

HET SOCIALE VAN
CULTUUR

Lokaal cultuurbeleid en gemeenschapsvorming

EEN WERKBOEK

Eric Corijn, Stephanie Lemmens en vele anderen

COLOFON

'HET SOCIALE VAN CULTUUR' is een publicatie van Cultuur Lokaal (Steunpunt voor het Lokaal Cultuurbeleid vzw), VCOB (Vlaams Centrum voor Openbare Bibliotheken vzw) en Kunst en Democratie vzw.

Hoofredactie:
Eric Corijn
Stephanie Lemmens

Redactiegroep:
Pedro Oosterlynck
Miek De Kepper
Joost De Weghe
Carla Martens
Ivo Janssens
Marijke Pruyt
Peter Wouters

Algemene coördinatie:
Pedro Oosterlynck

Eindredactie:
Isabelle Rossaert
Lies Van den Berghe
Karin Laporte

Verantwoordelijke uitgever:
Cultuur Lokaal
Arenbergstraat 1d
1000 Brussel
Tel 02 551 18 50 – Fax 02 551 13 96
info@cultuurlokaal.be

Vormgeving:
www.undercast.com

Fotografie:
Kaat Celis
www.kaatcelis.com

Druk:
Poot Printers

Oplage:
2000 ex.

Onze oprechte dank aan de praktijkwerkers, de hogeschoolbegeleiders en iedereen die een rol speelde in het reflectieproces:

Veerle De Schrijver, Christine Dierckx, Eric Roelandt, Gunter Lots, Greet Roosbeek, Michiel Mestdagh, Roos Desmet, Roel Tulleneers, An Bellen, Els Verkuringen, François Mylle, Gert Philippeth, Robrecht Penders, Davy Van den Heede, Jan Dhooge, Marijke Leye, Anne-Mie Hautekeete, Anne Snick, Maarten Loopmans, Bea Elskens, Fred Dhont, Anne Adé, Jan Braeckman, Stef Bossuyt, Marc Jacobs, Arno Peters, Annemie Rossenbacker, Andy Vandervoort, Brien Coppens, Johan De Feyter, Sandra Denis, Sofie Vandaele, Ans Verlooy, Bea Nollet, Ellen De Bruyne, Ronny De Mulder, Nicolas Vanlerberghe, Sofie Giedts, Jan Colpaert, Katrien Lauwersen, Koen Willaert, Guy Redig, Danny Wildemeersch, Katrien Aerts, Rika De Belder, Lieven Senepart, Ann Olaerts, Tine Buffel, Frank Cockx, Geert Six, Klaartje Mertens, Steven Slos, Pierre Muylle ... en al wie op de een of andere manier betrokken was bij deze publicatie.

De foto's in deze uitgave mogen niet verveelvoudigd worden op welke wijze ook zonder voorafgaande toestemming van de fotograaf. De teksten in deze publicatie vallen onder de Creative Commons Naamsvermelding - Niet-Commercieel 2.0 Licentie: behalve voor commercieel gebruik mag je deze teksten kopiëren, verdelen, overdragen en aanpassen op voorwaarde dat je blijft verwijzen naar deze publicatie en, indien vermeld, naar de auteur. De volledige beschrijving van deze licentie vind je op <http://creativecommons.org/licenses/by-nc/2.0/be/>

ISBN 9789081109529
Brussel, juni 2007

Colofon	2
Gemeenschap?	4
Voorwoord door Cultuur Lokaal, VCOB en Kunst en Democratie	
Een nieuw accent?	5
Voorwoord door Bert Anciaux, Vlaams minsiter van cultuur, jeugd, sport en Brussel	
Vlag zoekt lading	6
Voorwoord door Eric Corijn en Stephanie Lemmens	
DEEL 1 ANALYSE	
Intro: op zoek naar betekenis	10
Gemeenschapsvorming als decretale opdracht	12
Het traject gemeenschapsvorming: methodiek van het reflectieproces	19
Het maatschappelijk debat	25
Het culturele veld	34
De ruggengraat van het lokaal cultuurbeleid	44
Partners in gemeenschapsvorming	57
DEEL 2 PRAKTIJKVERHALEN	
Intro	74
Grandola (Berchem)	75
Dynamiseren van de wijk met culturele injecties (Dendermonde)	79
Op-Stap (Geel)	83
Die Andere Thuismatch 2 (Geel)	87
Collectief betekenisfonds (Genk)	91
Buurtbibliotheek Brugse Poort (Gent)	95
Gebiedsgerichte Werking (Kortrijk)	99
Eiland 2 (Leuven)	103
Markt Torhout, zuurstof voor de stad (Torhout)	107
DEEL 3 PRAKTIJKTHEORIE	
Intro	114
Gemeenschapsvorming is een beleidsuitdaging	116
Het uitgangspunt: een goede omgevingsanalyse	121
Medewerker gemeenschapsvorming	127
Een checklist voor gemeenschapsvormende initiatieven	135
Kan je gemeenschapsvorming meten?	144
Uitleiding	151

Gemeenschap?

Het woord *gemeenschap* roept een goed gevoel op, schrijft Zygmunt Bauman in *'Community. Seeking safety in an insecure world'*. Gemeenschap sluit immers in, heeft iets van een warme plek, biedt troost en doet een beroep op een welwillende solidariteit. Vanuit dit gevoelsmatig oogpunt verbeelden we *gemeenschap* als een ideaal. Maar nagenoeg alles wat we toekennen aan dit begrip stemt overeen met precies datgene wat we missen.

Dit gemis maakt dat de werkelijkheid zich enigszins anders aandient, eerder anti dan pro *gemeenschap*. En benaderen we een *gemeenschap* vanuit een rationele invalshoek dan botsen we meteen op een dilemma. Betrokkenheid in een *gemeenschap* heeft een prijs: tegenover een winst aan veiligheid staat een verlies aan vrijheid.

Deze spanning geeft aan dat *'gemeenschapsvorming'* geen eenduidige operatie is. Alvast één troef is dat *gemeenschapsvorming* een flexibel en kleinschalig antwoord formuleert op een tekort in het samenleven. Dat gebeurt vaak in een lokale context.

Gedeelde cultuur lijkt een ideale steiger voor deze bouwverf.

Want bij cultuur gaat het om nieuwe betekenissen die aangeleerd worden door een individu, een groep of een *gemeenschap*. Bij het verwerven van deze culturele vaardigheden leren mensen in de eerste plaats omgaan met processen en niet met producten.

Gemeenschapsvorming situeert zich vooralsnog in een experimentele fase. Het is overigens nog maar de vraag of *gemeenschapsvorming* als actief proces deze fase ooit kan of mag ontgroeien. Tegelijk constateren we een maatschappelijke nood aan en een ruime interesse voor deze aanpak. Dat *gemeenschapsvorming* intussen als een uitdrukkelijke opdracht voor het lokaal (cultuur)beleid geformuleerd is, versterkt alleen maar deze vaststellingen. Deze publicatie reikt een pak inhoud aan op het juiste moment.

'Het sociale in cultuur' is een werkboek, bedoeld als wegwijzer en niet als pasklaar recept. Om die reden kantelt het boek langs verschillende raakvlakken: van visie en analyse over praktijken, methoden en profielen naar beleid en effectmeting. Deel 1 behandelt de analyse, deel 2 bevat verschillende praktijkverhalen, deel 3 bevindt zich op het praktijktheoretische kruispunt van de voorgaande delen en focust bijgevolg op vaardigheden en methodieken.

Samen vormen ze uitgelezen ingrediënten om de uitdaging die *gemeenschapsvorming* heet, op een inspirerende manier aan te gaan. En daar is het de initiatiefnemers helemaal om te doen.

Ivo Janssens
Kunst en Democratie

Miek De Kepper
Pedro Oosterlynck
Cultuur Lokaal

Jan Braeckman
Carla Martens
VCOB

Een nieuw accent?

Gemeenschapsvorming. Het woord duikt opnieuw steeds meer op in het lokaal cultuurbeleid. En dat is maar goed ook. We maken er graag mee een sterker speerpunt van voor de volgende jaren. Ik ben dan ook zeer blij met deze publicatie als gevolg van het boeiende traject dat verschillende partners gezamenlijk hebben afgelegd. Hieruit blijkt maar dat een aloude rode draad doorheen het cultuurbeleid dringend aan actualisering toe was. De scherpte van de uitdagingen van vandaag moest opnieuw in beeld komen.

Ontmoeting, participatie en diversiteit zijn voor mij drie essentiële hefboomen om te komen tot meer gemeenschapsvorming.

Ontmoeting. Eén van de belangrijkste troeven van onze Vlaamse Gemeenschap is zonder de minste twijfel het wijd vertakte verenigingsleven in alle vormen en gedaanten. En het gaat er –globaal gezien– goed mee. Er is nog nooit zoveel vrijwillig engagement geweest als vandaag, er is nog nooit zo’n diverse verzameling aan ‘zelforganisaties’ geweest: formele en minder formele plekken waar mensen samen, vanuit hun eigen weten of zoeken, vorm geven aan het stukje samenleving waarvoor zij staan. Het sterk ingebedde verenigingsleven dat actuele verhalen vertelt op een grondtoon van jarenlange ervaringen en tradities verdient alle steun en ruimte. Net zoals het –dikwijls minder formeel georganiseerde– collectieve buurt- en straatleven, wijkgerichte actiegroepen en noem maar op. Ik ben ervan overtuigd dat sterke verenigingen en groepen het beste kapitaal zijn voor mensen die vol zelfvertrouwen naar elkaar en de samenleving kijken. En dus de sterkste troef om bruggen te slaan met andere groepen en mensen. Ik pleit voor een lokaal cultuurbeleid dat hier veel sterker op inzet.

Ons *Participatie*-denken staat stevig op de twee benen ‘deelnemen’ en ‘deelhebben’. Alle mensen moeten alle kansen krijgen om deel te nemen aan een zo groot mogelijke diversiteit van initiatieven en activiteiten. Maar ze moeten tegelijk de kans krijgen om deel te hebben, om mede-eigenaar te zijn van deze initiatieven, van cultuur. De recente participatie-onderzoeken in dit verband tonen eens te meer aan dat we ons ervoor moeten hoeden niet steeds in dezelfde vijvers te vissen, maar expliciet te kiezen voor een actieve zoektocht naar betrokkenheid van ‘nieuwe publieken’. Culturele instellingen staan voor de uitdaging om resoluut te breken met de hegemonie van het aanbod-denken. Projectwerking, samenwerking, procesdenken en uit de eigen muren breken, zijn maar enkele voorbeelden in dit verband.

Ik geloof in de rijkdom van een *cultureel diverse*, een inter-culturele, samenleving. Deze krijgt maar écht vorm als een verzameling van identiteiten van diverse culturele gemeenschappen. Via het versterken van ontmoeting en het actief inzetten op deelnemen en deelhebben, worden stevige bruggen gelegd, naar elkaar en naar de toekomst. Van gemeenschaps- naar gemeenschapsvorming en terug.

En, jawel, ik geloof erin. Ik geloof in die maakbaarheid van de samenleving én in de essentiële rol die onze sectoren sport, jeugdwerk en cultuur hierin spelen. Ik kijk dan ook uit naar het resultaat van de vele oefeningen die hierover vandaag in de gemeenten plaatsvinden.

Bert Anciaux

Vlaams minister van cultuur, jeugd, sport en Brussel

Vlag zoekt lading

We leven in woelige tijden. De wereld is in ombouw. Sterft gij oude vormen en gedachten. Niets is nog vanzelfsprekend.

En toch. En toch zijn er beleidsbeslissingen te nemen en politieke keuzes te maken. En toch zijn er instellingen en werksoorten die verder aan de slag moeten. En toch zijn er mensen en mensengroepen die met elkaar overweg moeten.

Er wordt veel gedaan. Er wordt niet genoeg bij stilgestaan en nagedacht. Dat was de inzet van het project waarop dit boek is gebouwd.

Het begon al in 2004. Toen werden een aantal lokale culturele projecten die allen op één of andere manier met gemeenschapsvorming bezig waren uitgezocht. Ze werden opgevolgd, begeleid en bekeken. Aansluitend ging ook een “denkgroep” aan het werk. Mensen uit verschillende werksoorten en steunpunten en experts uit verschillende onderzoeksdomeinen confronteerden in zo’n twintig zittingen hun inzichten en zochten overeenstemming. Daarnaast werden vormingssessies en studiedagen opgezet. Tenslotte werden de nieuwe inzichten ingezet in de begeleiding van reorganisaties of van collega-groepen.

We zijn nu drie jaar verder. Het is nu tijd om inzichten en discussies open te gooien. Alles is nog niet gezegd. Verre van. Dit is dus geen receptenboek. Ook de doeners moeten nog blijven denken. Maar veel is wel op een rijtje gezet. Dat de wereld en dus ook het samenleven complexer zijn geworden. Dat die complexiteit voortkomt uit een grotere verscheidenheid en een grotere mobiliteit. Dat mensen daar eigenwijs op reageren. Dat samenhang geen spontaan gegeven is. Dat individu, gemeenschap en maatschappij niet naadloos in elkaar te passen zijn. Dat andere en meervoudige verbanden aan het werk zijn en dat de inzet is die op een goede wijze te verknopen. Dat daar veel inzicht en een goed ontwerp voor nodig is. Dat niet alle neuzen in dezelfde richting staan en dat er dus veel debat en controverses zijn. En vooral, dat kunst en cultuur van belang zijn. Niet alleen in verkoop en vermaak. Maar vooral in verbeelding en motivering. En... dat een andere wereld mogelijk is.

Dat alles neemt in Vlaanderen Vlaamse vormen aan. België werkt sinds 35 jaar aan nieuwe instellingen en die instellingen verbeelden en vormen de samenleving. Volk en bevolking vallen niet samen. Stedelijkheid is iets anders dan nationale cultuur. Multicultuur is nog geen intercultuur. Decreten en beleidsdocumenten verwekken controverse. Sectoren en werksoorten leveren niet altijd de gepaste praktijk op. Eenduidigheid is een illusie. De vlag “gemeenschapsvorming” dekt vele ladingen.

In dit werkboek doen we een poging de vele lagen en soorten te verbinden. Vele tientallen mensen hebben hier hun bijdrage aan geleverd, teveel om te noemen en individueel te bedanken. We hebben tijdens dit project zoveel prachtige en enthousiaste mensen ontmoet, waarvan de inzet en de kunde teveel wordt onderschat. We hopen dat ze zich kunnen terugvinden ergens in de volgende bladzijden. Eén man willen we wel vernelden omdat zonder hem het vele verbinden en verknopen niet zou zijn

gelukt. Pedro Oosterlynck, opdrachtgever bij Cultuur Lokaal, heeft ervoor gezorgd dat uit de chaos orde groeide, dat uit de diversiteit samenhang ontstond en vooral dat we met z'n allen op tijd en op schema bleven.

Wijzelf hebben ons gedurende die jaren als mediators opgesteld. Een mediator is meer dan een tussenpersoon. Die brengt betekenissen over van één plek naar een andere, die probeert vooral de inhoud ongeschonden te houden. Mediators vertalen, bewerken, verbinden. Als vroedvrouwen zorgen ze voor een bevalling. Dit eindproduct is dus veel meer dan wat er bij aanvang is ingebracht of van de samenstellende delen. We dragen dus ook ten volle de verantwoordelijkheid van de manier waarop het is samengesteld. We hopen dat de velen die aan het project hebben meegewerkt er toch blij mee zijn. We hopen ook dat dit boek lijnen uitzet die cultuur inderdaad expliciet met het samenleven verbindt en dat doet zonder afbreuk te doen aan de reëel bestaande verscheidenheid en rijkdom van deze wereld. Elk zijn cultuur in een solidaire samenleving. Eigenheid uitbouwen samen met de ander. Daarover gaat dit werkstuk.

Eric Corijn en Stephanie Lemmens
Hoofdredactie
(COSMOPOLIS, City, Culture & Society)

DEEL 1

ANALYSE

- Intro: Op zoek naar betekenis
- Gemeenschapsvorming als decretale opdracht
- Het traject gemeenschapsvorming:
methodiek van het reflectieproces
- Het maatschappelijk debat
- Het culturele veld
- De ruggengraat van het lokaal cultuurbeleid
- Partners in gemeenschapsvorming

Op zoek naar betekenis

Het eerste deel van dit werkboek is de neerslag van twee jaar reflectie over 'gemeenschapsvorming in het lokaal cultuurveld'.

Hoofdstuk 1 geeft een overzicht van de verschillende decreetteksten inzake het lokaal cultuurbeleid en de verwijzingen hierin naar gemeenschapsvorming.

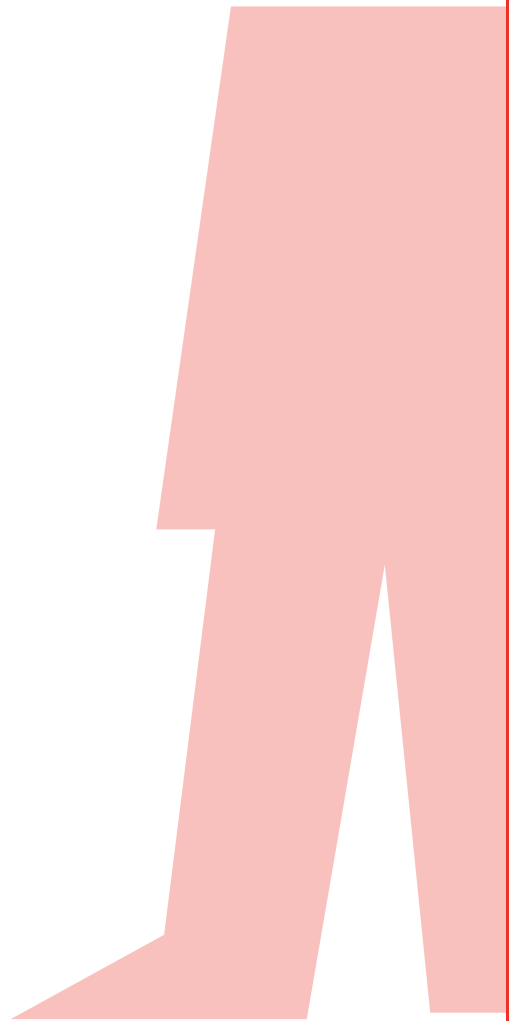
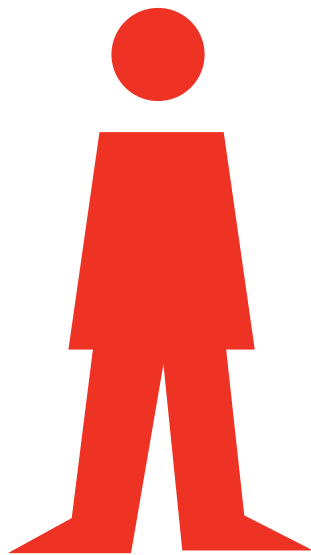
Hoofdstuk 2 licht toe hoe de reflectiegroep te werk is gegaan om tot een probleemstelling te komen en hoe het reflectieproces is uitgewerkt.

Hoofdstuk 3, een interview met professor Eric Corijn, kadert de maatschappelijke context waarin het culturele veld de opdracht tot gemeenschapsvorming krijgt.

Hoofdstuk 4 kan beschouwd worden als de tegenhanger hiervan: hoe kan de gemeenschapsvormende opdracht voor het culturele veld begrepen worden en wat brengt dat met zich mee?

In **hoofdstuk 5 en 6** tenslotte wordt de culturele praktijk van gemeenschapsvorming nader onderzocht. Hoofdstuk 5 focust op de hoofdactoren van het lokaal cultuurbeleid, met name de cultuurbeleidscoördinator, cultuur- en gemeenschapscentra en bibliotheken. Hoofdstuk 6 belicht de andere culturele actoren: erfgoed, sociaal-cultureel werk, sociaal-artistisch werk, de kunsten...

Deel 1 vormt als het ware de theoretische basis van het werkboek. Wat niet wil zeggen dat je hier kant en klare antwoorden vindt in verband met gemeenschapsvorming. Veeleer worden hier een aantal vragen, problemen en mogelijkheden op een rijtje gezet waarmee iedere cultuurwerker zelf aan de slag moet gaan.

Gemeenschapsvorming als decretale opdracht

Eric Corijn & Stephanie Lemmens

Terwijl de opdracht oorspronkelijk eerder vaag werd omschreven, wijst de op til zijnde herziening van het decreet lokaal cultuurbeleid op een groeiende nadruk op de gemeenschapsvormende opdracht.

Het decretale kader

Bij de start van het traject gemeenschapsvorming werd een inventarisatie gemaakt van de invulling van gemeenschapsvorming in de regelgeving.

Verwijzingen werden alleen gevonden in de decreten op het lokale cultuurbeleid, het sociaal-culturele volwassenenwerk, het archiefdecreet (en in de handleiding op het archiefdecreet) en in de Beleidsnota Cultuur 2004 - 2009.

a) Cultuurbeleid: In het decreet “houdende het stimuleren van een kwalitatief en integraal cultuurbeleid” werd in de versie van 13 juli 2001 heel wat minder teruggevonden dan in de decreetsherziening die momenteel ter bespreking voorligt in het Vlaams Parlement. De nieuwe tekstversie vind je bij b) op pagina 13. We bekijken eerst de versie van 2001. Daar stond in hoofdstuk II afdeling III (het cultuurcentrum) volgende verwijzing:

“§2. Deze subsidie zal worden berekend op basis van het geheel van negen parameters. Deze parameters hebben op een evenwichtige wijze betrekking op de drie functies van het cultuurcentrum, dus op de cultuurspreidende, de gemeenschapsvormende opdracht en op de bevordering van de cultuurparticipatie.”

En verder: “De gemeenschapsvorming: de manier waarop en de mate waarin lokale gemeenschappen versterkt, opgebouwd en gevormd worden, waarbij vooral aandacht wordt geschonken aan moeilijk te bereiken doelgroepen.”

In de bijhorende memorie van toelichting vindt men onder 5.5. Culturele infrastructuur (pagina 11 e.v.):

“...Alleen gemeenten die beschikken over dergelijke infrastructuur, kunnen dus gesubsidieerd worden via dit decreet. Deze infrastructuur kan een gesubsidieerd cultuurcentrum zijn of een gemeenschapscentrum. Een cultuurcentrum of een gemeenschapscentrum kan één gebouw zijn, maar ook een over de gemeente verspreid geheel van lokalen. Vanuit het belang dat wordt gehecht aan gemeenschapsvorming, -opbouw en -versterking moeten alle culturele actoren binnen de gemeente gebruik kunnen maken van deze infrastructuur. Dit betekent niet alleen het passief ter beschikking stellen van de infrastructuur maar ook het zich actief richten naar de culturele actoren. ...”. Of nog: “Onder gemeenschapsvorming, -opbouw, -versterking worden alle activiteiten begrepen die de kwaliteit en de samenhang van de lokale gemeenschap, waar het gemeenschapscentrum voor werkt, versterken.

Het gaat ondermeer om

Passieve receptiviteit:

- het ter beschikking stellen van infrastructuur voor het lokale culturele leven, bij voorkeur tegen lage tarieven zodat het verenigingsleven en de amateur-kunsten maximaal gebruik kunnen maken van de voorziening;*

Actieve receptiviteit:

- op een actieve wijze activiteiten opzetten met lokale actoren of er aan deelnemen (uit diverse terreinen, onder meer het sociaal-cultureel werk) met als doelen de kwaliteit te verhogen en het publieksbereik te vergroten;
- het begeleiden en ondersteunen van de organisatoren en het meewerken aan culturele en educatieve samenwerkingsverbanden;
- initiatieven nemen om het lokale weefsel te versterken via geïntegreerde projecten die samen met derden (buurt- en opbouwwerk, straathoekwerk, migrantencentra...) worden opgezet;
- het coördineren en aanvullen van het informele en het niet-formele educatieve aanbod in de gemeente;

In een grotere gemeente of stad kan het cultuurcentrum of de cultuurdienst voor deze functie afzonderlijke infrastructuur (zoals wijk- of ontmoetingscentra) inzetten, en kan er worden samengewerkt met de cultuurdienst van de gemeente

...Er is een grote interactie tussen de opdrachten inzake gemeenschapsvorming, participatiebevordering en presentatie van cultuur. In de praktijk versterken ze elkaar zeer dikwijls.

Deze drie opdrachten moeten steeds aanwezig zijn in de werking. Het evenwicht varieert echter naargelang de schaal van het centrum, de context, de grootte en de aard van de gemeente, de noden van doelgroepen, enz....”

In de oorspronkelijke versie van dit decreet gaat het dus om:

- a) **lokale gemeenschapsvorming** (naast cultuurspreiding en bevordering van de cultuurparticipatie de opdracht bij uitstek van het cultuurcentrum);
- b) bijzondere aandacht voor **moeilijk bereikbare doelgroepen**;
- c) het **gebruik van de infrastructuur** door alle culturele actoren,
- d) en **sociale samenhang**. Het gaat daarbij vooral om de samenhang tussen de werking van het centrum, het gebruik van de infrastructuur en de lokale netwerking met het oog op onder meer de samenwerking met derden, participatiebevordering, presentatie van cultuur... .

Hier wordt dus vooral de nadruk gelegd op de kwaliteit van de werking.

b) Cultuurbeleid: Het decreet “houdende het stimuleren van een kwalitatief en integraal cultuurbeleid” van 13 juli 2001 wordt vandaag (mei 2007) ten dele herzien. Voor de zomer van 2007 zou de nieuwe tekst door het Vlaams Parlement goedgekeurd moeten zijn. In de nieuwe tekst die vandaag ter bespreking voorligt, bemerken we belangrijke accentverschuivingen. Zeker en niet in het minst wat de gemeenschapsvormende opdracht betreft.

Zo lezen we onder artikel 12 dat gemeenschapsvorming een nadrukkelijke opdracht wordt die de Vlaamse Overheid in belangrijke mate financieel wil ondersteunen:

“ ...§2. Met uitzondering van de gemeenten in het tweetalige gebied Brussel – Hoofdstad wordt de enveloppensubsidie, vermeld in §1, aangevuld met een subsidie van 1 euro per inwoner, voor de ondersteuning van initiatieven ter bevordering van gemeenschapsvorming ...”.

Het decreet van 2001 voorzag voor elke stad of gemeente, mits goedkeuring van haar cultuurbeleidsplan, 1 euro per inwoner om ‘bijzondere en vernieuwende initiatieven’ te realiseren. Ook in de nieuwe decreettekst wenst de Vlaamse Overheid bijkomende financiële prikkels te voorzien om het lokaal cultuurbeleid gericht te dynamiseren. Daarbij trekt ze nog explicieter de kaart van de gemeenschapsvormende opdracht van het lokaal cultuurbeleid. Vanaf 2008 kan elke

stad of gemeente jaarlijks een financiële ondersteuning krijgen ter waarde van het aantal inwoners, vermenigvuldigd met 1 euro. Tenminste, als zij in haar cultuurbeleidsplan voldoende onderstreept waarom en hoe zij haar gemeenschapsvormende opdracht zal realiseren.

In de nieuwe memorie van toelichting wordt heel wat uitvoeriger dan in de vorige versie beschreven wat gemeenschapsvorming inhoudt. Zou het kunnen dat het reflectieproces binnen het traject gemeenschapsvorming hier al heeft op ingewerkt? In artikel 12 van de memorie lezen we:

“Gemeenten die een cultuurbeleidsplan hebben ingediend, kunnen aanspraak maken op een subsidie ter uitvoering van het plan.

Deze subsidie bestaat uit het forfaitair bedrag dat voorheen werd uitgekeerd als tegemoetkoming in de loon- en werkingskosten van een cultuurbeleidscoördinator, aangevuld met de 1 euro subsidie per inwoner. ...

De besteding van de 1 euro wordt geheroriënteerd naar gemeenschapsvorming. Gemeenschapsvorming is geen nieuw begrip. Het decreet van 2001 vermeldt gemeenschapsvorming als één van de prioritaire doelstellingen van het cultuurcentrum en het gemeenschapscentrum. In heel veel gemeenten bestaan er sinds jaar en dag heel wat initiatieven die steunen op vrijwillig engagement. Er is het verenigingsleven, het buurt- en wijkwerk, schoolcomités, actiegroepen. Cultuur kan echter een nog meer doorgedreven rol spelen bij “gemeenschapsvorming”, waarbij zowel het “deelnemen” aan culturele activiteiten als het “deelhebben” aan het beleid onder de aandacht worden gebracht. Mensen moeten immers niet enkel gestimuleerd worden om deel te nemen aan cultuur, cultuur moet mensen ook activeren om de gemeenschap en het samen leven mee te vormen. Dit kan op verschillende manieren en is sterk afhankelijk van de lokale realiteit. Grosso modo onderscheiden we een drietal mogelijke invalshoeken:

- 1. Het stimuleren van ontmoeting en betrokkenheid. Door mensen meer te betrekken bij een culturele organisatie, leren mensen elkaar begrijpen en wordt gemeenschap gevormd.*
- 2. Publieksverbreding en -vernieuwing zodat “meer gemeenschap” bij cultuur wordt betrokken.*
- 3. De rol van het cultuurbeleid in het verbinden van gemeenschappen, aanwezig in de gemeente, en de relatie die de gemeente en de culturele sector opbouwen met deze gemeenschappen. ...”*

In de meest recente versie van dit decreet gaat het dus om:

- a) **de inzet van vrijwillig engagement** als waardevolle pijler van een lokale gemeenschap
- b) **het activeren van mensen om niet alleen deel te nemen, maar ook deel te hebben.** Van cultuurbeleid wordt verwacht dat het mensen ook kansen geeft om het samen leven daadwerkelijk mee vorm te geven.
- c) Dit vormgeven aan het samenleven uit zich in het realiseren van **ontmoeting en betrokkenheid**, het realiseren van **publieksverbreding en -vernieuwing**, het ontwikkelen van **meer banden met en tussen de aanwezige gemeenschappen.**

Nog meer dan in de vorige versie wordt de nadruk gelegd op de kwaliteit van de werking. Het cultuurbeleid en de culturele instellingen worden daarbij gevraagd zich op een breder publiek te richten en de banden met vrijwilligers en gemeenschappen strakker aan te halen.

c) Sociaal-cultureel werk: In het decreet over het sociaal-cultureel volwassenenwerk van 4 april 2003 lezen we onder artikel 2:

“In dit decreet wordt verstaan onder:

*3° **gemeenschapsvormende functie:** de functie die gericht is op het versterken en vernieuwen van het sociale weefsel*

en op groepsvorming met het oog op een democratische, solidaire, open en cultureel diverse samenleving”

en onder artikel 3: *De Vlaamse Gemeenschap wil in het domein van het sociaal-cultureel volwassenenwerk organisaties ondersteunen die een bijdrage leveren tot de vorming van competente en geëmancipeerde personen, en zo de gemeenschapsvorming bevorderen. Die organisaties hebben de vorm van een vereniging, beweging of vormingsinstelling.*

De memorie van toelichting bij het decreet op het sociaal-cultureel volwassenenwerk vermeldt onder “3. Situering in het cultuurbeleid 2000-2004”:

“Het verenigingsleven kan actief bijdragen tot de herwaardering van de steden, tot gemeenschapsvorming en –versterking, tot revitalisering van wijken en buurten.

Maar ook in de globaliseringstendens van onze steeds groter wordende wereld moet het sociaal-culturele volwassenenwerk zijn verantwoordelijkheid opnemen. De internationale contacten van en uitwisselingen tussen de burgers zullen toenemen.”

In dit decreet wordt dus vooral de nadruk gelegd op

- a) **competente en geëmancipeerde burgers en**
- b) **hun maatschappelijke activiteit.**

Binnen dit decreet ligt met andere woorden het accent op de kwaliteit van en het effect op de participant.

d) Archiefdecreet: In dit decreet houdende de privaatrechtelijke culturele archiefwerking van 19 juli 2002 vinden we onder TITEL II. – Doelstellingen Art. 3:

“Dit decreet heeft tot doel de archiefwerking te stimuleren in al haar aspecten, het publieke draagvlak voor het culturele erfgoed te verhogen om de bewaring en de ontsluiting van dit culturele erfgoed te realiseren, en de gemeenschapsvormende mogelijkheden ervan te benutten.

Hiertoe werkt het decreet een subsidiëring uit van de privaatrechtelijke archief- en documentatiecentra, van de projectmatige archiefwerking en van het steunpunt voor de archiefwerking.”

De handleiding bij dit decreet gaat verder op de zaak in. De Vlaamse Gemeenschap voert een beleid voor de privaatrechtelijke archieven in Vlaanderen. Ze wil met dit decreet de archiefwerking in al haar aspecten stimuleren en het publieke draagvlak voor dit cultureel erfgoed doen toenemen. Een breder draagvlak maakt het gemakkelijker om de bewaring en ontsluiting van het cultureel erfgoed te realiseren en de gemeenschapsvormende mogelijkheden ervan te benutten.

(...) Ook projecten op het raakvlak tussen sociaal-cultureel werk, kunst, volkscultuur, gemeenschapsvorming en opbouwwerk zijn mogelijk, als ze een voorbeeldwerking bezitten en bovenlokaal zijn. Kandidaten voor deze projectsubsidies zijn allerlei verenigingen, instellingen en organisaties: musea, verenigingen gericht op de volkscultuur, archiefinstellingen, documentatiecentra, bewaarbibliotheken en gewone bibliotheken...

Het gaat in dit veld in zekere zin om de logistieke en inhoudelijke onderbouw van een referentiekader voor de gemeenschapsvorming.

e) **Beleidsnota Cultuur 2004 – 2009, Bert Anciaux:** Een en ander komt duidelijker naar voren in de politieke doelstellingen die we halen uit de beleidsnota van de minister. Met name in het hoofdstuk strategie (II Strategische doelstellingen voor de periode 2004-2009) staat onder punt 3 ‘*Naar een ontmoeting tussen culturen: interculturaliteit*’:

“We willen binnen het Vlaamse cultuurbeleid de diversiteit die onze samenleving kenmerkt niet als een probleem duiden, wel als een gewenste realiteit. Daarom schuiven wij het model van de interculturaliteit ook in het cultuurbeleid expliciet als doelstelling naar voren. Investeren in gemeenschapsvorming en (inter)culturele activering vormt een belangrijke aanzet tot een reëel en positief interculturele samenleving, waarin elke mens centraal staat”.

Daartoe moeten (punt 5) de participatiedrempels worden verlaagd:

“Het Vlaamse cultuurbeleid streeft naar het wegwerken van de drempels die de participatie aan cultuur tegengaan en ondersteunt initiatieven in die zin. Het betreft met name initiatieven in verband met het sociaal-cultureel werk, communicatie (waaronder de ‘traditionele’ kanalen, maar ook digitale communicatie), spreiding, financiële drempels, fysieke toegankelijkheid.... Ook longitudinaal wetenschappelijk onderzoek naar cultuurparticipatie is voor het beleid belangrijk.

De Vlaamse overheid acht het ook van groot belang dat alle kunst- en erfgoedinstellingen, bibliotheken en culturele centra en cultuur- en jeugdwerkorganisaties nadenken over de relatie tussen hun aanbod en het publiek dat aan dat aanbod deelneemt. Elk ‘instrument’ en elk initiatief dat zich als doel stelt de cultuurparticipatie te verbreden of te verdiepen, moet omgaan met de drempels die cultuurparticipatie verhinderen en/of bemoeilijken.

We vinden het dan ook belangrijk op maat gesneden – vb. binnen een specifieke leefwereld – en diverse werkvormen te ondersteunen die streven naar een grotere participatie en meer gemeenschapsvorming.

Het is opvallend dat de erfgoedsector, met name het culturele erfgoed, een centrale plaats krijgt in de implementatie van deze doelstellingen. De omvangrijke sector van het cultureel erfgoed – ‘het collectieve geheugen van onze samenleving’ – draagt in sterke mate bij tot gemeenschapsvorming. Volgens de beleidsnota bepalen de kennis en beleving van het cultureel erfgoed mee het cultureel zelfbewustzijn. Het bezorgt een samenleving een bindend en creatief vermogen.

In verschillende delen van de beleidsnota worden verder concrete werkmiddelen aangeduid om deze doelstelling te bewerkstelligen. Zo gaat het onder andere om het stimuleren van samenhang, samenwerking en participatie. Feesten zijn daartoe een middel: *“We willen met cultuur ook verbondenheid en plezier tussen mensen via buurt- en straatfeesten aanwakkeren. Ook dit zal gemeenschapsvorming bevorderen. We geloven in deze niet-formele dynamiek”.* Ook de transversale werking met andere werkvelden wordt aangeduid. Zo wordt verwezen naar het begrip ‘brede school’: *“Het veelbelovende concept van de ‘brede school’ werd tijdens de voorbije legislatuur onderzocht. Om tot een verdere implementatie ervan te komen moet het verder worden uitgeklaard. (...) Vanuit vogelperspectief zien wij vooral de totaliteit van de voordelen, eerder dan de vooropgestelde noden en verwachtingen van de verschillende initiatieven. We zien in het brede-school-netwerk een kans tot persoonlijke ontplooiing en gemeenschapsvorming én we willen niet blind zijn voor de mogelijkheden tot een efficiëntere inzet van het aanwezige potentieel”.*

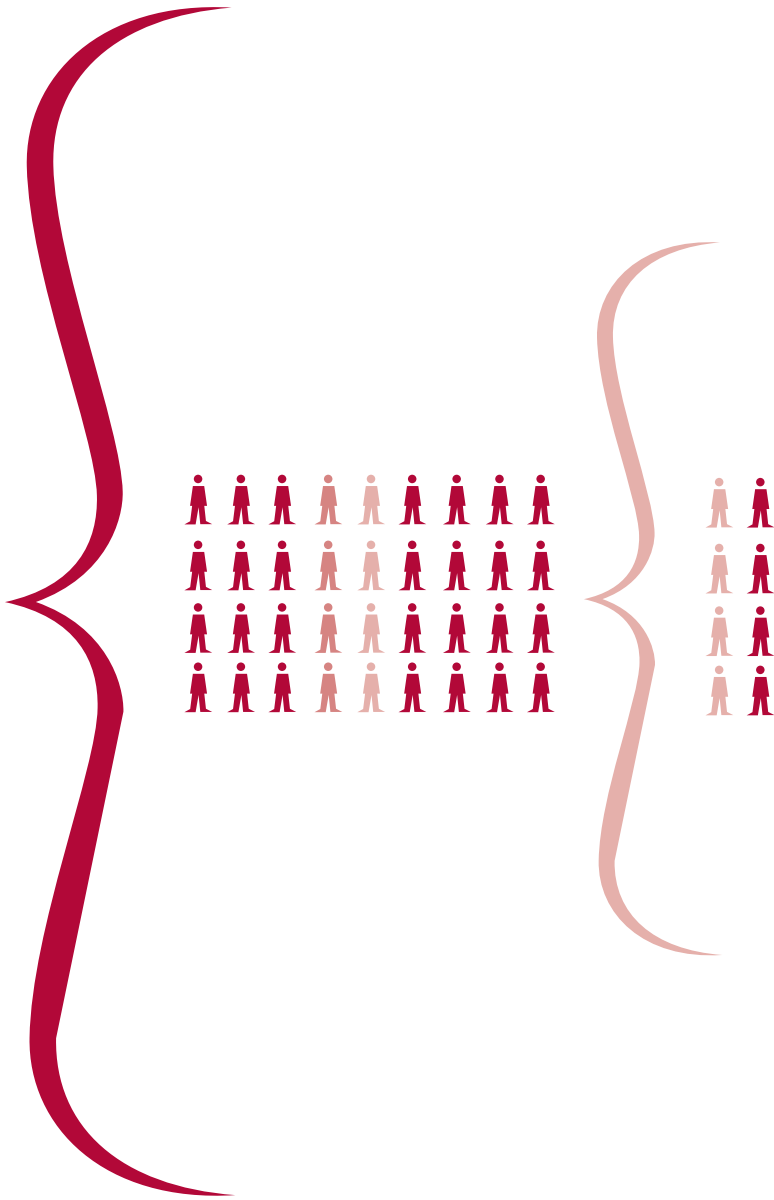
f) **Geen opdracht tot “gemeenschapsvorming”:** Enigszins verwonderlijk is in de volgende decreten de term ‘gemeenschapsvorming’ (of verwijzingen naar deze term) niet terug te vinden:

- decreet amateurkunsten
- erfgoeddecreet

- museumdecreet
- decreet op de volkscultuur
- kunstendecreet
- decreet Vlaams Fonds voor de Letteren
- decreet Jeugdbeleid
- muziekdecreet

Het is duidelijk dat de opdracht tot gemeenschapsvorming voor het cultuurwerk nog in ontwikkeling is. In een eerste insteek lijkt het een evidente vraag, zeker wanneer men de maatschappelijke context in rekening brengt. Cultuur moet bijdragen tot een versterkte sociale band. Maar hoe cultuur die band vormgeeft, blijft aangegeven met enkele pennenstreken, in slechts enkele regelgevingen. De eerste indruk levert een nogal klassiek beeld op: cultuur levert het vertoog voor identiteit en traditie en de sociale band hangt vooral af van de integratie en erkenning van die “gedeelde” cultuur. Nochtans wordt ook voortdurend verwezen naar de problemen met deze opvatting in een context van mondialisering, plurale cultuur en diversifiëring van de levensstijlen. Enige verduidelijking lijkt niet overbodig.

Het traject gemeenschapsvorming: methodiek van het reflectieproces

Eric Corijn & Stephanie Lemmens

In dit hoofdstuk lees je hoe het traject gemeenschapsvorming tot stand is gekomen, met welke methodieken en wie ertoe heeft bijgedragen.

“Lokaal cultuurbeleid dient bij te dragen tot gemeenschapsvorming.” Zo luidt de opdracht vanuit de overheid. Die opdracht komt voor in enkele decreten en wordt in verschillende werkvelden herhaald, maar een duidelijke instructie ontbreekt vooralsnog en verschillende actoren hebben vragen bij hun nieuwe takenpakket. Vanuit die vaststellingen werd door het steunpunt Cultuur Lokaal, in samenwerking met het Vlaams Centrum voor Openbare Bibliotheken (VCOB) en met Kunst en Democratie, een specifiek traject met begeleidend denkproces opgezet. Het was de bedoeling om vanuit verschillende disciplines en samen met verschillende werkvelden meer duidelijkheid te verkrijgen, meer inzicht te verwerven in de te hanteren begrippen, de opdrachten en de werkmethoden en uiteindelijk ook tot meer praktijksturing en –begeleiding te komen. We stelden een reflectiegroep samen met experts uit verschillende werkvelden en steunpunten. Het reflectieproces verliep over een periode van twee jaar en gebeurde in twee fasen. In de eerste fase werd de vraagstelling geëxploreerd en de methodiek op punt gesteld. Vervolgens verkenden we de maatschappelijk context en de culturele insteek van gemeenschapsvorming. In een tweede fase werden de eerste bevindingen getoetst aan ervaringen uit de diverse praktijkvelden. Ook hierbij deden we telkens een beroep op externe deskundigen.

Deelnemers aan de reflectiegroep

Anne Adé (Vlaams Steunpunt Vrijwilligerswerk), Jan Braeckman (VCOB), Stef Bossuyt (Dienst Kunsten - Stad Gent), Eric Corijn (Cosmopolis/VUB), Miek De Kepper (Cultuur Lokaal), Bea Elskens (SoCiuS), Anne-Mie Hautekeete (Dienst Kunsten – Stad Gent), Marc Jacobs (Vlaams Centrum voor Volkscultuur), Ivo Janssens (Kunst en Democratie), Marijke Leye (Kunst en Democratie), Maarten Loopmans (Sociale Geografie - KUL), Michiel Mestdagh (cultuurbeleidscoördinator Torhout), Pedro Oosterlynck (Cultuur Lokaal), Marijke Pruyt (Arteveldehogeschool Gent), Annemie Rossenbacker (Culturele Biografie Vlaanderen), Anne Snick (Flora vzw), Stephanie Lemmens (Cosmopolis/VUB), Gunter Lots (CC Berchem – Gemeenschapsvorming CC Antwerpen), Carla Martens (Vlaams Centrum voor Openbare Bibliotheken), Arno Peters (Vlaams MinderhedenCentrum), Andy Vandervoort (Vlaamse Gemeenschap), Peter Wouters (Katholieke Hogeschool Leuven), Eric Roelandt (Ehsal).

Fase 1: Opstellen van een probleemboom en terreinverkenning

Bij de aanvang van het denkproces werd gewerkt aan een gemeenschappelijke vraagstelling. Door middel van een ‘post-it sessie’ stelden we een gemeenschappelijke probleemboom samen. Elk lid van de reflectiegroep werd gevraagd om op post-its de elementen te noemen waar hij/zij gemeenschapsvorming mee associeerde. In totaal werden 39 post-its beschreven. Vervolgens werden deze in consensus tot zes clusters gegroepeerd:

- Definitie/begripsomschrijving
- Bereik/gebied/groep
- Maatschappelijke doelstelling
- Tijdspectief
- Agenda van cultuur
- Methodieken/processen/werkvormen

Elke deelnemer werd vervolgens gevraagd om de belangrijkheid van de clusters aan te geven door aan drie clusters een score (1, 2 of 3) toe te kennen. Op basis van een bespreking hiervan werd de vraagstelling verfijnd en de opdracht van de reflectiegroep in een probleemboom uiteengezet.

Deze probleemboom vertegenwoordigt drie belangrijke registers in de vraagstelling:

1. De **maatschappelijke vraagstelling** wordt als zeer belangrijk geïdentificeerd (maatschappelijke diagnose en begripsverduidelijking).
2. De **eigen agenda/opdracht** van en voor de cultuursector, met daarin aandacht voor bereik en tijdsperspectief van de opdracht.
3. Het **vakmanschap**, de kwestie van methodieken, 'good practices'...

Probleemboom traject gemeenschapsvorming

1. Wat bedoelen we?

- a. Wat is de plaats van "gemeenschap" en "gemeenschapsvorming" in de maatschappelijke ordening? Wat is de relatie met (actief) burgerschap? Wat is de relatie met andere noties zoals "samenlevingsopbouw", "solidariteit", "sociale band"... ?
- b. Hoe verhoudt zich de "gemeenschap" met de diversiteit in de samenleving, met het voorkomen van verschillende groepen? Wat is "het eigene" en "het vreemde"? Hoe gaat men om met het vreemde, met het andere? Hoe gaat men om met verandering?
- c. Met welke gevoelens en ervaringen moet een proces van gemeenschapsvorming worden geassocieerd? (Positief gevoel, leerproces, ontdekking, vernieuwing en verandering.)

2. Wat zijn de maatschappelijke doelstellingen van dit "gemeenschapsvormingsproces"?

- a. Maatschappelijk: De maatschappelijke diagnose. Het maatschappelijke deficit wegwerken, gemeenschapswederopbouw, nood aan een nieuw soort bemiddeling?
- b. Politiek: Welke zijn de beleidsdoelen? Wat zijn de randvoorwaarden? Werken we ondanks of dankzij het beleid?
- c. Sociaal: Uitsluiting tegengaan, kansarmen integreren, vervreemding tegengaan, vertrouwen herstellen, interculturele dialoog bevorderen, respect verhogen.
- d. Individueel: De levenskwaliteit verhogen, het sociaal kapitaal verhogen, vertrouwen – samenwerking?

3. Wat is de agenda/bijdrage van de culturele sector en cultuur in dit proces (niet alleen de culturele sector levert cultuur)?

- a. Cultuur moet niet alle maatschappelijke problemen oplossen, moet wel de eigen agenda bepalen. Definitie van cultuur, de culturele sector en culturele opdracht.
- b. Verhouding cultuur en gemeenschap. Vragen naar eigenheid van culturen en plaats van interculturaliteit. Hoeveel diversiteit kan een gemeenschapsvorming aan? Hoe staan verschillende culturen tegenover gemeenschapsvorming?
- c. Wat is de rol van lokaal cultuurbeleid? Hoe is de relatie met de lokale politieke cultuur?

- d. Zich richten op kwaliteit, zich richten op creativiteit (vanuit kracht in plaats vanuit klacht werken), via zingevingvragen/beeldvorming/emotie?

4. Wat is het bereik, wat is de tijdshorizon, wat zijn de grenzen?

- a. Wat is het territoriale aspect van de gemeenschapsvorming: gemeenschap en plaats. De vragen naar natie staat; stedelijkheid, wijkwerking, enz...
- b. Met welke notie van duurzaamheid werken we? Tijdspectief, permanentie, duurzaamheid van resultaten.
- c. Draagvlak. Tot welke mensen, welke groepen, welke sociale praktijken richt men zich? Participatie / non-participatie. Aantallen. Kunstmatige opdeling in werkvelden.

5. Welke zijn de methodieken, werkvormen, processen?

- a. Ethische eigenheid. Samenhang doel en middelen: participatief/bottom-up/bruggen slaan, netwerken of identiteit, product of proces, instrument van overheid en/of andere actoren.
- b. De constructie van “gemeenschappen” en “gemeenschappelijke culturen”. De rol van de makers. De specifieke rol van bemiddelaars.
- c. Gemeenschapsvorming als leerproces, participatieve democratie, mobilisatie, leertrajecten.
- d. Gemeenschapsvorming en artistieke creatie, sociaalartistiek, creatieve gemeenschappen vormen, cultuur als middel of als doel.
- e. Maatschappelijke positie van de culturele gemeenschapsvorming en samenwerking met belendende velden.

Vanuit deze vraagstelling werden in de loop van het eerste jaar van het traject een aantal deskundigen uitgenodigd om een verhoog te houden als aanzet tot een verdere discussie. De neerslag van deze gesprekken is terug te vinden in Deel I, hoofdstuk 3 en 4.

Inleiders discussiethema's fase 1

1. Eric Corijn (COSMOPOLIS, VUB): **“Cultuur als stem”**
2. Anne Snick en Sofie Giedts (Flora vzw): **“Dimensies ruimte en tijd in het concept gemeenschapsvorming: het voorbeeld van het Flora project Forum/Expo”**
3. Maarten Loopmans (ISEG, KUL): **“Gemeenschapsvorming op het kleinste schaalniveau. Gemeente, buurt, straat?”**
4. Jan Colpaert, Katrien Lauwerysen, Koen Willaert (Ehsal): **“Culturregio's in Vlaanderen. Cultuur en gemeenschapsvorming”**
5. Guy Redig ((adjunct-)kabinetschef cultuur) over **de visie van het kabinet cultuur, jeugd en sport op cultuur en gemeenschapsvorming**
6. Danny Wildemeersch (KUL) en zijn **visie op gemeenschapsvorming vanuit de sociale (ped)agogische wetenschappen**

Fase 2: Toetsing aan de praktijkvelden

In het tweede deel van het traject vroegen we aan vertegenwoordigers van de verschillende culturele praktijken om te reflecteren over gemeenschapsvorming in hun werkveld. Hiervoor kregen zij een aantal richtvragen, opgesteld op basis van de probleemboom, die betrekking hadden op ‘gemeenschapsvorming’ en de vormgeving ervan in hun werkveld (de lokale cultuursector, de erfgoedsector, de bibliotheek, de kunsten...). De neerslag van deze gesprekken is terug te vinden in Deel I, hoofdstuk 5 en 6.

Richtvragen in verband met de culturele praktijken

1. Wat is de plaats van ‘gemeenschapsvorming’ in de decreten en beleidsplannen van toepassing op uw werkveld? Welke andere doelstellingen worden geformuleerd?
2. Hoe leest/begrijpt u deze opdracht tot gemeenschapsvorming? Welke doelstellingen ‘gemeenschapsvorming’ worden nagestreefd?
3. Welke effecten worden als doel gesteld en hoe zijn (worden) deze te (ge)meten?
4. Zijn er in dat verband lokale politieke opdrachten (vanuit het gemeentebestuur)? M.a.w. binnen welke politieke agenda wordt er gewerkt?
5. Op welke omgevingsanalyse steunen de beleidsplannen? Welke gemeenschappen herkent u in de eigen stad of gemeente? Welke gemeenschappen komen aan bod in uw werk? Bestaan stedelijke/gemeentelijke identiteiten en hoe verhouden die zich tot deze gemeenschappen?
6. Welke plaats bekleedt het publiek domein in uw visie op de gemeenschapsvormende functie van cultuur, erfgoed, kunsten...?
7. Welke werkvormen/methodieken bestaan er? Met welke partners wordt samengewerkt? Welke personele vaardigheden zijn essentieel?
8. Welke concrete projecten worden uitgewerkt?
9. Wat zijn de belangrijkste knelpunten die u ervaart m.b.t het werken rond gemeenschapsvorming?
10. Welke adviezen in functie van de gemeenschapsvorming voor het lokaal cultuurbeleid heeft u?

Inleidingen uit de praktijk

1. Gemeenschapsvorming in de beleidsplannen

Vertoog door Miek De Kepper (directeur Cultuur Lokaal), Katrien Aerts (cultuurbeleidscoördinator Dendermonde) en François Mylle (cultuurbeleidscoördinator Genk)

2. Gemeenschapsvorming in de cultuurcentra

Vertoog door Gunter Lots (projectcoördinator Gemeenschapsvorming – Cultuurcentra Antwerpen) en Sofie Vandaele (cultuurfunctionaris gemeenschapsvorming – CC Evergem)

3. Gemeenschapsvorming in het cultureel erfgoedbeleid

Vertoog door Annemie Rossenbacker (stafmedewerker Culturele Biografie Vlaanderen) en Marc Jacobs (directeur Vlaams Centrum voor Volkscultuur)

4. Over projecten managen, netwerken koppelen en als bemiddelaar optreden

Vertoog door Anne-Mie Hautekeete (Dienst Kunsten – Gent) en Roel Tulleneers (coördinator Die Andere Thuismatch – CC de Werft - Geel)

5. Gemeenschapsvorming en het bibliotheekwerk

Vertoog door Carla Martens en Rika De Belder (stafmedewerkers Vlaams Centrum voor Openbare Bibliotheken – Vlaams Centrum voor Openbare Bibliotheken) en Lieven Senepart (bibliothecaris Dendermonde)

6. Gemeenschapsvorming en de kunsten

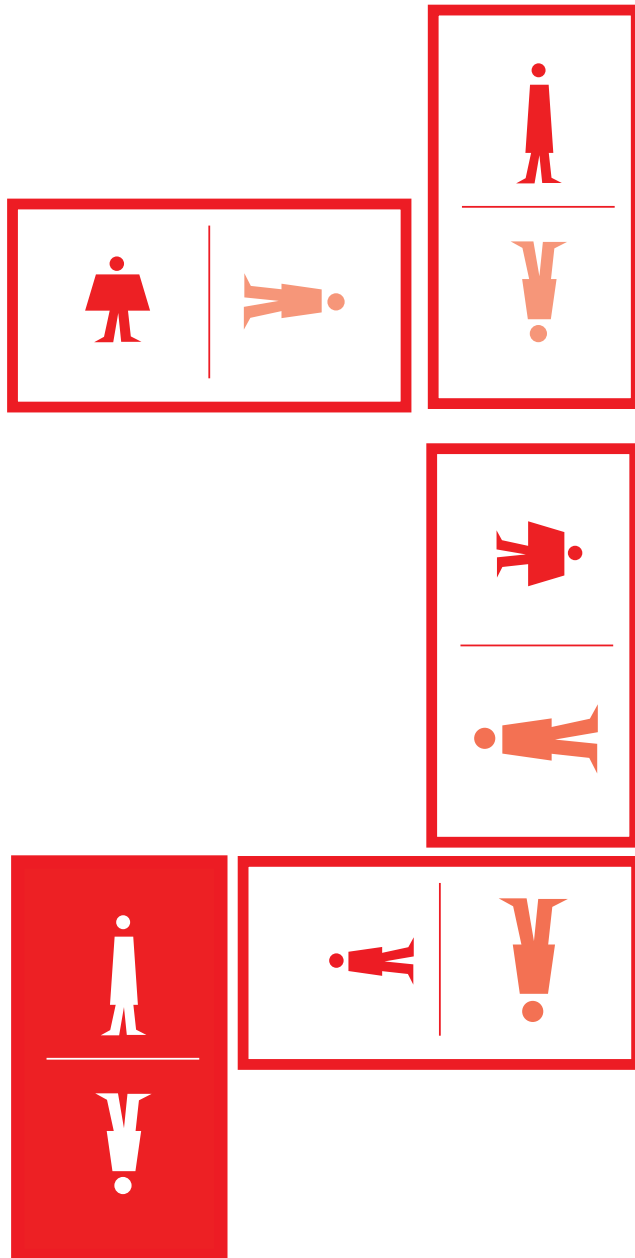
Vertoog door Ann Olaerts (Vlaams Theater Instituut)

7. Gemeenschapsvorming en het sociaal-cultureel volwassenenwerk

Vertoog door Tine Buffel (medewerker Citizenne - Brussel), Frank Cockx (stafmedewerker SoCiuS - Decretale opdracht en sociaal-culturele visie op gemeenschapsvorming) en Bea Elskens (stafmedewerker SoCiuS - Bedenkingen, vragen, knelpunten en adviezen)

8. Gemeenschapsvorming en sociaalartistieke werking

Vertoog door Marijke Leye (stafmedewerker Kunst en Democratie - sociaalartistieke projecten: beleidskader, financiële ondersteuning en conclusies), Geert Six en Klaartje Mertens (medewerkers Unie der Zorgelozen vzw - Kortrijk) en Steven Slos (cultuurbeleidscoördinator Brugge) en Pierre Muylle (medewerker Nucleo - Gent, ex-medewerker Wijk-Up Brugge)

Het maatschappelijk debat

Wat bedoelt de overheid wanneer ze het lokale cultuurveld de opdracht geeft gemeenschapsvormend te werken? Over wat soort gemeenschap heeft ze het dan? Waarop moet die gemeenschap een antwoord bieden? En wat heeft cultuur daar dan mee te maken? Professor Eric Corijn over de maatschappelijke context van een culturele opdracht.

Cultuur bevindt zich nooit in een vacuüm. Als van het lokale cultuurveld wordt verwacht dat het aan gemeenschapsvorming doet, is het belangrijk om na te gaan in welke maatschappij die gemeenschapsvorming moet gebeuren. Wat zijn de gemeenschapsvormende krachten in de maatschappij? En wat zijn de tegenkrachten? In dit vraaggesprek* licht Eric Corijn de economische en ideologische evoluties toe die de maatschappij hebben bepaald. Van de naoorlogse periode tot nu. Hij geeft eveneens een eerste aanzet voor de rol die cultuur in dit maatschappelijk gebeuren kan spelen.

Eric Corijn: In de regelgeving voor de cultuursector duikt de voorbije jaren in toenemende mate de opdracht tot gemeenschapsvorming op. De sector wordt daardoor niet meer alleen afgerekend op vraag en aanbod. Het volstaat niet meer dat ze cultuur produceert, zorgt dat daar genoeg mensen naartoe komen en dat ze eventueel een aantal moeilijker bereikbare doelgroepen aantrekt. Nu is er de bijkomende vraag dat de culturele werking moet zorgen voor meer sociale samenhang. Dat is een opdracht waarmee de cultuurwerkers de laatste twintig, vijftwintig jaar niet meer vertrouwd zijn en die dus veel vragen oproept. Bovendien valt uit de regelgeving niet eenduidig af te leiden wat er precies met gemeenschapsvorming wordt bedoeld. In een heel rudimentaire lezing wordt gemeenschapsvorming geïnterpreteerd als 'zorgen voor meer gemeenschappelijkheid'.

In de reflectiegroep verduidelijkt Guy Redig, nu kabinetschef cultuur, de opdracht als volgt: het cultuurbeleid wordt vandaag geconfronteerd met een totaal andere maatschappelijke context dan pakweg vijftwintig jaar

geleden, met een maatschappij die gekenmerkt wordt door een toenemende segmentering en fragmentering. Vandaar dat het beleid zich tot doel stelt door middel van cultuur iets te doen aan dat uiteenvallen van de maatschappelijke verbanden. Wat cru gezegd: cultuur moet het draagvlak voor de verplichte solidariteit versterken;

Dat klinkt inderdaad als een heel prozaïsche opdracht: cultuur moet er, zeg maar, voor zorgen dat we nog graag de pensioenen van onze medemens betalen.

Eric Corijn: Voor het beleid gaat het er om dat er een soort evidente cultuur van gemeenschappelijkheid ontstaat, waarin er een gevoelsmatige bereidheid leeft tot de verzekerings- en herverdelingsmechanismen die in onze samenleving worden georganiseerd. Dat heeft inderdaad een prozaïsche kant. Anderzijds heeft een dergelijke bereidheid ook met zeer spirituele verbanden te maken, met verbanden van liefde, van deelgenootschap enz. Als mensen willen dat de andere mensen het ook goed hebben, dan kan daar heel veel emotie en verbondenheid in zitten. Eigenlijk gaat het hier om het culturele luik van de actieve welvaartsstaat. De cultuur krijgt de opdracht de mensen actief bij dat maatschappelijk project te betrekken.

Een opdracht die men dertig jaar geleden misschien eerder aan de Kerk zou hebben toegeschreven. Liefde en verbondenheid lijken termen die eerder thuishoren in het religieuze spectrum dan in het culturele.

Eric Corijn: Het hangt er van af welk cultuurbegrip je hanteert. Cultuur is meer dan kunst alleen. Cultuur is het geheel van betekenisgevende kaders. In die zin kunnen we religie ook onder het brede cultuurbegrip plaatsen. Maar in dat grote culturele veld zijn bepaalde instellingen, werkvormen, uitdrukkingsvormen in verhouding belangrijker dan andere. Kerken en scholen zijn in verhouding minder belangrijk geworden dan bijvoorbeeld media en reclame. In die zin zouden we wat we vroeger aan de Kerk gevraagd hadden nu eerder aan de media vragen.

De instellingen die moeten zorgen voor gemeenschappelijkheid veranderen dus?

Eric Corijn: Ja, en ook de manier waarop mensen aan die instellingen participeren. Waar je voorheen het klassieke verzuilde model van de welvaartsstaat had, is er in de hedendaagse maatschappelijke context meer nood aan activering en participatie van de mensen. In die zin zijn het activering- en het participatiedenken die reeds in het cultuurbeleid aanwezig zijn, verbonden met de gemeen-

schapsvorming. In de mate dat je actieve deelnemers hebt aan het culturele gebeuren, kan cultuur er ook toe bijdragen dat mensen actieve coproducten van de samenleving worden.

U spreekt van de actieve versus de klassieke welvaartsstaat: kan u die evolutie situeren?

Eric Corijn: Na de tweede wereldoorlog –die niet alleen een strijd was tussen landen maar vooral een strijd tussen maatschappelijke visies, het fascisme en het communisme bijvoorbeeld– is er vooral in West-Europa, in contrast met het Oosten, een nieuw maatschappelijk model ontstaan. Als reactie op de hoogoplopende sociale conflicten in het interbellum wordt in West-Europa de naoorlogse wederopbouw gebaseerd op een sociaal contract tussen de sociale partners. Concreet betekent dat dat de ondernemerswereld enerzijds en de georganiseerde arbeidersbeweging anderzijds er samen, in overleg, zullen voor zorgen dat de economie goed draait. Beide partijen gaan ermee akkoord om de productiviteit centraal te stellen. Dat is een nieuw gegeven. De prijs die de ondernemers betalen voor deze medewerking aan de nieuwe economische orde, is dat de geproduceerde rijkdom niet alleen in handen komt van de eigenaars van de economie, maar dat die gedeeltelijk herverdeeld wordt. De overheid krijgt in deze welvaartsstaat een heel regulerende rol. Ze moet ervoor zorgen dat het economisch groeimodel en het overlegmodel blijven werken. We stappen in de grote naoorlogse periode van de massaproductie en de massaconsumptie.

Dat sociale overlegmodel betekent ook dat de arbeidersbeweging op haar beurt, zeker de socialistische arbeidersbeweging, zich inschrijft in de markteconomie. In de plaats van structurele economische hervormingen na te streven, richt ze zich vooral op twee grote eisen: verhoging van de levensstandaard en verkorting van de arbeidsduur. We zien in die naoorlogse periode beide zaken inderdaad geweldig toenemen. Zo komen we uiteindelijk in de Golden Sixties terecht, die bij uitstek de welvaartsstaat symboliseren. Die heeft een aantal belangrijke ingrediënten. Je hebt het sociaal contract. Je hebt een algemene tewerkstelling: de maatschappelijk integratie gebeurt via het werk. En je hebt een geprogrammeerde sociale vooruitgang. In die periode heb je loonsverhogingen van bijna vijf procent per jaar, vastgelegd in tweejaarlijkse CAO's. Je hebt een stelselmatige verkorting van de arbeidsduur, van een 48-urenweek naar een 40-urenweek, een verlenging van het betaald verlof tot gemiddeld zeven weken vandaag... Kortom, je krijgt wat sommigen het sociaal gecorrigeerde kapitalisme noemen, met aan de ene kant een pure markteconomie, gericht op winstmaximalisatie

en op kapitaalsaccumulatie, en aan de andere kant een opbrengstherverdeling die sociaal onderhandeld wordt in loonsverhoging en in een goed uitgebouwd sociaal zekerheidsstelsel. Ook diegenen die om een aantal redenen niet aan het werk zijn, krijgen zo toch ook een inkomen en kunnen daardoor deel uitmaken onze maatschappij van massaconsumptie.

Men dacht toen dat die cyclus niet meer kon stoppen: dat model van verhoogde productiviteit, verhoogd inkomen, verhoogde vraag, economische groei, kapitaalsaccumulatie, nieuwe investeringen, nieuwe productiviteitsverhoging... Het einde van de klassenstrijd leek een feit, het einde van de economische crisissen ook die in de jaren dertig toch een aantal keer voorkwamen. En met een voortdurende arbeidsduurvermindering voorspelde men de vrijetijdsbeschaving.

Maar dat de welvaarts groei onverminderd door kon gaan, bleek een illusie...

Eric Corijn: In 1974 kwam de eerste crisis, die men een beetje ten onrechte de oliecrisis noemt. Je hebt de zesdaagse oorlog, en als reactie op het feit dat Israël een aantal Arabische gebieden bezet, verhogen de OPEC-landen de olieprijs. Het Westen krijgt op dat moment de rekening gepresenteerd van zijn olie-afhankelijkheid. Dat is de periode van de autoloze zondagen, van grote bezuinigingen op het vlak van energie.

In feite zitten we al in het begin van een gemondialiseerde economie. Nationale economieën konden voorheen recessies enigszins uitvoeren. Ging het wat slechter in België, dan kon je de overproductie uitvoeren naar Duitsland, als er daar voldoende vraag was. Midden de jaren zeventig krijg je voor het eerst een algemene recessie in alle geïndustrialiseerde landen. Gedurende vier, vijf jaar heeft men geprobeerd de crisis met de klassieke middelen op te vangen –zware staatsinvesteringen, openbaar industrieel initiatief enzovoort. Dat is hoe de staatsschuld werd opgebouwd. De “sociale” markteconomie kwam in crisis. Men moest steeds meer investeren om dezelfde winsten te genereren. Er kwam een omslagmoment waarop kapitaalbezitters met muntspeculatie en beleggingen meer konden verdienen dan met investeren in ondernemingen. In de tweede helft van de jaren zeventig vragen ondernemers een nieuw investeringsklimaat. Men gaat de voortdurend stijgende kostprijs van arbeidskracht in vraag stellen. Als in 1979 en 1980 Thatcher en Reagan worden verkozen, krijg je in twee grote industrielanden neoliberale regeringen die het naoorlogse herverdelingsmodel in vraag stellen en zeggen: je moet de markt haar werk laten doen. Als een bedrijf niet meer rendabel pro-

duceert, dan moet je dat niet met kunstmatige vraag of expansiesubsidies in leven houden. Dan moet dat maar verdwijnen. En de sociale prijs daarvan moet dan maar betaald worden. Zo installeert zich dus een vrij doorgedreven marktdenken en een ideologie van afbouw van de staat en de openbare dienst.

Het neoliberalisme is dan geboren.

Eric Corijn: De jaren tachtig zijn de jaren van ombouw. Men zoekt een nieuwsoortige maatschappelijke regulatie. De grote werkloosheid zet de lonen onder druk en de markteconomie kan daardoor een vrij grondige reorganisatie van de arbeid doorvoeren. Er worden nieuwe arbeidsbesparende technologieën ingevoerd, er komen nieuwe arbeidsverhoudingen, met een deregulering en een sterke flexibilisering, waardoor de productiemethoden aangepast kunnen worden en just-in-timeproductie en nicheproductie mogelijk worden. De economie kan zich daardoor heel flexibel aanpassen aan een veranderende vraag, kan op modes en op levensstijlontwikkelingen inspelen en die zelfs stimuleren. Er ontstaat wat naderhand “de nieuwe middenklasse” is genoemd. Het zijn loontrekkers die zich gaan identificeren met de competitieve omgeving van bedrijf en samenleving. Media- en reclamemensen worden voorbeelden, creatieve jonge professionals –de yuppies– die ervoor zorgen dat hun bedrijf winst kan maken. Ze aanvaarden maatschappelijke ongelijkheid en uitsluiting. Zie maar naar de TV-formats die voordien ondenkbaar waren. In *De Mol*, *Big Brother*, *Expeditie Robinson*, ja zelfs in *Temptation Island* duurt samenwerking en solidariteit zolang tot iemand in de groep moet worden uitgestoten.

Die televisieformats zijn toch veel recenter?

Eric Corijn: Maar ze duiden op een diepe mentaliteitsverandering die in de jaren tachtig is ingezet. Er is een ware ideologische verschuiving opgetreden. Die maakt dat de mensen de competitieve marktsfeer aanvaarden, dat ze beginnen te aanvaarden dat er geen plaats is voor iedereen, dat het normaal is dat er *wINNERS* en *losers* zijn. Je krijgt op dat moment een aanvaarding van de uitstoting en een enorme dualisering van de samenleving. En daarbovenop krijg je een sterke culturalisering van de maatschappelijke ongelijkheid: want de langdurig werklozen, de uitgesloten zijn ook altijd een bepaald soort mensen. Het zijn bijvoorbeeld de allochtonen, de mensen die als gastarbeiders naar hier gekomen waren tijdens de economische bloeiperiode, en voor wiens kinderen en kleinkinderen nu geen plaats meer is. Zo krijg je trouwens ook op het einde van de jaren tachtig de opkomst van uiterst rechts en racisme, die de oorzaak van de werkloos-

heid zoeken in de identiteit van de ander en niet in het feit dat het hele systeem geen plaats geeft aan iedereen.

Naast die dualisering van de samenleving krijg je tegelijkertijd een geweldige verandering van de consumptiepatronen. Omdat de koopkracht niet voor iedereen op een min of meer gelijke manier verdeeld wordt, hangt de economische groei af van het intensifiëren van de consumptie van degenen die koopkracht hebben. De consumptiecultuur richt zich op de nieuwe middenklasse.

En zo zorgt een veranderende economie voor een veranderende levensstijl?

Eric Corijn: Inderdaad. In de jaren zestig heb je een soort leefstijlontwikkeling die gericht is op gelijkvormigheid. Een zodanige gelijkheid trouwens dat het soms vervelend wordt. De jeugdrevoltes zijn denk ik onder andere een verzet tegen dat soort geregelde vooruitgang. Het ging effectief om sociale programmatie: je wist dat je binnen twee jaar tien procent meer loon had. In de arbeidersbuurten ging Marie als haar huishoudelijk werk gedaan was op de koffie bij de buurvrouw, en 's avonds als de man van de fabriek kwam zei ze: ‘Zeg, onze buurvrouw giet haar koffie niet meer op in een filter, zij heeft een koffiezet. Zoiets zouden wij toch ook moeten hebben.’ Je krijgt wat in de Engelse literatuur ‘keeping up with the Joneses’ genoemd wordt. De massaconsumptie zorgt dat steeds nieuwe golven massaproductie bij de mensen terechtkomen. Op een paar

jaar tijd gaat het van enkele mensen met een televisie naar veel mensen met een televisie, van enkele mensen met een auto naar veel mensen met een auto. En al die massaproductie moet de levensstandaard verhogen. Het is de periode van de elektrische grasmaaier, van de keukenprinses die geen werk meer hoeft te doen, want haar keukenkasten staan vol apparaten die het werk voor haar doen. Cultureel gezien verwekt dat gemeenschappelijkheid, al is het een raar soort van gemeenschap, waarin iedereen op zaterdagochtend zijn volkswagen staat te wassen...

De eerste generatie jongeren die voldoende zakgeld had om interessant te worden voor de markt verzet zich daar tegen en introduceert zo al de notie van ‘anders is beter’. En die notie van distinctie wordt in de jaren tachtig dominant. Consumptie dient dan om je te onderscheiden van de ander, om in een competitieve omgeving in de voorhoede te zitten, om te laten zien dat je ‘bij’ bent, dat je nog altijd met de jeugd kan concurreren.

Maar iedereen drinkt coca-cola, draagt jeans, heeft een flatscreentelevisie...Dat is toch niet zo diversifiërend?

Eric Corijn: Neen, je hebt aan de ene kant een aantal, “global brands” die wereldwijd producten verspreiden. Dat werkt homogeniserend, zou je kunnen zeggen. Maar anderzijds heb je ook nichemarketing, doelgroepenstijlen en lokalisering. In hun gedrag zelf, in hun consumptiepatroon, bricoleren mensen een stijl en komt het er op aan om al dan niet te doen zoals de anderen.

Wat zeker het geval is vanaf de jaren tachtig is dat mensen een bepaalde combinatie of stijl ontwikkelen en dat de economie daarop reageert. Je koopt niet meer de grijze volkswagen die iedereen had. Die wordt vervangen, niet alleen door verschillende kleuren, niet alleen door verschillende gadgets, maar zelfs door bepaalde reeksen. Je hebt geen gewone Clio meer, je hebt dit jaar de Clio Campus en daar worden er maar twintigduizend over de hele wereld van gemaakt en als je die hebt dan behoort je tot een uitgelezen groep. Alles wordt levensstijl. En levensstijl dient voor distinctie, zei Bourdieu, de grote Franse socioloog die aantoonde dat smaken en kleuren wel degelijk een sociale structuur hebben.

Het gaat dan wel om een levensstijl die voorgekauwd wordt in de lifestylemagazines...

Eric Corijn: Ja, men doet alsof de mensen hun persoonlijkheid uitdrukken, maar eigenlijk is het deels een maskerade. Maar je krijgt daardoor wel een boom in de consumptiecultuur. De markt wordt bepalend, en de markt beantwoordt alleen de vraag voor zover het om een koopkrachtige vraag gaat. De niet koopkrachtige vragen worden door de markt niet behandeld. Daarvoor diende vroeger dat overheidsbeleid en die herverdeling juist. In de maatschappij van vandaag krijg je bij gebrek daaraan een grote dualisering enerzijds en anderzijds segmentering en fragmentering. En diegenen die wel meedoen, vertonen een modularisering van het dagelijks leven.

Wat bedoelt u met modularisering?

Eric Corijn: In de verzuilde wereld van de jaren zestig bepaalde je sociale positie grosso modo je leefstijl. Als je toen bij ‘de Gevaert’ werkte, dan woonde je wellicht in die bepaalde arbeiderswijk in Mortsel, dan supporterde je voor die bepaalde voetbalploeg, stuurde je je kinderen naar die bepaalde school en was je lid van de christelijke mutualiteit. Van elke sociale positie kon je bijna alle andere levenssferen afleiden. In de jaren tachtig slaat dat volledig om. Je kunt vandaag niet meer aan de kleren van de mensen zien wat ze doen. Ze hebben een flexibele arbeidsrelatie en zoeken in hun vrijetijdsactiviteiten andere uitdrukkingvormen. Door de massaconsumptie worden luxegoederen bereikbaar voor veel meer sociale groepen

en het is op het vlak van je consumptiepatroon dat je je onderscheidt. En dat consumptiepatroon pas je aan de omstandigheden aan. Mensen kunnen overdag fabrieksarbeider zijn, met de daarbij horende cultuur, en nadien zijn ze sportbeoefenaar en komen ze in een ander soort netwerk terecht, en ze gaan op reis met nog een ander soort netwerk. Dat bedoel ik met modularisering: mensen worden zelf multicultureel, ze kunnen zelf verschillende sociale en culturele praktijken aan.

En het is in deze gesegmenteerde neoliberale samenleving dat de notie van de actieve welvaartsstaat ontstaat?

Eric Corijn: Precies. Je hebt die maatschappelijke evolutie van de voorbije vijftig jaar en tegelijk is er de mondialisering, met zijn verbreding van de concurrentie, de delokalisering naar lageloonlanden, enzovoort. Je krijgt een context waarin economische groei niet meer automatisch verbonden is met een groei van de tewerkstelling, integendeel soms: meer opbrengst voor de aandeelhouders betekent veelal bezuinigingen en afvloeiingen. Je krijgt eigenlijk vijftig jaar structurele werkloosheid van ongeveer tien procent van de bevolking, en voor bepaalde buurten of bepaalde bevolkingsgroepen betekent dat dertig tot veertig procent. Dat zorgt ook voor een geweldige toename van het grijswerk en het zwartwerk, van de informele economie dus. Een echte dualisering. Ook cultureel krijg je een geweldige verandering: die versneling van de expressieve consumptie.

Wie in dat neoliberale verhaal de welvaartsstaat nog wil redden, zoekt de oplossing in de activering van de rechtvaardigen van de herverdeling en de solidariteit. Vordien was de sociale zekerheid een recht: als je ziek was had je recht op een vergoeding, als je werkloos was had je recht op een uitkering. Daar viel niet over te negotiëren net zoals over de mensenrechten niet te negotiëren valt. Nu worden die sociale rechten meer en meer verbonden aan een rechten-plichtendenken: je krijgt je rechten maar als je je plichten vervult. Die plicht bestaat er dan in dat je je moet aanpassen aan de maatschappelijke verandering, aan de nieuwe maatschappelijke context. Je moet jezelf inschakelen in de formats van de arbeidsmarkt. Dat is wat men activering noemt, de derde weg, het Blairisme. Je krijgt te maken met een bijna verplichte participatie. Hierin past die notie van gemeenschapsvorming: iedereen moet mee in dat verhaal stappen. En cultuur, of tenminste het gesubsidieerde cultuurbeleid, zo vindt de overheid, maakt deel uit van dat verhaal.

Cultuur krijgt dan wel een erg utilitair karakter.

Eric Corijn: Aan de ene kant wordt cultuur belangrijker dan ooit tevoren. De cultuurproductie is in de laatste

vijftig jaar geweldig toegenomen. In de artistieke sfeer maar ook in de hele vormgevingssfeer. Alles wordt nu vormgegeven, alles is design. Dat heeft een zekere esthetisering van het dagelijks leven met zich meegebracht, maar aan de andere kant zijn de criteria waaraan de culturele selectie wordt onderworpen steeds meer de marktcriteria. Ook in de klassieke cultuursector. Cultuur, of het cultuurbeheer, ontsnapt steeds meer aan de staat. Daar waar cultuur en kunst –de schone kunsten– eigenlijk een overheidsopdracht was, een opdracht van conservatie, van productie en reproductie, van creatie en vervolgens van distributie, is cultuur nu een waar, een product voor de markt. Om een goede museumdirecteur te zijn moet je niet meer de beste conservator zijn, maar moet je een goede manager zijn, moet je evenementen creëren, een goede museumwinkel hebben. Alles functioneert meer en meer volgens een bedrijfslogica.

Vanaf de jaren tachtig werd in het cultuurdebat vanuit neoliberale hoek de vraag gesteld naar de legitimatie van overheidssteun aan cultuurproductie. Neoliberale economen, zoals professor De Grauwe van de KULeuven, pleiten ervoor om niet het aanbod te subsidiëren, maar de vraag. Alle producten, zo stelden zij, moeten overleven dankzij hun publiek, wat geen publiek heeft moet verdwijnen. Als een deel van het publiek geen geld heeft om te komen, geef dan tickets, subsidieer de vraag. Het resultaat daarvan is natuurlijk wel dat voor de kunstenaars de druk groot wordt om populistische kunst te maken, dat alleen die kunst overleeft die een breed of een rijk publiek kan aanspreken.

Tegelijkertijd had je vooral in de podiumkunsten ook een postmoderne omslag. Er werd opnieuw een sterk accent gelegd op deconstructie en op vormexperimenten. Het sociaal engagement van de kunst uit de jaren zestig en zeventig was voorbijgestreefd. Mensen als Jan Decorte maakten een sterk zelfreferentiële theater. Dat voedde natuurlijk extra het debat: moeten we belastinggeld geven aan mensen die elitaire producties maken? En uiteindelijk wordt ook het debat over het cultuurbeleid opgenomen in het activeringsverhaal. Cultuurgeld wordt steeds meer gekoppeld aan vragen over publieksbereik en publieksamenstelling. En onderliggend daaraan wordt verondersteld dat een bredere deelname aan de heersende kunsten zal zorgen voor een zekere inburgering en voor gemeenschapsvorming.

En wat houdt die participatie dan in?

Eric Corijn: Bij zijn aantreden als minister van cultuur

heeft Bert Anciaux als eerste het participatiedebat gelanceerd. Hij stelde dat hij het bereiken van een publiek, en meer bepaald het bereiken van een gemengd publiek de verantwoordelijkheid van de cultuur- of kunstproducent was. Hij ging daarmee in tegen diegenen die kunstproductie vanuit zichzelf legitimeerden, maakten voor een eigen publiek of soms zelfs voor helemaal geen publiek.

Dat participatiedebat evolueerde dan naar een debat over sociale mix. Het is niet voldoende dat het Toneelhuis voor volle zalen speelt, het publiek in die zaal moet ook een dwarsdoorsnede zijn van de maatschappij. Op die wijze zou cultuur ook automatisch verschillende sociale groepen verenigen.

Nu zijn een aantal elementen uit dit debat problematischer dan op het eerste gezicht lijkt. Waar komt die idee vandaan dat cultuurparticipatie naar gemeenschapsvorming leidt? Hoe wordt het culturele aanbod juist bepaald? Wat moeten we denken van individuen of groepen die niet participeren? En hoe ga je dan om met die specifieke doelgroepen...

Laten we bij de eerste vraag beginnen: vanwaar komt de idee dat cultuur gemeenschapsvormend werkt?

Eric Corijn: Die idee hangt eigenlijk samen met de idee van de natiestaat.

In de negentiende eeuw wordt de wereld georganiseerd in nationale staten. Het zijn democratische staten, wat wil zeggen dat de politieke macht steunt op en gelegitimeerd wordt door het volk en niet, zoals voordien in het Ancien Regime, voortkwam uit Goddelijke missie of uit een stamboom. Het probleem is echter: hoe definieer je dan dat volk? Wie behoort daartoe en wie niet? In de traditie van de Franse revolutie staat het volk voor het Universele Volk, voor de mensheid. Al wie zich wil onderwerpen aan de Franse wetten en de Franse republiek kan Fransman worden. Die “bevrijding” wil Napoleon en zijn leger uitdragen aan de rest van Europa. Natuurlijk komt daar verzet tegen. Dat verzet is veelal een reactionair, romantisch verzet. Zo reageert de Duitse romantiek: nee, je wordt niet zomaar geboren als universele mens, je wordt geboren in een cultuur. Je wordt geworpen in een taal, in een bijzondere heimat, en daar ben je automatisch lid van. Het volk is niet iedereen, het volk dat is Ons Volk, dat zijn Wij, het Duitse Volk, en dat Duitse Volk heeft zijn eigen folklore, zijn eigen taal, zijn eigen cultuur, zijn “Volksgeist”.

Dus aan de ene kant heb je het universalisme en rationalisme van de Franse verlichting, die een universeel mensbeeld naar voor schuift zonder onderscheid van taal,

ras, gender... Aan de andere kant heb je de achttiende-eeuwse, Duitse romantische notie van Volksgeist, het belang dat gehecht wordt aan de afkomst van mensen en particuliere cultuurkenmerken. Bij het ene hoort een **droit du sol**, een rechtsstaat gericht op iedereen op het grondgebied, zonder onderscheid. Bij het andere hoort een **droit du sang**, een volksstaat die opkomt voor de volksgenoten overal ter wereld, en niet voor de anderen. In de praktijk hanteren de meeste naties uiteindelijk een mengvorm van beide visies, maar in alle gevallen krijg je een soort culturele definitie van het volk. De manier, in beide visies, om ervoor te zorgen dat individuen deel gaan uitmaken van de natie, is te zorgen voor algemene volksopvoeding. Zorg voor veralgemeend onderwijs, voor een algemene taal, voor een pers die werkt met persvrijheid, die een publieke opinie creëert, zorg voor allerlei mechanismen waardoor mensen kunnen toetreden tot en deelnemen aan cultuur en zo tot burgerschap geleid worden.

Vlaanderen doet dat honderd jaar na de anderen. Na het mislukte project van de Belgische natiestaat krijg je de Vlaamse beweging, de taalstrijd die een cultuurstrijd wordt en tenslotte een politieke beweging. De culturele autonomie van 1971 zit in die lijn. Het beleid van de eerste Vlaamse minister van Cultuur, Frans Van Mechelen, zelf een nogal overtuigde volksnationalist, bestond er in cultuur, de Vlaamse cultuur, naar de mensen te brengen. Hij zorgde ervoor dat er overal cultuurcentra kwamen, zorgde voor een beleid van cultuurverspreiding, van toeleiding en publiekswerving. De inhoud van dat aanbod leek vanzelfsprekend. De grote theaters dienden om het repertoire te spelen. Mensen werden ingeleid en toegeleid naar een gedeelde cultuur. Volksopvoeding diende tot natievorming. De notie dat participatie aan cultuur gemeenschapsvorming verwekt, stamt dus eigenlijk uit die natie-idee. Het uitgangspunt daarbij is dat de cultuur die verspreid wordt en waaraan mensen participeren tot op zekere hoogte een homogene cultuur is, de cultuur van het eigen volk.

En daar knelt het schoentje...

Eric Corijn: Precies, hier kom je bij de vraag hoe je non-participatie aan cultuur kan interpreteren. Non-participatie is niet altijd een teken van passiviteit. Non-participatie kan ook wijzen op weerstand ten opzichte van die heersende cultuur. Het kan wijzen op het feit dat het culturele aanbod onaangepast is als referentiekader voor het dagelijks leven dat mensen leiden. Cultuurparticipatie is veelal een zaak van hoger opgeleide mensen met een zeker in-

komen, met andere woorden van de nieuwe middenklasse. Dat zijn effectieve cultuurparticipanten. Cultuurparticipatie maakt deel uit van hun *modus vivendi*. Maar zoals vroeger geprobeerd werd om de arbeiders naar de opera te krijgen, zo probeert men nu om allochtonen voor het gangbare cultuuraanbod te interesseren. Hier komen we bij heel de problematiek van het culturele veld: Vlaanderen is misschien wel een territorium, heeft misschien wel een aantal instellingen, maar is cultureel gesegmenteerd en gefragmenteerd. De Vlaamse identiteit en de Vlaamse cultuur zijn moeilijk te duiden, we zitten immers in een multiculturele samenleving. En dan gaat het niet alleen over de verschillende cultuurgemeenschappen van allochtonen, maar ook over de sterk culturele diversiteit binnen 'het eigen volk'.

De overheid gaat er bij haar opdracht tot gemeenschapsvorming van uit dat er één gemeenschap is die gevormd moet worden. Maar mensen nemen deel aan verschillende culturen. Die verschillende culturen werken in de eerste plaats *gemeenschapsvorming* in de hand. De Marokkaanse gemeenschap, bijvoorbeeld, maar ook de gemeenschap van de homo's en lesbiennes, of het 'folkwe-

reldje', de 'Donnaluisteraars', de Second Life-gemeenschap... In het kader van ons reflectieproces is het belangrijk dat onderscheid te maken tussen gemeenschap enerzijds, en samenleving anderzijds. Culturele gemeenschappen versterken de identiteit, het groepsgevoel. Ze zorgen voor wat de Amerikaanse socioloog Robert Putnam *Bonding* noemt, ze versterken de interne band tussen mensen. Maar in een multiculturele omgeving levert dat nog geen samenleving op. En

dus stelt de vraag zich naar verbindende elementen, naar wat Putnam *Bridging* noemt: interculturele, transculturele elementen, algemeen menselijke verbanden die de "verplichte solidariteit" kunnen gronden. Omdat er niet meer één cultuur is, moet de verplichte solidariteit de vorm krijgen van een interculturele solidariteit.

En dan heb je in Vlaanderen natuurlijk verschillende standpunten. Je hebt één miljoen mensen die stemmen voor een puur nationalistisch project: assimileren of oprotten, onze cultuur of geen cultuur. Dat zijn mensen die de multiculturele realiteit niet aanvaarden. Daarnaast heb je het beleid dat in feite op twee sporen zit. Aan de ene kant wil men Vlaanderen uitbouwen als een eentalig gebied, met een zekere culturele eigenheid enzovoort, en tegelijk erkent men de culturele diversiteit en het feit dat men rekening moeten houden met een multiculturele omgeving.

'Culturen werken in de eerste plaats gemeenschappenvorming in de hand, in plaats van gemeenschapsvorming.'

En hoe ziet de overheid die multiculturele samenleving?

Eric Corijn: Men blijft cultuur nog altijd zien als iets met een zekere wezenlijkheid, een zekere essentie, een identitaire kern. Je hebt dan de Vlaamse cultuur en de Marokkaanse cultuur of de Turkse cultuur. Merk op dat dat allemaal namen van landen zijn en dat men dus in die oude nationalistische traditie blijft. De multiculturele samenleving zou dan inhouden dat men zich afvraagt: ‘Welke interessante stukjes van de andere cultuur kunnen we in de nationale cultuur overnemen?’ Zoals we vroeger van de Italianen de spaghetti hebben overgenomen en dat nu deel van de Vlaamse cultuur is geworden, kunnen we ons nu afvragen of we ook de couscous in de Vlaamse cultuur opnemen of niet. Dat is die grote interculturele dialoog waar men het over heeft. Maar dan gaat het over interculturele uitwisseling tussen gevestigde nationale culturen.

Ik denk echter dat zich momenteel een veel grondiger probleem stelt: in feite zijn er geen wezenlijke culturen meer. We zitten in de postmoderniteit, in een context van segmentatie en fragmentatie, van individualisering. We zitten in een proces van voortdurende vernieuwing en versnelling. Je zou kunnen zeggen dat we momenteel in een soort culturele werf leven, waar een aantal bouwstenen aanwezig zijn uit verschillende oude culturen, waar nog een paar dingen rechtop staan, maar waar vele elementen verbrokken zijn. In die werf moeten we met zijn allen een maatschappelijk verband bij elkaar knutselen. Vandaag kan je niet meer zeggen: dit is de heersende traditie, dit is ons erfgoed en in dat erfgoed integreren we elementen van de ander en uiteindelijk de ander zelf. Integendeel, we zitten in een situatie van culturele pluraliteit, waarbij geen enkele cultuur prevaleert. Wat we moeten doen, is op zoek gaan naar de gemeenschappelijkheid daarin, naar een gedeelde cultuur. De Nederlandse filosoof Cliteur noemt dat esperantocultuur. Elke cultuur zal dan van zijn eigenheid moeten opgeven, zich moeten openen naar de ander en er zal een hybride cultuur, een mengvorm, geconstrueerd moeten worden die kan spreken over de verschillen heen. Die hybride cultuur zal allicht niet gebaseerd zijn op gedeelde tradities, want er zijn meerdere culturele tradities en er is er niet een die het primaat kan opeisen. Die cultuur zal gebaseerd moeten worden op een gedeeld toekomstbeeld, op een project, op een lotsverbondenheid.

Een doelgroepenbeleid voeren is niet het aangewezen antwoord?.

Eric Corijn: Het is problematisch als een doelgroepenbeleid de groep als een probleem en als behoevend benadert en tot doel heeft die groep te laten opgaan in de mainstream. Doelgroepen worden meestal gestigmatiseerd vanuit hun tekort: dé armen, dé allochtonen, de ongeschoolden...

Armen zijn nooit alleen maar arm. En wat de allochtonen betreft: we bestempelen de vierde generatie nakomelingen van gastarbeiders nog altijd als ‘van ergens anders’. Doelgroepen zijn per definitie anders dan de mainstream, maar het is gevaarlijk als je dat anders zijn alleen maar definieert als een deficit, als een tekort dat weggewerkt moet worden. En het is nog erger als in dat proces de mainstream zelf niet zou moeten veranderen, geen deficit zou vertonen. De uitdaging bestaat erin de mensen te betrekken vanuit een gedeelde ervaring, zonder dat hen een identificatie met een andere groep wordt opgedrongen. En de uitdaging voor cultuur bestaat erin te tonen dat elke gemeenschap dingen heeft die de andere niet heeft, dat elke gemeenschap zowel deficits als eigen competenties heeft en vooral dat de gedeelde cultuur alleen een samengestelde cultuur kan zijn.

En groeit daaruit de notie dat mensen niet alleen moeten deelnemen aan, maar ook moeten deelhebben aan cultuur?

Eric Corijn: Ja, de vertegenwoordiger van het kabinet sprak van ‘mede-eigenaar’ zijn van cultuur. Ik zou eerder spreken van ‘co-producent zijn’. In dat hele participatiedebat is men tot de vaststelling gekomen dat het culturele aanbod, vooral door professionele cultuurproducenten/artiesten uit de middenklasse gemaakt, zelf zware tekortkomingen heeft. Het cultuurproducerende milieu is zelf helemaal niet zo multicultureel als de reële samenleving. Het aanbod is daardoor niet voor alle doelgroepen gepast. Je kunt geen integratie in gedeelde cultuur vragen als de cultuurproductie zelf niet wordt gedeeld. Wat vraag je aan de ander wanneer je zelf niet voldoende bereid bent je te openen en zelf te veranderen om iedereen een plaats te geven. Vanuit het participatiedebat is dan de idee van de sociaalartistieke projecten gekomen, projecten waarbij het al dan niet moeilijk te bereiken toekomstige publiek al betrokken wordt bij het maken van het culturele product zelf –het weze een spektakel, beeldende kunst, film of wat dan ook. En je ziet dat dat veel beter werkt. Terwijl de dominante cultuur –de kunstenaar die ergens in een atelier zijn ding doet en daarna ziet of er mensen

op af komen– slecht aangepast is voor cultuurdistributie. Je hebt bijvoorbeeld cultuurcentra met een hele goede programmatie, waar voldoende volk op afkomt om het budget rond te krijgen, maar de impact daarvan op het vlak van participatie en gemeenschapsvorming is laag, want het is een programmatie voor de liefhebbers, ze heeft niet noodzakelijk effect op het dagelijks leven van mensen die echt samen moeten leven en die daar eventueel moeilijkheden mee hebben.

En sociaalartistieke projecten hebben wel een effect op het dagelijks leven?

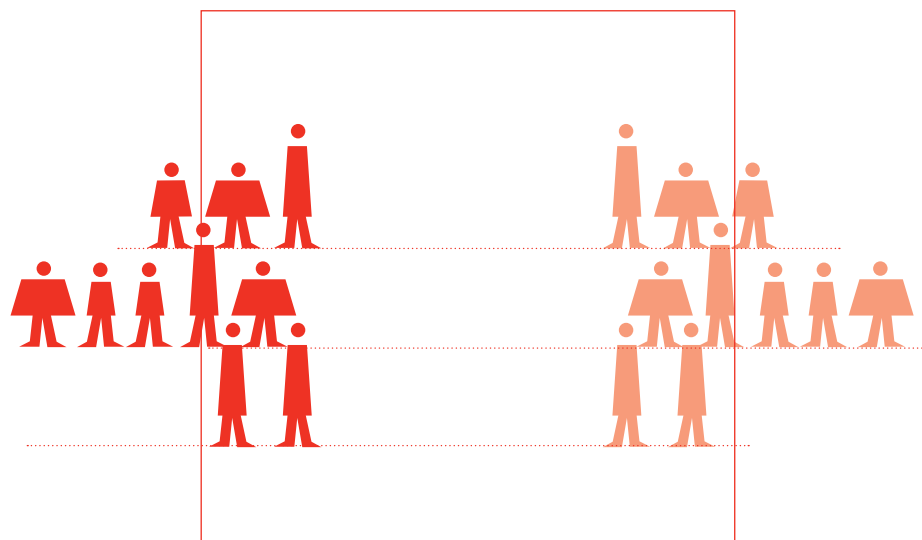
Eric Corijn: Met sociaalartistieke projecten worden ontbrekende artistieke vormen aangesproken, waarbij de betrokkenen mee de culturele referentiepatronen vormgeven. Je kan ervan uitgaan dat sociaalartistieke projecten en processen de betrokkenen aanspreken. Bijvoorbeeld: in de media of in het theater wordt er zelden gewerkt vanuit de conditie van de armen. Mensen die professioneel met kunst bezig zijn, hebben een loon. Die weten niet wat arm zijn is. Wil je armen laten meespreken, dan dien je die conditie te betrekken in de artistieke productie. In een sociaal-artistiek project zal het theaterstuk bijvoorbeeld samen met de betrokkenen gemaakt worden. Zo'n project schept de mogelijkheid om niet-participanten aan de culturele scène er toe te brengen om cultuur als stem, als expressiemiddel mee te produceren. Als de cultuurwerking gemeenschapsvormend wil zijn, moet ze een culturele diagnose maken van de maatschappij en daar culturele producten van ten dienste stellen. Dat betekent ook dat je een bepaald soort cultuurproducenten, een bepaald soort artiesten of intellectuelen nodig hebt die in context willen werken, die hun werking willen confronteren met de complexe sociale realiteit. Maar uiteindelijk spreken grote kunstenaars altijd in hun tijd. Hun eigen agenda is altijd een reflectie op de maatschappelijke context. In die zin is goede kunst ook altijd gemeenschapsvormend.

Hoe zou de specifieke opdracht tot gemeenschapsvorming dan moeten worden samengevat?

Eric Corijn: Elk mens is een cultuurwezen, heeft een betekeniskader nodig. Samenleven en vooral samenwerken met andere mensen gebeurt ook via gedeelde inzichten. Dat zijn de culturele eigenschappen van groepen, van gemeenschappen, van samenlevingsverbanden. Verschillende culturele lagen krijgen zo ook samenhang. Dagelijkse cultuur, omgangsvormen en leefstijlen worden bewerkt en weergegeven in de culturele productie. Die levert een basis voor culturele selectie, voor cultuurbeleid en uiteindelijk voor het vormen van een gedeelde traditie. En die “identiteit” dient dan weer om de inhoud en het programma van scholen, media, kerken en andere cultuur-

spreading te voeden. Sinds de negentiende eeuw wordt die cultuuracyclus opgebouwd als deel van de vorming van nationale gemeenschappen. En dat is nou net vandaag niet langer evident. Zoals ik al zei: de schalen van samenleven veranderen, de veelheid van interacties en sociale verbanden neemt toe, de inhoud van de betekeniskaders is wisselend... Kortom we leven in tijden van grondige verbouwing van het samenleven. Alle routines, alle praktijken, alle sectoren, alle vakgebieden worden in vraag gesteld. Niets is nog vanzelfsprekend. En dan moeten we goed nadenken, goed beslissen, goed heroriënteren en goed legitimeren. We moeten dus afstand nemen van de gegloegenheden, we moeten effecten van werkingen controleren, we moeten beoogde resultaten uitdrukkelijk formuleren. Dat we een solidaire samenleving willen lijkt een gedeelde doelstelling. Dat cultuur daarin een rol te spelen heeft betwist niemand. Hoe dat in de nieuwe wereld dan in zijn werk moet gaan is onderwerp van veel onderzoek en discussie. Een belangrijk maatschappelijk debat.

* Opgetekend door Isabelle Rossaert

Het culturele veld

Eric Corijn & Stephanie Lemmens

In dit hoofdstuk gaan we na welke de karakteristieken zijn van het culturele veld, en hoe deze in verband gebracht kunnen worden met gemeenschapsvorming. Wat kan de specifieke maatschappelijke rol van cultuur zijn? Hoe kan de kwaliteit van gemeenschapsvormende projecten gedefinieerd worden? In welke mate moeten gemeenschapsvormende processen topdown dan wel bottom up gestimuleerd worden? Wat is het bereik van het lokale cultuurveld en wat is het belang van de onmiddellijke leefomgeving? Op basis daarvan formuleren we een aantal eerste conclusies en nieuwe vraagstellingen.

Het cultuurwerk kan niet als de enige, zelfs niet als de centrale actor gezien worden in het proces van gemeenschapsvorming. De gemeenschapsvorming en vooral de solidariteitsbevorderende sociale vorming is in de eerste plaats een opdracht voor de 'politiek': voor de politieke partijen enerzijds en de overheidsinstellingen anderzijds. Zij hebben verantwoordelijkheid op het vlak van burgerschapsvorming en het politiseren van de samenleving. Daarnaast is gemeenschapsvorming ook een opdracht voor de "harde" maatschappelijke sectoren: de economie, de tewerkstellingspolitiek en haar maatschappelijke hefbomen (de ondernemers, de sociale organisaties, het onderwijs, enz.). Zij bepalen immers mee in welke mate een samenleving sociaal samenhangend dan wel dual en gefragmenteerd wordt.

De rol van het cultuurwerk

Het cultuurwerk op zijn beurt is maatschappelijk belangrijk, maar werkt niet in condities die het zelf in de hand heeft. De maatschappij wordt immers niet door het culturele veld gevormd. Cultuur speelt ongetwijfeld een belangrijke rol door de gemeenschap uit te beelden en te verbeelden. Die verbeelding verwijst echter naar een maatschappelijke realiteit, waar processen zoals vermarkting, mondialisering en individualisering niet altijd gemeenschapsvorming en solidariteit in de hand werken. In dat geval kan de culturele

Cultuur moet ook gemeenschappen kunnen openbreken.

bijdrage juist bestaan in het duiden van en kritisch inzicht verwerven in die processen en zelfs in het construeren van een tegencultuur. Om de gemeenschap die men voor ogen heeft op te bouwen, moet men misschien wel andere gemeenschappen afbouwen... In een dergelijk moderniseringsproces heeft cultuur vooral een deconstruerende en nadien een construerende rol. Cultuur kan kritisch zijn en confronteren.

Een eerste opdracht voor de cultuursector zal er dan ook in bestaan een diagnose te stellen betreffende de gemeenschapsvorming en gemeenschapsafbouw. Die **diagnose** kan bijdragen tot inzicht in de omstandigheden die zorgen voor gemeenschapsvorming en -afbouw, in de rol die de andere maatschappelijke actoren daarin spelen en in de noden met betrekking tot toeleiding, gemeenschappenvorming en maatschappelijke vorming. Het is belangrijk dat we de diversiteit en verschillen in de maatschappij blijven zien. Er is steeds nood aan een kritische reflectie en aan deconstructie van de gemeenschap, want iedere gemeenschap op zich sluit ook uit. Cultuur moet dus ook gemeenschappen kunnen openbreken. Helaas is dit deconstructieve element ons nog te weinig vertrouwd. Wat dat betreft is de spreiding van het nationalisme in Vlaanderen en de zelfgenoegzaamheid daarvan beangstigend. Cultuur kan een belangrijke rol spelen in een emancipatieproces waarbij men loskomt van dergelijke nationalistische ideeën.

Gemeenschapsvorming versus maatschappijvorming

Het is uiterst belangrijk dat de cultuursector daarbij het verschil duidt tussen gemeenschapsvorming en maatschappijvorming. Nog al te vaak worden beide als synoniemen gezien. Toch gaat het om twee verschillende processen. De gemeenschap is gebaseerd op dat wat gemeenschappelijk is, de maatschappij wordt geconstrueerd op basis van het overbruggen van het verschil. Het gebrek aan onderscheid tussen beide stoelt op een misverstand dat op allerlei niveaus blijft bestaan. Zo wordt Vlaanderen door het beleid zelf doorgaans benaderd als een gemeenschap terwijl het eigenlijk om een maatschappij gaat. Dat misverstand opheffen betekent meteen dat de opdracht van de cultuursector herbekeken moet worden.

In de jaren '60, de beginperiode van de cultuurcentra, legde het cultuurbeleid de nadruk op het verspreiden van een gemeenschappelijke cultuur. De inhoud van dat gemeenschappelijke werd als evident voorgesteld. Vandaag is zoiets

Het maatschappelijk programma moet niet alleen rekening houdt met diegenen die nu al aan het maatschappelijk gebeuren participeren maar ook met diegenen die nu niet participeren.

niet meer vanzelfsprekend. Sinds de multiculturalisering van de samenleving en het uiteenvallen van

de samenleving in leefstijlen, bestaat de uitdaging niet meer in het verspreiden van één cultuur, maar in het zoeken naar hoe de maatschappij ondanks de verschillen kan worden samengehouden en waar men grenzen moet en kan afbakenen. De samenleving is vandaag veel meer een geconstrueerd gegeven geworden.

De vraag is dan in welke mate die maatschappij cultureel moet worden opgeladen met een gemeenschappelijke inhoud, met een traditie of identiteit. De romantische benadering van de natiestaat, met een sterke identiteit die gebaseerd is op de 'eigen' cultuur, is in het licht van de mondialisering en multiculturalisering niet langer houdbaar. Gemeenschappelijkheid gaat niet noodzakelijk over gedeelde zijnsidentiteit. De gemeenschappelijkheid moet nu veel eerder gezocht worden in een maatschappelijk programma dat duidelijkheid schept over de verhouding tussen diversiteit, eigenheid en vrijheid enerzijds en samenhang anderzijds. Dat vergt een grotere reflexiviteit.

Belangrijk daarbij is dat dit maatschappelijk programma niet alleen rekening houdt met diegenen die nu al aan het maatschappelijk gebeuren participeren maar ook met diegenen die nu niet participeren. In de maatschappij van vandaag is er geen aanbod voor iedereen. Vraag is of en hoe we die uitgesloten groep kunnen integreren. Daarbij mogen we die groep niet zomaar als een gemeenschap benaderen. We doen dit maar al te vaak: de alloctonen, de kansarmen ...

We kunnen stellen dat er verschillende niveau's zijn waarop de cultuurwerking zijn opdracht tot gemeenschapsvorming kan en moet opnemen: burgerschapsvorming in het raam van een (solidaire) politieke samenleving, culturele gemeenschapsvorming in het raam van verschillende communautiteiten waartoe men kan behoren, interculturele vorming als de capaciteit tot dialoog en interactie met de ander, kunstzinnige vorming als particulier deelnemer aan de symbolische samenleving ...

Kwaliteit garanderen

In de eerste plaats moet cultureel- en artistiek werk gericht blijven op de creatie van referenties, van betekenisvaarders, die de levenservaringen kunnen verbinden met ruimere maatschappelijke verbanden. Cultuur, op deze wijze beschouwd, geeft mensen en gemeenschappen een stem. Een dergelijke cultuurproductie gebeurt het beste in de context van een specifieke situatie, wijk, problematiek... Dat is zeker het geval wanneer het creatieve proces niet eigen is aan

of organisch verbonden is met de levensstijl waarvoor men het referentiekader wil creëren. Een belangrijke opdracht voor het cultuurwerk bestaat er daarom in de verschillende vormen van dagelijks leven te documenteren en dat te confronteren met de in de bestaande gemeenschapscultuur gebruikte referenties. Het resultaat hiervan is een kritische cultuurproductie van binnenuit, binnen bestaande gemeenschappen, een kunstzinnige confrontatie met de heersende canon. Op deze wijze kunnen ook verschillende culturen en de uitdrukkingen daarvan in de stadscultuur en in de cultuur van de plek waar mensen wonen worden geïntegreerd.

Een belangrijke werkvorm hierbij is de **sociaalartistieke werking**. Sociaalartistieke processen laten toe de elementen van bepaalde culturen, leefstijlen in vraag te stellen, te abstraheren en te integreren in een artistieke canon die de uitdrukking zou moeten zijn van de stadscultu(r)en en de culturen van leefgemeenschappen.

Ieder sociaalartistiek of sociaal-cultureel werk is impliciet of expliciet gebaseerd op een bepaald denkkader. Een dergelijk denkkader kan niet los van de context geconstrueerd worden. Wat een goed sociaalartistiek of sociaal-cultureel project is moet geëvalueerd worden in de context van de subgemeenschap waarop het project betrekking heeft. Het is belangrijk daarbij geregeld de praktijk –hoe ziet de realiteit er uit en wat doen we concreet– aan de theorie –wat hebben we met ons project voor ogen?– te toetsen. Gedurende het hele proces moet deze toetsing regelmatig teruggekoppeld worden.

Belangrijk bij sociaalartistieke processen is dat de juiste kwaliteitscriteria gehanteerd worden. Juist omdat sociaalartistieke projecten de geplogenheden binnen cultuurgemeenschappen in vraag stellen, kunnen ze niet zomaar klakkeloos de criteria die binnen deze gemeenschappen gelden hanteren. Er moeten dus ‘externe’ kwaliteitscriteria geformuleerd worden. De kwaliteit van sociaalartistieke processen hangt ondermeer nauw samen met de kwaliteit van participatie. Kwalitatieve participatie houdt meer in dan dat iedereen aan het woord mag komen. Er moet ook sprake zijn van competentieopbouw. Door veralgemeende (of veralgemeenbare) kwaliteitscriteria te handhaven, kan ook binnen een gesloten cultuurgemeenschap dynamiek worden gebracht en kunnen een aantal competenties worden ontwikkeld.

Het is via die interesse voor externe criteria, voor het andere en uiteindelijk voor de ander dat een intercultureel platform kan worden betreden, dat men buiten de eigen identiteit en tradities de ander tegemoet kan treden in een **interculturele productie**. Een dergelijk platform kan vervolgens aanleiding geven tot (tijdelijke) ‘hybride gemeenschappen’, m.a.w. culturele mengvormen, gemeenschappen gevormd door interculturele interacties..., waarin een nieuwe gemeenschappelijkheid vorm krijgt. Bij dergelijke projecten kan ook duidelijk worden hoe individuen of kleine groepen in hun dagelijks leven al naargelang de activiteit behoren tot verschillende gemeenschappen. Dat is een basis tot “intergemeenschappelijkheid” (in België zou dat intercommunautair heten) of met andere woorden tot “samenleven op basis van het verschil”. Ten slotte is dat de definitie van een maatschappij, van een moderne (zeker verstedelijkte) samenleving.

Processen van gemeenschapsvorming: bottom up of topdown?

Hoe zien cultuurwerkers hun gemeenschapsvormende rol? Hoe willen zij tot gemeenschap komen en wat zijn de moeilijkheden die zij daarbij ondervinden? Een en ander kan geëxtrapoleerd worden uit de studie die het Centrum voor Modelling en Simulatie (EHSAL) in 2003 uitvoerde in opdracht van Cultuur Lokaal en dat resulteerde in de publicatie *‘Veel leven in de brouwerij’*. In het onderzoek werd de werking van cultuur- en gemeenschapscentra onder de loep genomen. Een van de aspecten die daarbij werd behandeld was gemeenschapsvorming. Hieruit blijkt dat de meeste centra een vrij abstracte visie over gemeenschapsvorming hanteren en dat zij gemeenschapsvorming doorgaans vooral zien als het creëren van netwerken en ontmoetingsplaatsen.

Over hoe het cultuur- of gemeenschapscentrum daarin een rol moet spelen, verschillen de meningen. Er zijn centra die

gemeenschapsvorming benaderen als een product, als het eindresultaat van een aantal processen, en er zijn centra die gemeenschapsvorming eerder als een procesmatig gebeuren zien dan als een te behalen resultaat. Binnen de eerste categorie zijn er centra die vinden dat gemeenschapsvorming niet actief beïnvloed kan worden. Specifieke acties met het oog op gemeenschapsvorming zouden een te artificieel en geforceerd karakter hebben. Wel kunnen de noodzakelijke randvoorwaarden voor gemeenschapsvorming gecreëerd worden. Een tweede groep cultuur- en gemeenschapscentra gelooft er in sterke mate in dat hun werking –een gevarieerd cultureel aanbod, een sterk vormingsaanbod,

Cultuurcentra en openbare bibliotheken bedienen in sterke mate de eigen gemeente.

een goede toeleiding en inleiding, een goede dienstenwerking...– op zich gemeenschapsvormend is.

Ook bij de centra die gemeenschapsvorming als een proces zien, zie je verschil-

lende visies en methodieken. Enerzijds zijn er de centra die een klassieke werkwijze hanteren. Zij hebben vooral een receptieve en ondersteunende aanpak ten opzichte van lokale verenigingen en organisaties. Deze centra zien gemeenschapsvorming als het creëren van ontmoetingsmogelijkheden. Het gaat hier om een eerder intuïtief verhaal over lokale en sociale netwerking. De dynamiek groeit van onderuit en ze hebben daarin eerder een ondersteunende rol. De centra met een ‘nieuwe aanpak’ werken veeleer projectmatig, doelgroepgericht en locatiegericht. Zij willen inhouden naar de gemeenschap brengen. Deze centra hanteren een conceptuele/ analytische aanpak die gericht is op het genereren van sociale impulsen. Er wordt een diagnose van de omgeving gesteld en de dynamiek wordt topdown gestimuleerd. Centra die deze visie over gemeenschapsvorming huldigen, creëren vaak een personeelsfunctie precies om aan dit gemeenschapsvormende luik te werken.

De vraag of men gemeenschapsvorming eerder moet zien als iets dat van onderuit moet groeien of juist als iets dat van bovenuit wordt gestimuleerd, is niet eenduidig te beantwoorden. Breng je een productie naar een bepaalde wijk of laat je eerder binnen die wijk een productie tot stand komen? Breng je inhouden naar de mensen of schep je een kader waarin mensen zelf iets kunnen organiseren, kunnen reageren? Het onderscheid tussen ‘van onderuit’ en ‘van boven af’ is niet zo scherp. Gemeenschappen zijn het resultaat van maatschappelijke interacties, en dus zowel van processen bottom up als van processen die top-down gestuurd zijn.

De context waarin cultuurcentra en gemeenschapscentra hun gemeenschapsvormende taak moeten vervullen is niet altijd even voor de hand liggend. De commercialisering van de media, de groei van de entertainmentsector en de verhoogde competitie die daarmee samenhangt, zorgt ook voor een enorme druk op de culturele sector. In een samenleving waarin cultuur meer en meer onderdeel geworden is van de markteconomie, wordt cultuurwerking steeds meer als een product gezien. Voor het personeel van de cultuurcentra betekent dat dat zij vooral goede programmatoren en productverkopers moeten zijn, terwijl er voor gemeenschapsvorming nood is aan goede procesbegeleiders. Wanneer culturele centra een specifieke personeelsfunctie voor gemeenschapsvorming creëren, betekent dat vaak dat ze andere taken moeten afbouwen. De centra zien zich voor een dubbele en soms tegenstrijdige opdracht gesteld. Enerzijds moeten ze zelf zien te overleven in het grote culturele aanbod en moeten ze dus dingen doen die succesvol zijn, die volle zalen trekken. Anderzijds moeten ze gemeenschapsvorming teweegbrengen, wat niet noodzakelijk past in het marktdenken: volle zalen garanderen nog geen maatschappelijk effect.

Je zou gemeenschapsvorming kunnen definiëren in termen van klantenbinding: hoe groter het aantal mensen dat een bepaald product als referentiekader gaat zien, hoe meer gemeenschapsvorming. Maar tegelijk moet de culturele sector steeds kritisch blijven ten aanzien van dat referentiekader, moet men de gemeenschap kunnen deconstrueren, moet men open blijven staan voor en de confrontatie blijven aangaan met andere referentiekaders.

Het bereik van lokaal cultuurbeleid

Een andere vraag die zich stelt is wat het bereik is van de beoogde gemeenschapsvorming. Hebben de gemeenschapsvormende acties die we voor ogen hebben betrekking op Vlaanderen (en Vlaanderen in België en/of Europa?), hebben ze betrekking op gemeenten of op nog kleinere eenheden, of moeten we denken aan tussenliggende niveau's?

In hun *'Cultuuratlas van Vlaanderen'*¹ onderscheiden de onderzoekers 31 cultuurregio's in Vlaanderen. Op basis van de databank van De Tijd² selecteerden de onderzoekers een aantal gemeenten die cultureel als kerngemeenten kunnen worden beschouwd.

Deze gemeenten hebben een sterk cultureel aanbod dat niet alleen de eigen bevolking maar ook de omliggende regio bedient. Naast het cultureel aanbod van die gemeenten werd gekeken naar het bevolkingsaantal (belangrijk

Het lokaal cultuurbeleid moet bruggen bouwen tussen bewoners op straatniveau en hen responsabiliseren.

om de potentiële invloed van een gemeente op zijn omliggende gemeentes te kunnen inschatten), de afstand ten opzichte van andere gemeenten en de mate van participatie. De onderzoekers

hanteerden een ruime omschrijving van cultuuraanbod. Zij keken niet alleen naar het 'hogere' cultuuraanbod, maar ook naar amateurkunst –theater- en dansvoorstellingen en muziek– in zowel gesubsidieerde als niet-gesubsidieerde huizen en instellingen.

Rond elk van de kerngemeenten of clusters daarvan werd vervolgens de regio beschreven waar 80% van de bevolking die aan het cultuuraanbod participeert woont. Op deze wijze kon men de cultuurregio's afbakenen.

Uit het onderzoek blijkt dat er grote regionale verschillen bestaan in het cultuuraanbod: sommige regio's beschikken over een zeer sterk aanbod, terwijl in andere regio's dit aanbod zwak tot onbestaande is. Er bestaan ook grote verschillen in de omvang van cultuurregio's. Deze moeten echter correct geïnterpreteerd worden. In regio's met een dichte bevolkingsconcentratie zal het gebied waar 80% van het publiek woont kleiner zijn dan in regio's met een lage bevolkingsconcentratie. Daardoor lijkt een cultuurregio als die van Kortrijk in verhouding veel groter dan bijvoorbeeld die van Antwerpen.

De cultuurregio's kunnen overlappen en in sommige regio's zijn deze overlappingsen veel sterker dan in andere. Een belangrijke bevinding uit het onderzoek is dat mensen het cultuuraanbod vooral in de eigen omgeving zoeken. Met andere woorden: hoe verder men moet gaan om een bepaalde voorstelling, film, tentoonstelling enzovoort te zien, hoe kleiner de kans dat men er effectief naartoe gaat. Deze bevinding gaat in tegen het wijdverspreide beeld van Vlaanderen als één grote stad waar iedere bewoner vrij aan het aanbod participeert, ongeacht de afstand. Het onderzoek toont aan dat 80% van het publiek zich niet verder dan 30 km verplaatst om aan een voorstelling te participeren. Wel zijn er verschillen naargelang de kunstdiscipline en afhankelijk van de culturele organisatie/instelling. 40% van de toeschouwers van een theatervoorstelling komt uit de eigen gemeente. Wat muziek en dans betreft, ligt dit aantal iets lager. Ook bioscopen hebben een sterke bovenlokale aantrekkingskracht. Cultuurcentra en openbare bibliotheken bedienen dan weer in sterke mate de eigen gemeente. Gezien het vrij lokale bereik, besluiten de onderzoekers dat de mogelijkheden van cultuurcentra en bibliotheken om aan gemeenschapsvorming te doen zeer groot zijn.

Versillen tussen mensen op het vlak van cultuurparticipatie worden niet alleen bepaald door de afstand. Daarnaast zijn er ook economische redenen, zoals bijvoorbeeld de prijs van de tickets, en inhoudelijke criteria zoals 'hoge' versus 'lage', populaire cultuur. Of mensen aan cultuur participeren wordt verder mee beïnvloed door bijvoorbeeld hun beschikbare vrije tijd, hun vervoersmogelijkheden, hun werksituatie, opleiding, vermoeidheid enzovoort. Cultuurdeelnemers enerzijds en niet-participanten anderzijds vormen geen homogene groep en er is duidelijk een bepaalde sociale voorstructurering. Tegelijk blijkt dat mensen die in een gemeente wonen met een sterk cultureel aanbod effectief meer

1 & 2 Lauwersen, K. & Colpaert, J. (2004): *Cultuurkijker. Atlas podiumkunsten Vlaanderen*. Antwerpen, Uitg. De Boeck, 96 pp.

participeren. Men kan zich de vraag stellen in welke mate het culturele aanbod van een stad een belangrijke factor is bij het kiezen van een woonplaats.

Op basis van dit onderzoek kunnen een aantal bedenkingen geformuleerd worden ten aanzien van gemeenschapsvorming.

Ten eerste kan men zich afvragen of het niet interessanter zou zijn om de cultuurregio als basis voor lokaal cultuurbeleid te nemen, in plaats van de gemeente. Zou het met andere woorden niet interessanter zijn 31 cultuurbeleidsplannen op te stellen in plaats van voor iedere gemeente één? Misschien moet dan binnen deze 31 regio's ook nog een rangorde aangebracht worden in verband met het relatieve bereik van deze cultuurregio's.

Een andere bedenking is dat culturele praktijken en gemeenschapsvorming niet noodzakelijk samenvallen. Tenzij we er van uit zouden gaan dat regelmatige participatie aan culturele praktijken en dus een regelmatige gedeelde ervaring een element van gemeenschapsvorming zouden zijn. In dat geval is de frequentie van de cultuurparticipatie een belangrijke factor.

Het is niet omdat mensen doorgaans vooral in de nabije omgeving aan cultuurparticipatie doen, dat dat iets zegt over de wijze waarop zij gedeeld cultureel kapitaal opbouwen. Cultureel kapitaal is de neerslag van culturele ervaringen die in min of meerdere mate culturele vaardigheden meebrengen. In het structureren van een referentiekader betreffende gemeenschapsvorming is daarenboven de duurzaamheid van culturele evenementen essentieel. Op een louter 'gebricoleerde', postmoderne manier krijg je geen gemeenschap. Het komt er daarom op aan dat een groot deel van de bevolking op een gelijkaardige manier met gemeenschappelijke culturele referenties omgaat.

De onmiddellijke leefomgeving

Uit het voorgaande blijkt duidelijk het belang van nabijheid. Mensen voelen zich betrokken bij die zaken die in relatie staan tot hun dagelijks leven. Vandaar ook het belang van wijken voor gemeenschapsvorming.

Tegelijk leven we echter in toenemende mate in een mondiale netwerkmaatschappij. Verliezen buurten en wijken in een dergelijke maatschappij aan belang? Sommigen spreken in verband hiermee van '*community lost*', de gemeenschap gaat verloren, anderen hebben het over '*community liberated*', de herwonnen gemeenschap. Volgens deze laatste visie hoeft men buurt niet zozeer als bindmiddel te zien, maar is ze vooral een plek waar mensen tot sociale contacten kunnen komen. Zo kunnen buurten en wijken ook als 'stations' of 'brandpunten' gezien worden: ze laten toe om binnen de netwerkmaatschappij nieuwe banden te creëren en bestaande relaties te versterken. Zo kan een straat zorgen voor een identificatie met de woonomgeving, waaruit vervolgens sociale actie kan voortspruiten. In dat geval is er sprake van '*community saved/liberated*', een herwonnen gemeenschap, maar dan op straatniveau in plaats van op het niveau van de buurt of gemeente. Dergelijke netwerking op bepaalde plaatsen en in bepaalde situaties vergroot tevens de slagkracht van individuele organisaties en personen.

Het lokaal cultuurbeleid moet bruggen bouwen tussen bewoners op straatniveau en hen responsabiliseren. De straat fungeert als brandpunt: je komt er veel en er zijn gemeenschappelijke belangen, problemen en pleziertjes. Een voorbeeld hiervan is het Antwerpse initiatief Opsinjoren. Buurtbewoners kunnen financiële en logistieke ondersteuning van de stad krijgen om een straatfeest te organiseren. Eén keer per jaar wordt de lentepoets georganiseerd, waarbij bewoners worden gestimuleerd om hun straat te kuisen. Op dat moment krijgen ze ook gratis bloembakken of bloemenmandjes, potgrond en bloemen... Het project heeft tot doel de leefbaarheid van de buurten te versterken, zowel vanuit sociaal oogpunt als wat betreft het in ere houden van de fysieke ruimte. De buurtbewoners gaan zich ook identificeren met de buurt en zich meer betrokken voelen.

Bij projecten als deze moeten een aantal kanttekeningen gemaakt worden.

Een eerste kanttekening betreft de duurzaamheid ervan, zowel in termen van inclusie van alle bewoners als in termen van de termijn waarop een dergelijk project invloed heeft. Misschien komt het erop aan dat een dergelijk project een

signaal geeft, een spoor trekt. In dat geval moet niet iedereen bij het gehele traject betrokken worden of blijven, zolang er maar een spoor, een getuigenis, overblijft.

Een andere kanttekening betreft de positie van de niet-bewoners en de bewoners die verkiezen niet deel te nemen. Het risico bestaat dat zij worden beschouwd als de gezamenlijke vijand. Een buurt is geen homogene gemeenschap. Vaak zijn het gezinnen en individuen uit de middenklasse die zich op dergelijke initiatieven beroepen. Om echt gemeenschapsvormend te werken moeten er bruggen gebouwd worden tussen de verschillende gemeenschappen in een buurt maar ook met andere gemeenschappen die niet in deze buurt aanwezig zijn. Op deze manier blijven mensen er zich van bewust dat de samenleving meer is dan wat zich in hun wijk afspeelt.

Het is van belang dat er bij dergelijke initiatieven aan procesbegeleiding wordt gedaan. Goede intermediaire begeleiders, goede projectbegeleiders spelen daarbij een belangrijke rol, onder andere omdat zij het project kunnen opentrekken naar een bovenlokaal niveau.

Bouwstenen en kritische reflecties

Uit het voorgaande vallen een aantal bouwstenen inzake gemeenschapsvorming af te leiden en kan de vraagstelling geherformuleerd worden.

1. In de opdracht die de overheid de cultuursector geeft, wordt “gemeenschapsvorming” gezien als de noodzakelijke basis voor een aanvaarding en legitimering van de verplichte solidariteit. Het gaat er dus om het draagvlak te verbreden voor de actieve welvaartsstaat, een bijdrage te leveren tot maatschappelijke vorming, de samenlevingsopbouw, een inhoudelijk en vormelijk sociaal bindmiddel te versterken en actief burgerschap te verhogen. Deze doelstelling impliceert in de huidige context ook een ombouw naar een meer actieve participatie (deel nemen én deel hebben), naar een verhoging van de maatschappelijke “warmte” en impliceert een herdefiniëring van de respectievelijke verantwoordelijkheden van overheid, administratie, middenveld en bevolking.

2. Er bestaat vandaag een spanningsveld over de vraag van hoe sterk een dergelijke gemeenschapsvorming cultureel moet worden ingevuld met een gemeenschappelijke inhoud, met een traditie of identiteit. Dit hangt sterk samen met het maatschappijbeeld dat men hanteert. Zoals we eerder in dit hoofdstuk zeiden: een romantische invulling van een sterke identiteit en band tussen eigen cultuur, natievorming en staatsvorming is niet langer houdbaar in de tijden waarin we nu leven, waarin de wereld zich in onze achtertuin bevindt en een diversiteit aan leefstijlen ons dagelijks pad kenmerkt. Gemeenschappelijkheid gaat dus niet noodzakelijk over een gedeelde zijnsidentiteit, maar impliceert een maatschappelijk programma, een verhouding met diversiteit, eigenheid en vrijheid enerzijds en samenhang anderzijds. Bovenstaande opdracht dient daarom volgens verschillende facetten te verlopen: burgerschapsvorming in het raam van een (solidaire) politieke samenleving, culturele gemeenschapsvorming in het raam van verschillende gemeenschappen waartoe men kan behoren (en dus verschillende identiteiten die men kan opnemen), interculturele vorming om dialoog en interactie met de ‘ander’ mogelijk te maken, kunstzinnige vorming met het oog op deelname aan de symbolische samenleving... Cultuurbeleid en cultuurwerk hebben op verschillende wijze deel aan die opdrachten.

3. Het in stand houden van een solidaire samenleving en een legitimiteit voor de verplichte solidariteit is in de eerste plaats een opdracht voor de overheid zelf en voor de “harde” sociale en economische integratiemechanismen. Zij leveren een materiële basis zonder de welke het onmogelijk is de “verbeelding” en de “symbolisering” die aan het cultuurwerk wordt gevraagd geloofwaardig te maken. In die zin kan de cultuur de ontbindende werking van de heersende maatschappelijke processen niet tegengaan zonder een even duidelijke opdracht tot gemeenschapsvorming aan de economie. Zonder een dergelijke conversie kan de cultuursector niet anders dan leiden tot een kritisch weerwerk tegen de eventueel dominante samenlevingsafbouw.

4. De gemeenschapsvormende opdracht voor het culturele veld kan alleen worden gedacht in termen van een samenwerking, een ontwikkelingscoalitie met andere actoren en partners. In dat kader moet ook de duurzaamheid van de werking worden gegarandeerd. De betrokken partners zijn (delen van) de overheid, (delen van) de civiele maatschappij en (delen van) de bevolking. De civiele maatschappij bevat echter niet alleen het maatschappelijke middenveld gericht op het algemene belang, maar ook sociale belangengroepen en zelfs organisaties uitsluitend gericht op private doelstellingen. Hierbij moet dus steeds waakzaam worden toegekeken dat de samenwerking niet wordt gezien als plaatsvervangend voor de gehele bevolking of het algemene belang. Cultureel en artistiek werk zou haar specifieke inbreng en methodologie moeten bepalen in dergelijke coalities.

5. Wie aan samenlevingsopbouw wil doen wordt geconfronteerd met de vraag naar afgrenzing en territorium. De processen hebben een samenhang in tijd en ruimte, vertonen een gelaagdheid, roepen vragen op inzake hun duurzaamheid... De wijze waarop het beleid nu is georganiseerd inzake werking en werkterrein is niet altijd aangepast of afgestemd. We kunnen ‘lokaal’ niet altijd gelijkstellen met gemeentelijk. Er moet meer inzicht verworven worden in de relatie tussen de beleidsterritoria enerzijds en de culturele praktijken van de bevolking anderzijds om zo een realistische schaal van “lokale cultuur” te ontwikkelen. Een aantal zones van intensieve culturele interactie, op basis waarvan ook gemeenschapsvormende processen kunnen worden opgezet zouden beleidsmatige territoria moeten kunnen worden. Het gaat dan om de gebieden bediend door de 13 centrumsteden en de 31 cultuurzones uit de cultuuratlas. Het resultaat van die synthese kan een intercommunale cultuurbeleidplanning opleveren die voldoende schaal heeft om op duurzame wijze de gemeenschapsvorming aan te pakken. Het laagste niveau van de gemeenschapsvorming moet dan worden gezocht in de nabijheid van de directe leefwereld (straat, wijk). Op die wijze kan een gelaagd beleid ontwikkeld worden, van op het niveau van de staat (Vlaanderen, België, Europa) via een aantal zones van culturele interactie (cultuurzones rond centrumsteden) tot de directe leefomgeving.

6. Een centrale kwestie is de organisatie van en de toegang tot de publieke ruimte. Ze moet worden gevrijwaard van privatisering en bureaucratisering. Ze moet open, dynamisch en toegankelijk blijven. Ze moet voldoende nabijheid vertonen. De organisatie van de openbaarheid is een voorwaardelijk aspect van de gemeenschapsvorming.

7. Dergelijke ordening kan een basis zijn voor het (lokaal) cultuurbeleid en voor een netwerk van culturele instellingen die instaan voor een cultureel programma.

8. Het culturele en artistieke werk zelf moet dan gedacht worden vanuit projecten en actoren die –eenmaal in het raam van een algemeen beleidstraject– hun eigen specifieke en zelfstandige werkvormen, partnerschappen en perspectieven inbrengen. Verder in dit werkboek lees je welke kwaliteiten en methoden de verschillende werkvormen daartoe kunnen bijdragen. Dit leidt voorlopig tot volgende aandachtspunten voor een praktische beleidsvoorbereiding:

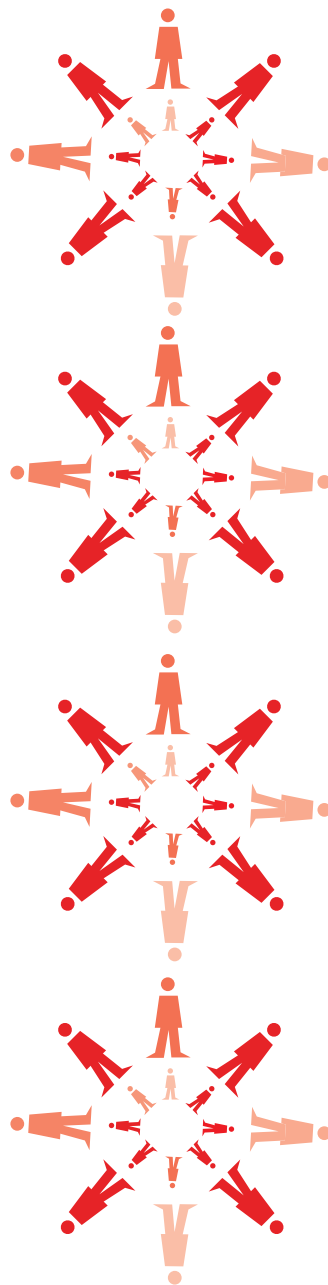
a) Wat moet worden verstaan onder **“lokale politieke samenleving”**? Op dit vlak moeten de territoria van nuttige gemeenschapsvorming worden afgebakend: voldoende complex om aan samenlevingsopbouw te doen, aangepast aan de hedendaagse wereld en voldoende nabij om dagelijkse betrokkenheid te kunnen mobiliseren. Die afbakening moet overeenkomen met een bepaalde ruimte en betrekking hebben op een mogelijk overlegplatform. Het komt erop aan op basis van empirisch onderzoek de “ruimte van het dagelijkse leven” in Vlaanderen vast te stellen. Dat zal waarschijnlijk de vorm aannemen van stedelijke kernen en hun stadsgewestelijk bereik met daarin enkele sociaal-culturele polen. Het ontwikkelen van een strategische visie voor dergelijke “lokaliteiten” vergt a) een maatschappelijke diagnose gericht op de sociale band en b) een overlegplatform met de belangrijkste maatschappelijke actoren in de regio. Dat kan aanleiding geven tot een (gedeelde) visie betreffende samenlevingsopbouw en gemeenschapsvorming in dat gebied. De (transversale) verantwoordelijkheid voor dit register ligt duidelijk bij de overheid en de politiek.

b) In een dergelijk raamwerk kan een **gelokaliseerd cultuurbeleid** worden uitgetekend. Daarin moeten cultuurbeleidsplannen en culturele instellingen de ruggengraat vormen van een lokale werking. Ook hier kan een visie worden ontwikkeld en een actorennetwerk worden gevormd vanuit de vraagstelling “welke is de specifieke bijdrage die het cultuurwerk kan en moet leveren tot de hoger ontwikkelde visie op samenlevingsopbouw”. Vanuit de eigenheid en zelfstandigheid van de werkvorm kan dan een strategische visie worden uitgewerkt op de verschillende niveaus gaande van maatschappelijke kritiek, burgerschapsvorming, gemeenschapsvorming, interculturele dialoog, kunstzinnige vorming, doelgroepenbeleid, enz. Dergelijke visie moet beantwoorden aan de specifieke rol en bijdrage van cultuur en kunst aan een maatschappelijk project. Van daaruit kan een programma worden ontwikkeld dat garant moet staan voor de duurzaamheid.

c) Vanuit dergelijk lokaal cultuurbeleid en programma kunnen **actoren en projecten** worden aangetrokken die duidelijk zijn omschreven in werkvormen, doelstellingen en timing. Ze zullen meestal gedeeld worden en zich richten op één aspect van het proces van gemeenschapsvorming. Het is nuttig de kenmerken van een goed project verder te onderzoeken naar organisatie en planning, naar processturing, naar kwaliteitsbewaking, naar creatieve inbreng, naar verhouding professionelen - vrijwilligers of producenten - consumenten... In dat verband kunnen de bijzonderheden van bepaalde werkvormen worden nagegaan.

d) Ten slotte is er het **niveau van de terugkoppeling**. Daarin kunnen de procesmatige en de structurele elementen worden onderscheiden. Hoe verhouden zich de verschillende registers: het maatschappelijke project van samenlevingsopbouw, de werking van het culturele veld en de diverse particuliere projecten? Wat is een aangepaste beleidsvoering om deze registers op elkaar af te stemmen? En dan natuurlijk ook een kritische doorlichting in functie van de vraag: is de huidige structurering van het werkveld deel van de oplossing of deel van het probleem? Wat is de verhouding tussen sterke en zwakke actoren in het veld? Moet het sociaal-culturele effect van cultuurbeleid en cultuursector in de brede zin ook niet eens vanuit die vraag worden bekeken?

Op basis van deze agenda kan worden nagegaan welke bijdrage verschillende sectoren en werkvormen kunnen leveren.

De ruggengraat van het lokaal cultuurbeleid

Eric Corijn & Stephanie Lemmens

In dit hoofdstuk behandelen we de functies en instellingen die de ruggengraat vormen bij de voorbereiding en uitvoering van het lokale cultuurbeleid: de cultuurbeleidscoördinator, het cultuur- of gemeenschapscentrum en de bibliotheek. We overlopen de nieuwe uitdagingen die de gemeenschapsvormende opdracht voor deze spelers met zich meebrengt en gaan dieper in op enkele bouwstenen tot gemeenschapsvorming.

Nieuwe uitdagingen voor de lokale cultuurpraktijk

Om een gemeenschap te kunnen vormen, om gemeenschappelijkheid te creëren, moet er een zekere mate van interactie zijn. Een gemeenschap kan het beste worden gevormd op het niveau van de onmiddellijke leefomgeving van mensen, daar waar ze dagelijks met elkaar omgaan. Het ligt dus voor de hand dat gemeenschapsvorming vooral een opdracht wordt voor lokale actoren. Het bevorderen van de sociale samenhang is een doelstelling van het lokale beleid, ook en zeker van het cultuurbeleid, en dus staat het op de agenda van plaatselijke spelers zoals de cultuur- of gemeenschapcentra en de bibliotheken. Het lokale cultuurbeleid heeft daarnaast nog andere belangrijke opdrachten zoals cultuurparticipatie en cultuurspreiding. De grens tussen deze verschillende opdrachten is soms erg dun. Bij cultuurparticipatie en cultuurspreiding gaat het er meer om dat het bestaande aanbod bij veel mensen wordt gebracht. Een cultuurpas geven aan doelgroepen zoals senioren, jeugd, allochtonen of gehandicapten is een actie die eerder onder de noemer cultuurparticipatie thuishoort (weliswaar met een gemeenschapsvormend element), dan onder gemeenschapsvorming. Bij dit laatste ligt het accent op de sociale impact en vertrekt de opdracht van een maatschappelijke diagnose.

Dat gemeenschapsvorming een centrale opdracht is voor het lokaal cultuurbeleid vertaalt zich onder meer in de 1-euro subsidies. Het lokale cultuurbeleid kan tot eind 2007 beschikken over een euro per persoon bestemd voor vernieuwende initiatieven, waarbij gemeenschapsvorming een belangrijke plaats inneemt. In het nieuwe voorstel tot decreet wordt die 1-euro subsidie, vanaf 2008, zelfs exclusief aan gemeenschapsvormende initiatieven toegekend. Dat in het decreet 2001 deze middelen ook besteed mochten worden aan domeinen als educatie en cultuurcompetentie, cultuurspreiding naar doelgroepen, geografische cultuurspreiding en actieve en passieve participatie, wijst er nogmaals op dat gemeenschapsvorming zeer sterk verweven is met de andere beleidsdoelstellingen. Initiatieven opgezet rond cultuurspreiding, participatie, cultuurcompetentie of vaak ook erfgoed bevatten vaak een gemeenschapsvormend element. Initiatieven die vanuit een gemeenschapsvormend oogpunt worden gestart, gebeuren dan weer geregeld via de invulling van één van de andere opdrachten. Gemeenschapsvorming kan ook inspirerend werken voor en een nieuwe invulling geven aan cultuurparticipatie, vorming, publieksverbreding en -werking, productie en spreiding geschoeid op een lokale leest *“Het verankert ons centrum in onze omgeving. We worden een centrum met meerdere gezichten.”* (Sofie Vandaele, CC Evergem)

Tot op heden lag de kern van gemeenschapsvormende initiatieven vooral bij het betrekken van zoveel mogelijk mensen. Daarbij werd in de eerste plaats gewerkt aan **publieksverbreding**. Deze gemeenschapsvormende initiatieven werden vaak ingevuld als combinatie-initiatieven waarbij verschillende culturele en andere vrijetijdselementen werden bijeengebracht en die gericht waren op meerdere doelgroepen. Het doel van dergelijke initiatieven was in hoofdzaak betrokkenheid en participatie creëren bij de lokale bewoners, door hen op een laagdrempelige manier met cultuur in contact te brengen.

Intussen zien we dat er een aantal nieuwe accenten gelegd worden. Ten eerste wordt het begrip ‘cultuur’ steeds meer in haar ruime betekenis gehanteerd. Er wordt soepeler omgegaan met de zogenaamde scheiding tussen hoge en lage cultuur en er komt een nieuwe invulling van de notie ‘kwaliteit’. Zo gaat men in de gemeenschapsvormende praktijk vaak op zoek naar verbanden met specifieke kenmerken of tradities van een gemeente. Andere tendensen in de praktijk zijn onder meer een grotere aandacht voor de inbreng van amateurkunsten en sterkere banden met het erfgoed. Door middel van het erfgoed worden tradities en identiteit(en) van de stad of gemeente als mobiliserend element gebruikt. Waar de tradities niet gedeeld worden door alle bestaande gemeenschappen, zal het accent dan weer meer moeten liggen op een gedeeld toekomstproject, op lotsverbondenheid. Ten slotte is er ook weer meer aandacht voor cultuur als ‘feest’.

Een **breder cultuurbegrip** vereist ook dat de methodieken herdacht en verruimd worden. Gemeenschapsvormende initiatieven krijgen vaak de vorm van projectwerking, met het accent op procesbegeleiding. Ze gebruiken kennis uit de sociaalartistieke werking. Vaak zijn het initiatieven waarbij men buiten de muren van de klassieke instellingen treedt, meestal in samenwerking met andere actoren zoals het OCMW (kansarmen, gehandicapten), dienstencentra (senioren), de preventiedienst of specifieke spelers: instellingen gehandicaptenzorg, asielcentra, buurtopbouwwerk... Via deze samenwerking worden de culturele diversiteit en de verschillende banden van de lokale gemeenschap met de wereld duidelijk. Dat verruimt de blik.

Deze nieuwe methodieken betekenen ook dat de competenties en de samenstelling van het personeel herbekeken moeten worden. Naast programmatoren en publiekswerkers moeten er ook netwerkmakelaars, diversiteitsmedewerkers, coaches, projectmanagers enz. zijn.

Bij gemeenschapsvorming ligt het resultaat van de cultuurwerking enigszins buiten de cultuur zelf en zeker buiten de culturele instelling. Het is niet langer voldoende dat er publiek in de zaal zit, dat “de winkel draait”. Het samenleven zelf moet door het cultuurwerk worden beroerd. Daarom moet elke gemeenschapsvormende praktijk steunen op een goede kennis van **de omgeving**. Onder meer moet men weten welke de relevante gemeenschappen, culturen en subculturen er zijn; of deze voldoende gedocumenteerd worden, voldoende zichtbaar zijn.

Niet alle groepen mensen komen in de traditionele culturele scène aan bod. De uitdaging bestaat erin om al die verschillende groepen gelijkwaardig te behandelen en te zorgen dat ze elk hun cultuur op een kwaliteitsvolle manier kunnen delen met anderen.

Niet alle groepen mensen komen immers in de traditionele culturele scène aan bod.

Bij gemeenschapsvorming zal het juist de uitdaging zijn om al die verschillende groepen gelijkwaardig te behandelen en te zorgen dat ze elk hun cultuur aan bod kunnen laten komen en op een kwaliteitsvolle manier kunnen delen met anderen. Elke groep moet de kans krijgen **de eigen gemeenschappelijkheid**, de interne band, te ontwikkelen en te versterken. Maar elke groep moet ook omgaan met verschillen in de samenleving en beseffen dat vandaag geen enkele gemeenschap op zich voldoende grond geeft voor een samenleving. **De ander** is noodzakelijk aanwezig.

Opdat men in die ander, en in diens cultureel referentiekader geïnteresseerd zou zijn is het belangrijk dat ook bij laagdrempelige initiatieven de kwaliteit wordt bewaakt. Cultuurwerkers moeten op zoek gaan naar manieren om het kaf van het koren te scheiden in de veelheid van zaken die worden aangeboden. Dit kan compenseren voor het feit dat er binnen de gemeenschappen minder autoriteiten zijn die aangeven wat goed is en wat niet.

Lokale politieke context

Van basisbelang voor een goede gemeenschapsvormende werking is dat er een goede politieke context is en vooral dat men die goed begrijpt en er rekening mee houdt. Welke visie huldigen de burgemeester en schepenen en wat is de selectie van problemen die daaruit voortvloeit? Gemeenschapsvormende projecten moeten passen binnen een algemeen maatschappelijk project. Men dient daarbij ook rekening te houden met andere actoren (commerciële...) die een invloed hebben op het samenleven. Een diagnose van de context zorgt ervoor dat cultuurwerkers gemotiveerd worden en hun verantwoordelijkheid nemen. Op basis van de diagnose kiezen zij positie in de samenleving, tussen andere actoren. Dat wil allerminst zeggen dat zij kritische projecten moeten uitsluiten, integendeel.

Op voorwaarde dat er een goede politieke context aanwezig is, kan het een meerwaarde vormen wanneer de verantwoordelijkheid voor gemeenschapsvorming niet bij één persoon of actor ligt, maar gedecentraliseerd wordt. Zo kan samenwerking en uitwisseling tussen verschillende diensten en publieke domeinen worden gestimuleerd.

De politieke visie is ook een bepalende factor in het creëren van nieuwe functies. In het cultuurcentrum van Evergem bijvoorbeeld werd een cultuurfunctionaris gemeenschapsvorming aangeworven dankzij de politieke wil om in de kanaaldorpen, die steeds meer ingesloten geraken door industriegebied, nieuwe sociale impulsen te geven.

Omgevingsanalyse en gemeenschappen in kaart gebracht

Een aantal centra, steden en gemeenten hebben bij de aanvang van hun gemeenschapsvormende werking een SWOT-analyse gemaakt van hun omgeving. Een dergelijke analyse kijkt naar de sterke punten (Strengths), zwakke plekken (Weaknesses), kansen (Opportunities) en bedreigingen (Threats) in een bepaalde situatie. Nog te weinig lokale cultuurwerkers en beleidsmakers vertrekken echter van een duidelijke **diagnose**. In het beleid en in de praktijk wordt nog vaak onvoldoende belang gehecht aan het in kaart brengen van de omgeving. Nochtans is het essentieel dat men zich afvraagt waarom men in een bepaalde functie zit, wat men daar doet en wat men er effectief verondersteld wordt te doen. Durven nadenken, in plaats van zomaar iets te beginnen, maakt ook deel uit van de opdracht.

Bij het opmaken van cultuurbeleidsplannen moet de ruimere sociaal-culturele en geografische context in kaart gebracht worden. Daarbij moet men rekening houden met het feit dat de nabije omgeving onder invloed staat van de ruimere wereld. Het is belangrijk te beseffen dat de omgeving meer inhoudt dan de eigen gemeente. Men moet zich telkens ook afvragen welke mensen – bewoners, andere mensen die dezelfde ruimte gebruiken – men wil bereiken en welke men effectief bereikt.

Gemeenschapsvormende projecten spelen zich vaak af op het niveau van **de wijk** en dus moet deze goed omschreven worden. Dat is niet altijd vanzelfsprekend, zeker niet wanneer men intersectoraal wil werken. Niet zelden verschillen administratieve sectoren van reële leefomgevingen. Wijken hebben bovendien een dynamisch en veranderlijk karakter. Een structurele ingreep (vb. op het vlak van ruimtelijke ordening) kan de identiteit en/of geografie van een wijk sterk wijzigen. Misschien moet daarom een wijk eerder vanuit haar mogelijkheden dan op basis van haar huidige realiteit worden beschreven. De basisvraag om tot de omschrijving van een wijk te komen is dan: 'draagt dit stukje stad/gemeente karakteristieken in zich waardoor het zich als een potentiële, imaginaire wijk laat omschrijven?'

Naast contextanalyse moeten de lokale cultuurwerkers ook aan **scenarioplanning** doen. Wijken zijn immers onderhevig aan veranderingen, op korte of lange termijn. Gemeenschapsvormende projecten kunnen zorgen voor een verhaal van de plek. De plek waarmee je je identificeert, verbindt of juist niet. Dat moet een open verhaal zijn, met een sterke continuïteit, met een actuele of historische insteek. Een verhaal dat door alle betrokkenen samen wordt opgetekend. 'De Brugse Poort vertelt', het vertelfestival van de buurtbibliotheek Brugse Poort in Gent, is hiervan een mooi voorbeeld. Meer dan twintig organisaties in de wijk, de scholen, het buurtwerk, de sociaal-artistieke werking De Vieze Gasten en tal van buurtbewoners zetten hun schouders mee onder dit project. Mensen kregen de kans om elkaar hun verhalen te vertellen, om ervaringen te delen.

De publieke ruimte

Er wordt in het lokaal cultuurbeleid steeds meer nagedacht over de publieke ruimte. Cultuur moet in de context van gemeenschapsvorming mee de sfeer van de stad bepalen. De uitdaging bestaat er dan niet in nog meer voorstellingen te programmeren, maar wel projecten te organiseren met de bewoners in de straten en buurten.

Ingrijpen in de fysieke ruimte is niet evident. Men dient altijd rekening te houden met tal van contrasterende belangen: economische, culturele, sociale... Belangen waaraan vaak ook een hiërarchische ordening wordt toegekend, die al dan niet de hiërarchie binnen de overheidsinstellingen weerspiegelt. Zo kan de dienst Ruimtelijk Ordening in sommige steden verregaande beslissingen nemen zonder daarbij rekening te moeten houden met de sociaal-culturele context van een plek. Het is dan maar de vraag hoeveel tijd en energie cultuurwerkers kunnen en moeten stoppen in het beïnvloeden van dergelijke beslissingsprocessen. Ook cultuurbeleidscoördinatoren moeten steeds die balans opmaken.

Een voorbeeld van hoe cultuur met de publieke ruimte aan de slag kan gaan en verbindingen tussen verschillende diensten kan creëren, vinden we in het Genkse project 'Overleven in Genk.be'. Voor dit project werd een website gecreëerd, zodat ook de virtuele publieke ruimte wordt aangesproken. *“De nadruk hier ligt op wat gemeenschappelijk is in Genk. Genk is een stad van vele, zichtbare verschillen. Deze verschillen verhinderen echter niet dat er een gemeenschappelijkheid in de zingeving ontstaat. Het collectief betekenisfonds wil deze ‘gemeenschappelijkheid in het verschil’ tonen en duiden. Juist door te kijken naar verschillen leert men ook hoe gemeenschappelijk sommige dingen zijn. Illustraties van activiteiten binnen dit project zijn het verzamelen van Genkse liedjes en kinderliedjes (in samenwerking met de regionale TV), de ontwikkeling van het nieuwe tijdschrift Aroma waarin zowel de cultuurraad als de integratieraad betrokken zijn, etc.”*

Nieuwe methodieken

Het ligt in de lijn van vernieuwde en verruimde visies over de praktijk van het lokaal cultuurbeleid dat ook de methodieken worden verruimd en herdacht. Zo wordt er veel aandacht geschonken aan projectmatig werken en winnen ook sociaalartistieke initiatieven aan belang. Daarbij kunnen verschillende manieren van werken met elkaar gecombineerd worden. De ontwikkeling die plaatsgreep in CC Berchem kan dit illustreren. Dit cultuurcentrum werkte in '97 en '98 twee sporen uit: een artistiek en een buurtgericht spoor. Hoe deze twee zich tot elkaar verhiel werd overgelaten aan ongeplande spontane ontwikkelingen. Na ruim twee jaar stapte het cultuurcentrum echter af van deze twee naast elkaar lopende werkingen en werd er gezocht naar projecten die beide sporen konden combineren. Een eerste project werd georganiseerd naar aanleiding van het 'Van Dijkstra'-jaar in Antwerpen (1999). Foto's en portretten van de Berchemse buurtbewoners werden verzameld en tentoongesteld. Een ander project behelsde de samenwerking met de Marokkaanse organisatie 'Mousseem vzw'. Het resultaat hiervan is o.a. 'Nachten van de Ramadan' en het 'Mousseem festival'. *“Deze samenwerking heeft geleid tot het structureren van de vereniging Mousseem, die nu ook officiële erkenning geniet. Hun aanwezigheid in het cultuurcentrum wordt nog steeds gegarandeerd.”* (Gunter Lots, CC Berchem)

Ook vernieuwend is dat er steeds meer initiatieven worden georganiseerd buiten de muren van de klassieke instellingen. Men gaat daarbij op zoek naar bijzondere locaties, niet evidente huizen (buurthuizen, scholen, rusthuizen, dienstencentra) en minder evidente wijken. Op die manier wordt ook de publieke ruimte meer in beeld gebracht. Bij dergelijke projecten speelt de kleinschaligheid een belangrijke rol. Door te werken met wijken en buurten kunnen deze plekken een 'interface' worden van waaruit linken kunnen worden gelegd naar het lokale beleid. Deze werkwijze blijkt overigens vaak een bron van vernieuwing voor zowel de deelnemers als de kunstenaar zelf.

Door te werken met wijken en buurten kunnen deze plekken een ‘interface’ worden, van waaruit linken kunnen worden gelegd naar het lokale beleid.

Bij gemeenschapsvormende projecten kiest men ook voor thema's die verbinden. Vaak gaat het er om 'cultuur' opnieuw een plek te geven en opnieuw ontmoeting mogelijk maken. Bij een omgevingsgerichte werking gaat men effectief aan de slag met die omgeving, men verdiept zich in de context, geeft aandacht aan en erkent de plaatselijke cultuur en de leef- en belevingswereld van de inwoners. Dit betekent ook op zoek gaan naar manieren waarop je in contact kan treden met een dorp, met zijn inwoners en verenigingen, en hoe je deze op elkaar kan betrekken door netwerken te vormen.

Door procesmatig met een omgeving aan de slag te gaan, kan je voor de inwoners kansen tot actieve participatie creëren. Een dergelijke actieve participatie wordt gezien als een voorwaarde voor gemeenschapsvorming. Bijgevolg moet je er reeds van bij de start van een project over nadenken hoe je mensen bij het artistiek en gemeenschapsvormend proces betrekt. Gebeurt dat niet, dan riskeer je dat een project niet gedragen wordt door de omgeving. Die gedragenheid en betrokkenheid worden onder meer gecreëerd door tussentijdse interactieve toonmomenten of voorstellingen op locatie te geven. Of ook door vorming binnen een project te integreren, amateurkunsten te betrekken, geen kant- en klare theatertekst te geven maar een tekst die ontstaat doorheen rondetafelgesprekken en diepte-interviews, een huis te huren om voeling te krijgen met de omgeving...

In de keuze van locaties voor sociaalartistieke projecten kunnen bekende plekken voor de participanten een zekere geruststelling betekenen. Anderzijds kan het voor buurtbewoners ook een uitdaging zijn om iets te realiseren op een voor hen onbekende plek, zoals het podium van het cultuurcentrum. Voor de toeschouwers kan het dan weer juist confronterend en verrassend zijn om mee genomen te worden naar plekken die voor hen onbekend terrein, maar de deelnemers vertrouwde plaatsen zijn.

Gemeenschapsvormende projecten moeten gezien worden als een kans: *“Een kans om te experimenteren met methodieken waarmee we onze opdrachten als cultuurcentrum anders kunnen invullen en die tegelijkertijd het cultuurcentrum en de omgeving dichter bij elkaar kunnen brengen. De voorbije twee jaar zijn een verkenning en een zoektocht geweest naar hoe we vanuit onze werking ‘gemeenschapsvorming’ kunnen stimuleren of het sociaal-maatschappelijk weefsel kunnen dynamiseren. Het is een boeiende ontdekkingstocht en een leerschool waarbij praktijk en visievorming samen zijn geëvolueerd. We merken dat de invulling van ‘gemeenschapsvorming’ in de tussentijd is geëvolueerd naar het opstarten en ondersteunen van ‘projecten van onderuit’. Projecten die participatief, procesmatig en omgevingsgericht zijn opgevat.”* (Sofie Vandaele, CC Evergem)

Wijkgerichte versus doelgroepgerichte werking

Lokale initiatieven met gemeenschapsvorming als doelstelling leggen doorgaans niet zozeer de nadruk op het werken met aparte doelgroepen. Het debat over doelgroepgericht werken is volop aan de gang. Vragen die daarbij gesteld worden zijn: ‘Bestaan doelgroepen of worden ze gemaakt door het aanbod?’ ‘Kan het zijn dat de interventie zelf leidt tot het ontstaan van een doelgroep?’ ‘Welke rol speelt taal? (er wordt bijzonder veel gehamerd op de kennis van het Nederlands, zonder de vraag te stellen of dit effectief de integratie bevordert.)’

‘Wanneer is er sprake van een groep en voelt men zich steeds verbonden met de groep waarmee men geassocieerd wordt?’ Doelgroepen kunnen niet los gezien worden van hun context. *“De doelgroepen die in de mainstream uit de boot vallen, maken in een andere context wel deel uit van de mainstream. Men moet voldoende reflexief zijn en de mainstream continu in vraag stellen. Instituties zelf moeten daarom ook willen veranderen. Men moet daarbij re-*

kening houden met wat de ander ons te bieden heeft en niet enkel naar hoe we de ander kunnen integreren in de mainstream". (Eric Corijn)

Door wijkgericht te werken overstijgt men de doelgroepen en is er effectief sprake van coproductie.

In veel projecten wordt er daarom eerder wijkgericht gewerkt. Zo overstijgt men de doelgroepen en is er effectief sprake van **coproductie**. Door de participatieve democratie die deze manier van werken met zich meebrengt, worden mensen uit hun klantenpositie gehaald. *"Burgers gelijkstellen aan klanten is overigens een zware reductie. Het mist in sterke mate de capaciteiten en het potentieel van individuen."* (Eric Corijn)

Dit alles wil nog niet zeggen dat het lokaal cultuurbeleid helemaal niet met doelgroepen werkt of dat dit helemaal niet interessant zou zijn.

Vraag is dan wat juist onder 'het' of 'een' publiek kan worden verstaan. Publiek kan een dubbele betekenis hebben. Zoals in de traditionele betekenis kan de term gebruikt worden om een categorie of bepaalde categorieën mensen aan te duiden. We zouden het publiek echter ook kunnen bekijken als de gebruikers/mede-eigenaars van plaatsen, publieke ruimtes... Deze verruiming van de notie publiek biedt kansen om op een meer eenduidige manier de doelgroep van gemeenschapsvormende praktijken te benoemen. Tegelijk pleit deze visie op publiek voor een doorgedreven niet-categoriaal denken, zonder daarom te vervallen in een ongenueanceerd betoog. Het is wenselijk dat voorzieningen gericht zijn op iedereen, zonder een categoriaal onderscheid te maken. Men dient daarbij zeer zeker rekening te houden met de specifieke vereisten van welbepaalde 'groepen mensen', maar zonder deze te stigmatiseren of als aparte groep te behandelen. Dat versterkt immers het maatschappelijk gebeuren niet.

Een wijkgerichte werking houdt in dat men aandacht heeft voor de **'identiteiten van de plaats'**: *"De leefomgeving van mensen draagt per definitie gemeenschappelijkheid in zich. De identiteit van de plek is in deze context dan ook belangrijker dan de identiteit van het individu. Of beter: plaats (de plek, de leefomgeving) betekent lotsverbondenheid met anderen en draagt dus bij uitstek gemeenschapsvormende potenties in zich."* (Sofie Vandaele, CC Evergem) Projecten die rond dergelijke identiteiten van plaatsen zijn opgebouwd, bevatten vaak het toekomstperspectief als – al dan niet impliciete – dimensie. *"De lotsverbondenheid van mensen situeert zich niet enkel op een plaats, het moet ook gedynamiseerd worden. Lotsverbondenheid veronderstelt een blik op de toekomst. Om gemeenschappen te vormen in het Vlaanderen van vandaag is in de herbevestiging van geschiedenissen onvoldoende voeding te vinden. De wenselijke toekomst biedt perspectief en bekrachtigt de lotsverbondenheid."* (Sofie Vandaele, CC Evergem) Een voorbeeld hiervan is het project in Zandeken, een wijk in Ertvelde die moet verdwijnen als gevolg van de uitbreiding van de Gentse haven. In nauwe samenwerking met de bewoners werd er een herinneringsdocument – een documentaire en fototentoonstelling – gemaakt. Precies op deze wijze werd de lotsverbondenheid tussen de bewoners versterkt: *"Uit het project blijkt dat zelfs een verdwijnende plek opnieuw een perspectief in zich kan dragen. Investeren in de toekomst (in dit geval betekent dit: investeren in het herinneren van het heden) maakt lotsverbondenheid levendig."* (Sofie Vandaele, CC Evergem)

Samenwerking/netwerking: doe nooit iets alleen

Het lokaal cultuurbeleid heeft voor haar gemeenschapsvormende opdracht alle baat bij samenwerking. Cultuurwerkers gaan stilaan op zoek naar nieuwe partnerships. Dat kunnen intersectorale partners zijn zoals het OCMW, de dienstencentra, de preventiediensten, etc., maar ook specifieke spelers zoals instellingen voor gehandicaptenzorg, asielcentra, het buurtopbouwwerk, enz. Ook wijkscholen, wijkbibliotheken, buurt- en wijkhuizen... zijn belangrijke actoren, niet in het minst omwille van hun nabijheid in reële leefomgevingen. Meer sporadisch wordt er vanuit het cultuurwerk aan-

dacht gegeven aan culturele diversiteit en ontwikkelingssamenwerking.

“De uitdaging bestaat er in diensten te verbinden en vormen van medebeheer op te zetten in samenspraak met bewoners. Infrastructuur en initiatiefnemers die weinig of niet categoriaal, laagdrempelig, niet-problematiserend en met een groot gevoel voor de sociaal-culturele context handelen, worden cruciaal voor het dagelijkse samenleven. (Eric Corijn)” Dergelijke (ongewone) samenwerkingsverbanden betekenen een uitdaging voor de verschillende gemeentediensten en de personen die er werken. Het is trouwens opmerkelijk om te zien hoe ook gemeentelijk personeel extra zuurstof kan krijgen als het tot meer dan het gewone werk wordt uitgedaagd.

Ook intra-sectorale samenwerking is van belang. Vaak hebben instellingen hetzelfde doel voor ogen, maar laten ze om uiteenlopende redenen het voordeel van de samenwerking onbenut. Een voorbeeld van een dergelijke samenwerking zijn de cultuurcentra van Antwerpen die nu overkoepelend samenwerken vanuit het idee van een gebiedsgerichte werking. In al deze samenwerkingsverbanden moet de eigen organisatie gezien worden als één van de partners in gemeenschapsvorming en niet als de enige echte. *“Als cultuurcentrum stellen we ons op als partner in gemeenschapsvorming: eerstelijns en/of tweedelijns. Door in samenwerkingsverbanden te stappen of zelf de linken te maken: tussen context en artistieke of culturele omkadering; van het aantrekken van artistieke partners tot hun introductie in de omgeving; tussen inwoners en verenigingen; door het initiatief te nemen voor samenwerking en overleg met andere gemeentelijke diensten die ook werken rond gemeenschapsvorming en participatie; met regionale partners... We beschouwen onszelf niet als de enige partner of actor in gemeenschapsvorming. (Miek De Kepper)”*

Het ritme van het beleid is verschillend van het artistieke ritme. Artistieke processen zijn duurzaam en nemen veel tijd, terwijl men in het beleid vaak op korte termijn oplossingen verwacht.

Dat de verschillende partners er ook verschillende ‘gemeenschapsvormende’ doelstellingen op na houden, hoeft op zich niet zo’n probleem te vormen. Het is vooral belangrijk dat deze agenda’s gekend zijn. Het is ook belangrijk te definiëren wie met wie samenwerkt. Daarom moet er een goede projectorganisatie zijn die weergeeft wie deelneemt en welke belangen spelen. De partners moeten bijvoorbeeld weten wanneer bepaalde actoren te gebonden zijn aan het beleid van de overheid: het ritme van het beleid is verschillend van het artistieke ritme. Artistieke processen zijn duurzaam en nemen veel tijd, terwijl men in het beleid vaak op korte termijn oplossingen verwacht. De opdracht van de kunsten schuilt er juist in dat men mensen leert omgaan met verschillende ritmes, met vertraging en versnelling, met het gebruik van tijd en ruimte.

Regisseurs en bemiddelaars

Uiteraard is ook belangrijk wie de regie van de samenwerking op zich neemt en hoe die wordt vorm gegeven. Samenwerken moet gebeuren vanuit elkaars eigenheid. Partners dienen elkaar aan te vullen zonder elkaar te overrompelen. De regie van de samenwerking ziet hier op toe en evalueert tijdig de zaken. Nu wordt deze regie te vaak in handen gelaten van de buurtwerker of de sociaalartistiek werker, die daar in de eerste plaats de tijd niet voor heeft en ook de zaken te veel vanuit de eigenheid van zijn organisatie benadert.

Het is pas na een goede contextanalyse dat de keuze van een goede regisseur en de juiste samenwerkingsverbanden vorm kunnen krijgen. Er is zeker voor de cultuurbeleidscoördinator een rol weggelegd om dergelijke gemeenschapsvormende projecten te coördineren. Een cultuurbeleidscoördinator kan bemiddelen tussen het culturele veld en de andere stedelijke diensten. Hij of zij zou in deze logica kunnen instaan voor de opmaak van een soort ‘sociale wijkcontracten’ (als onderdeel van zijn beleidsplan). Tegelijk willen we geen onrealistische verwachtingen creëren: de cultuurbeleidscoördinator kan niet zowel cultuurfunctionaris als sociaal werker of wijkmanager zijn. Finaal bepaalt het lokale beleid, de politiek, waarop prioritair wordt ingezet.

De functie van de **bemiddelaar** en die van de coördinator worden het best uit elkaar gehouden. De eerste heeft veeleer de functie van een netwerkmakelaar die met een kritische blik het groepsproces mee stuurt. Een **coördinator** is eerder verantwoordelijk voor het eindproduct en de artistieke bijdrage. De grootte van steden en gemeenten en bijgevolg de grotere complexiteitsgraad van samenwerkingsverbanden bepaalt ook hoe deze bemiddelende functie vorm wordt gegeven. Daar waar in een kleinere gemeente eerder informele netwerken worden opgezet, kunnen andere projecten slechts ten volle tot stand komen in een geformaliseerde structuur.

In bemiddelingsprocessen spelen ook externe deskundigen een rol. Voor het eindproduct van het project *Die Andere Thuismatch* in Geel bijvoorbeeld werd een externe artistieke coach aangesteld. De bemiddeling gebeurt in zo'n geval niet alleen tussen twee spelers, maar ook externen krijgen hier dan een bijzondere plaats in. Ontmoeting en bemiddeling veronderstellen immers buitenplaatsen of 'foefelplaatsen', 'broedplaatsen', 'freezones' ...: plaatsen waar er ruimte is om te experimenteren en waar dingen ook mogen mislukken. De kunstenaar of andere externen hebben een essentiële rol in het creëren van dergelijke ruimtes.

Vaardigheden en voorwaarden

In het licht van de gemeenschapsvormende werking moet het profiel van de cultuurwerkers opnieuw worden bekeken. Over welke vaardigheden en deskundigheden moeten zij beschikken? Het antwoord op deze vraag zal deels afhangen van de visie op gemeenschapsvorming die men in het lokaal cultuurbeleid hanteert.

Ook de gemeentelijke cultuurbeleidsplannen hebben een grote invloed op de invulling van het personeelsbeleid. Cultuurcentra leggen soms eerder de nadruk op initiatieven op korte termijn, met directe resultaten en waarbij het de doelstelling is het brede publiek te bereiken. Vele stafmedewerkers van cultuurcentra vinden dat ze in de eerste plaats zijn aangenomen als programmator en niet zozeer als sociaal-cultureel werker. De cultuurbeleidscoördinator zal eerder procesmatig werken en heeft meer oog voor de lange termijn. Het herdefiniëren van bepaalde personeelsprofielen kan op weerstand stuiten bij het personeel. In deel 3 van dit boek gaan we dieper in op de verschillende vaardigheden en elementen typerend voor functies waarin het werken rond gemeenschapsvorming centraal staat.

Ook cultuurcentra dienen aan enkele voorwaarden te voldoen om tot goede gemeenschapsvormende projecten te komen. Ze moeten over ruimte en tijd beschikken om het proces geleidelijk te ontwikkelen en ze moeten een grote flexibiliteit aan de dag kunnen leggen. Een voorbeeld hiervan is opnieuw het cultuurcentrum van Evergem, dat op de site van het Zandeken een huisje huurde. Andere voorwaarden zijn een sterke regie van het geheel, een langdurige goede wil van alle betrokkenen bij het project en sterke sleutelfiguren. Deze sterke sleutelfiguren zijn overigens niet noodzakelijk de vergadertijgers uit het lokale verenigingsleven. Het kunnen net zo goed gewone burgers zijn met interesse, het nodige enthousiasme en veel contacten in de lokale gemeenschap.

Bibliotheken mee op weg

In het lokaal cultuurbeleid zijn ook de bibliotheken een belangrijke actor. De regelgeving van het bibliotheekwerk valt immers onder het decreet op het lokaal cultuurbeleid. Hierin wordt niet expliciet gewag gemaakt van een gemeenschapsvormende functie voor bibliotheken, maar veeleer van 'bijdragen tot een democratische samenleving' en 'bevorderen van ontmoeting'. Naast ontmoeting zijn de andere bibliotheekfuncties: informatie, educatie, ontspanning.

Het steunpunt voor de bibliotheken, VCOB, deed in 2005 per mail een bevraging bij de bibliotheken over hun gemeenschapsvormende praktijken. Uit het voorlopige verslag hiervan blijkt dat ook voor de bibliotheken niet duidelijk is wat gemeenschapsvorming kan betekenen. Er ontbreekt een eenduidige definitie en een lokaal gedeelde visie omtrent de gemeenschapsvormende opdracht van het bibliotheekwerk: *"De vele gemeenschapsvormende activiteiten van bibliotheken kaderen niet noodzakelijk in een gedeelde lokale visie op waarom en hoe we het samenleven van mensen in onze gemeente willen stimuleren en mee vorm geven. De openheid van de bibliotheeksector voor verandering en net-*

werken is er. Maar er is lokaal meer afbakening en afstemming nodig.” (Bevraging bibliotheken, 2005) Verschillende bibliotheekfuncties kunnen een gemeenschapsvormend effect hebben. Gemeenschapsvorming heeft ook te maken met ‘interculturaliseren’, bezig zijn met cultureel erfgoed, levenslang leren en culturele competentie. In die zin lijkt het alsof alles gemeenschapsvormend is.

“De bibliotheek, als publieke ruimte voor de lokale gemeenschap, waar mensen uit verschillende gemeenschappen naar toe komen, is op zich al gemeenschapsvormend.” (Bevraging bibliotheken, 2005) De bibliotheek heeft vier belangrijke gemeenschapsvormende troeven: de diversiteit van het bibliotheekpubliek, de sociale functie van de bibliotheek (‘Afspraak in de bib?’), de ontmoetingsruimte die ze biedt en het feit dat de bibliotheken een grote lokale nabijheid hebben.

Omwille van haar rust, het vaste publiek en de mogelijkheid tot een babbel met het personeel wordt de bibliotheek door sommigen ook gezien als ‘de lokale huiskamer van de samenleving’.

Bibliotheken vinden hun gemeenschapsvormende functie onlosmakelijk verbonden met hun basisopdracht en maatschappelijke functie: *“Een basisvoorziening zijn waar elke burger nagenoeg gratis en zonder verplichtingen terecht kan voor cultuur, informatie, educatie en ontspanning. Dit met grote zorg voor een zo laag mogelijke drempel (financieel, een gevarieerd aanbod, diverse waaier van activiteiten, gebruiksvriendelijke presentatie van materialen, klantvriendelijke openingsuren...) en voor iedereen vrij toegankelijk. Dit met speciale aandacht voor maatschappelijk kwetsbare groepen”.* (Bevraging bibliotheken, 2005) De bibliotheek wil mensen kansen bieden: *“Mensen die kansen krijgen, kunnen actieve burgers worden.”* (Bevraging bibliotheken, 2005)

Ook als bron van verhalen heeft de bibliotheek gemeenschapsvormend potentieel. *“Een gemeenschap is een vertoog, een verhaal dat je aan iets bindt. Is de bibliotheek ook niet een potentiële mede-verhaalbewaker van de plek?”* Er wordt gesproken over de bibliotheek in de vorm van dramaturgie: verhalen verzamelen, ‘opvoeren’ en zichtbaar en toegankelijk maken voor zoveel mogelijk mensen.

Omwille van haar rust, het vaste publiek en de mogelijkheid tot een babbel met het personeel wordt de bibliotheek door sommigen ook gezien als ‘de lokale huiskamer van de samenleving’. Ook nieuwe vormen van ontmoeting (virtueel, bib-‘daten’...) vinden vlot hun plaats in de bibliotheek. Steeds meer gemeenten nodigen nieuwe inwoners in groep in de bibliotheek uit, bibliotheken nemen deel aan buurtdagen, er worden verwendagen georganiseerd... De infrastructuur en de binneninrichting spelen een belangrijke rol in het creëren van ontmoetingskansen en krijgen dan ook steeds meer aandacht.

Effectenmeting

De vraag is hoe het gemeenschapsvormend effect van de bibliotheekactiviteiten gemeten kan worden. Kan lidmaatschap daarvoor als parameter worden gebruikt? Eén op de drie Vlamingen is lid van een openbare bibliotheek, maar hoe gemeenschapsvormend is dit lidmaatschap als er geen sprake is van actieve participatie? Echter, zowel via het deel hebben als via het deelnemen kan je ‘lid zijn van’. Je moet dus niet steeds actief deel uitmaken van een organisatie. Ook is het niet enkel relevant hoeveel leden een bibliotheek heeft, maar ook of de bibliotheek geïntegreerd is in de lokale gemeenschap. Vaak is dit niet vanzelfsprekend: personeelsleden maken niet noodzakelijk deel uit van de gemeenschap.

Om bij te dragen tot gemeenschapsvorming is het van belang dat de bibliotheek vooral een ‘eerste-lijnsvoorziening’ wordt waar iedereen deel van kan uitmaken.

Publieke Ruimte

Bibliotheken geven op een geheel eigen manier vorm aan de publieke ruimte. Zij bieden een publieke ruimte met een zeer lage drempel, waar een divers publiek (jongeren, ouderen, jonge gezinnen, alleenstaanden, nieuwkomers ...) met een diverse achtergrond, tegelijkertijd en naargelang hun interesse, een divers gebruik van maakt. Dat maakt de bibliotheek net zo bijzonder in het licht van gemeenschapsvorming. De combinatie van rust en de aanwezigheid van anderen is één van de charmes van de openbare bibliotheek: je bent er altijd welkom, zonder enige verplichting. Dit maakt de bibliotheek voor veel mensen een veilige en vertrouwde omgeving. Er komen veel kinderen over de vloer, ouderen komen er de krant lezen, allochtone meisjes gaan er hun huiswerk maken. In een geïndividualiseerde samenleving met meer alleenstaanden, eenoudergezinnen, oude mensen, mensen uit verschillende culturen... zijn publieke ontmoetingsplekken zoals de bibliotheek onontbeerlijk. Zij stimuleren en versterken het samenhangsgevoel. Daarnaast documenteert de bibliotheekcollectie de diversiteit van de (lokale) gemeenschap en die variatie moet voor iedereen zichtbaar zijn. Dit maakt de bibliotheek tot de plaats bij uitstek van ontmoeting én van confrontatie van ideeën, generaties en culturen.

Het gemeenschapsvormende karakter van de bibliotheken heeft ook veel te maken met haar sterke lokale verankerung en aanwezigheid: *“De openbare bibliotheken vormen een netwerk van 306 bibliotheken met in totaal 880 bibliotheekvestigingen die lokaal sterk verankerd zijn. Sommige gemeenten kiezen voor een wijkgerichte aanpak en (blijven) investeren in goed uitgeruste wijkbibliotheken, afgestemd op sociale samenstelling van de wijk. Dit om de leefbaarheid van een buurt te behouden en de kwaliteit van het samenleven te bevorderen. Dat bibliotheken als een noodzakelijke gemeenschapsvoorziening gezien worden, wordt duidelijk wanneer men ze wil afschaffen: ‘Ne touche pas à ma bibliothèque!’ In de discussie, die vaak politiek geladen is, over het sluiten van ‘economisch weinig renderende’ bibliotheekfilialen in fusiegemeenten, komen mensen plots op voor ‘hun bibliotheek’.”* (Lieven Senepart, bibliothecaris Dendermonde)

Methodieken en personele vaardigheden

Bibliotheken werken steeds meer vraag- en contextgericht. Ze hebben hun aanbod met de jaren uitgebreid en aangepast aan de behoeften van hun klanten: van boeken naar multimedia, buitenlandse kranten voor allochtone inwoners, internetcursussen voor senioren, etc. *“Is de collectie een weergave van een gedeelde identiteit van de lokale gemeenschap(pen)? Nee, maar ze toont wel diversiteit aan die gemeenschap(pen). Ze vormt een venster op de wereld.”* (Lieven Senepart, bibliothecaris Dendermonde) Bibliotheken moeten vandaag hun werking meer en meer naar buiten, naar de gemeenschap richten. Ze brengen hun collectie buiten de muren, op markten en pleinen, bij de plaatselijke middenstand, in het treinstation, op het strand (cf. de strandbibliotheken, kleine uitleenposten in kustgemeenten tijdens de zomer). Binnenkort ook in ‘brede scholen’, waar scholen, bibliotheek, cultuurcentrum, gemeentelijke kinderopvang, OCMW, vrijetijdsdiensten, buurtopbouwwerk samen initiatieven nemen om het sociale weefsel in en rond de school te versterken.

In het bibliotheekwerk wordt niet meer zozeer gedacht in termen van doelgroepen maar veeleer in termen van interesseprofielen. Een meer vraaggerichte in plaats van aanbodgerichte aanpak heeft de implicatie dat bibliotheekbezoekers mee vorm geven aan de bibliotheekwerking en niet alleen ‘deelnemen’ maar ook meer ‘deelhebben’. Niettemin worden mensen uit verschillende gemeenschappen nog te weinig ‘fundamenteel’ betrokken bij het bibliotheekbeleid. Dit is ook voor bibliotheken een leerproces. Participatieve beleidsvoering is een nieuwe topic in het decreet lokaal cultuurbeleid. Nieuwe vormen van vrijwilligerswerk in het bibliotheekwezen zijn hier een goede illustratie van (74% van de bibliotheken betrekken momenteel vrijwilligers in hun beleid). Dat bibliotheken een beroep doen op vrijwilligers voor allerhande logistieke en administratieve taken is niet nieuw. Nieuw is wel de oproep om actief mensen te betrekken bij de bibliotheekorganisatie en zo het draagvlak van de bibliotheek in de gemeente te vergroten. Tevens wordt ook steeds

meer de inspanning gedaan om deze mensen bij elkaar te houden en blijvend in te schakelen en zo dus ‘gemeenschap te vormen’. In Mechelen bijvoorbeeld zijn de filialen van de bibliotheek geïntegreerd in de dorpshuizen. Je kan er zowel boeken uitlenen als vuilniszakken kopen of een babbeltje slaan met de wijkagent. Ook in Kortrijk worden bibliotheek-filialen geïntegreerd in een multifunctionele wijkwerking. Net zoals in Gent de buurtbibliotheek mee zuurstof geeft aan de Brugse Poort, is de Antwerpse Permekebibliotheek onderdeel van een stadsproject dat het samenleven in de buurt nieuwe impulsen wil geven op het vlak van ontmoeting, participatie en ook economie.

De vraag stelt zich of de huidige bibliotheekmedewerkers voldoende beslagen zijn voor het projectmatig werken. Is er nood aan personeel met een aangepast profiel? Bibliotheekmedewerkers zijn geen sociaal-culturele werkers en hebben niet de opleiding en de nodige competenties om ‘processen’ van groepen te begeleiden. *“Een andere zaak is dat veel vrijwilligers zich aanbieden met de vraag of ze in de bibliotheek mogen werken. Het bestuur is daar echter nog niet voldoende op afgestemd en er nog niet voldoende toe bereid, zeker wanneer het erop aankomt op lange termijn met vrijwilligers te werken. Op projectmatige basis wordt wel al af en toe met vrijwilligers gewerkt. Vaak gaat het hier om het inschakelen van ex-psychiatrische patiënten of GESCO’s. Het probleem is dat veel bibliotheken vinden dat ze niet voldoende personeel hebben om deze vrijwilligers te ondersteunen en te begeleiden.”* (Lieven Senepart, bibliothecaris Dendermonde)

Vaak is het in gemeenschapsvormende projecten een kwestie van de juiste man op de juiste plaats te hebben – iemand die ook bereid is zich in te werken in en vertrouwd te maken met de buurt. In Dendermonde bijvoorbeeld heeft men bij een vacature expliciet gezocht naar iemand uit de buurt/regio. Bekwaam personeel vinden is echter niet gemakkelijk en de veranderde context van het bibliotheekwerk (onder andere de toenemende informatisering) brengen extra eisen met zich mee. Bepaalde mechanismen zorgen ook voor een uitholling van de professionaliteit van het bibliotheekpersoneel. Iemand die loopbaanonderbreking neemt, moet bijvoorbeeld vervangen worden door iemand in het werkloosheidsstatuut. In het decreet lokaal cultuurbeleid (2001) wordt aan dit probleem tegemoetgekomen door niveaureisten te stellen (minstens de helft van de personeelsleden moet van A- of B-niveau zijn), wat op termijn voor meer professionaliteit zal zorgen. In tegenstelling tot vroeger legt het decreet ook geen bibliotheekdiploma op als voorwaarde om in een bibliotheek te kunnen werken. Dit maakt de toestroom van andere opleidingen mogelijk: sociaal-culturele werkers, educatieve medewerkers...

Samenwerking

Het decreet lokaal cultuurbeleid is voor veel bibliotheken een stimulans om meer samen te werken op lokaal niveau: met de gemeentelijke culturele diensten en voorzieningen, het OCMW, asielcentra, sociaal-culturele verenigingen... Bibliotheken werken ook samen met bibliotheken van aangrenzende gemeenten en in regionale samenwerkingsverbanden. Het decreet subsidieert trouwens participatie van bibliotheken aan een streekgericht bibliotheekbeleid. Bibliotheken sluiten, naast het organiseren van ‘eigen’ activiteiten, ook graag aan op activiteiten van anderen.

Knelpunten en aanbevelingen

Een knelpunt dat in het bibliotheekwezen wordt aangehaald is dat er te veel wordt gesproken in termen van ‘wij’ en het bewerken/ beïnvloeden/ begeleiden van de gemeenschap, ‘zij’. Het is belangrijk deze vorm van verkokering tegen te gaan en samen te werken met de verschillende partners: de bibliotheek vormt een publieke ruimte en is tegelijkertijd een actieve participant in de samenleving. Ze kan zowel een logistieke als een inhoudelijke bijdrage leveren aan bepaalde projecten. Tevens moeten bibliotheken keuzes durven, maken, zich ergens bij durven aansluiten en niet op een afstand blijven omdat men er ‘voor iedereen’ moet zijn. Dit vergt echter ook een zekere investering. Daarin is het essentieel gebruik te maken van netwerken en te zorgen voor een synergie tussen de aanwezige budgetten. Eventueel kan een ‘lokaal budget’ worden opgemaakt waarbij op basis van samenwerking beslist wordt welke financiering naar

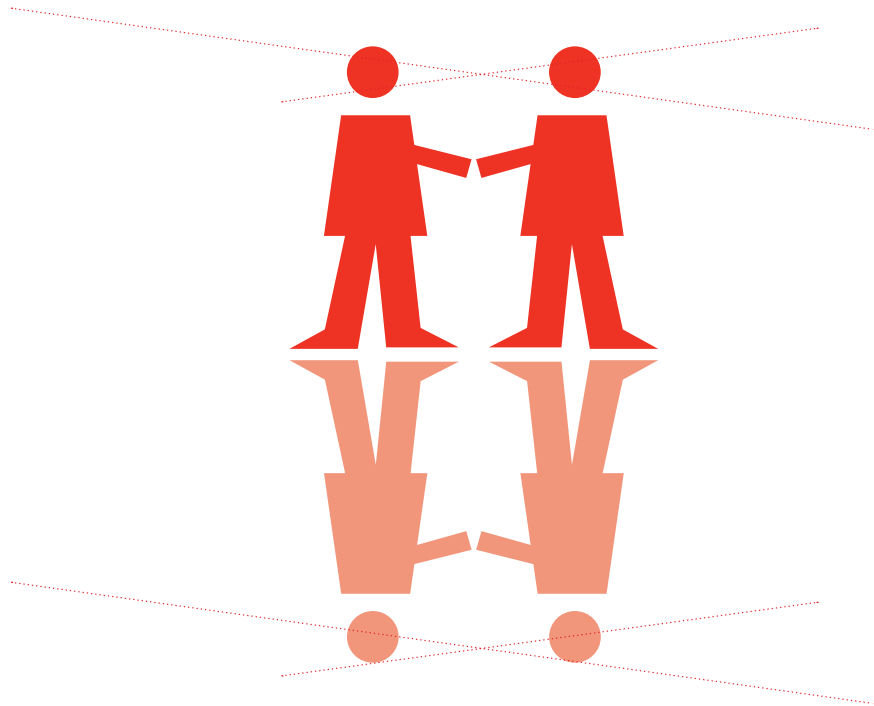
welk project gaat. Ook andere formules zijn hier mogelijk: bijvoorbeeld collecties betaald door anderen in het eigen archief opnemen (met publieke gelden kopen burgers/verenigingen/scholen boeken e.d. die au fond eigendom van de bib worden).

Hierop aansluitend volgen de vragen: ‘Wat met de intrinsieke waarden van de bibliotheek? Wat met de filialen die zich gaan specialiseren op basis van thema’s, doelgroepen ...?’ Specialiseren kan, maar dit moet dan wel gebeuren in de context van een ‘lokale wijkwerking’. Dit rekening houdend met het feit dat het bibliotheekbezoek een zeer lokaal bereik heeft. Een bibliotheekbezoek wordt ook niet gepercipieerd als een ‘culturele’ uitstap, maar wordt eerder gezien als deel van de dagelijkse routine, omdat men in de buurt is... Daarom stellen we de vraag of het specialiseren op basis van een thema wel nuttig is en rendabel. Omgekeerd wil dit niet zeggen dat iedere bibliotheek alles in huis moet hebben. Maar wat zit er dan in een basispakket van een filiaal, hoe verhoudt zich dat tot de context van een wijk en wat zit er dan ook niet in het basispakket? Hier kan men ook een verschil onderscheiden tussen stedelijke en landelijke gebieden, afhankelijk van de aanwezigheid van scholen...

Afrondend

Gemeenschapsvorming is geen makkelijke opdracht, vooral niet in een versnipperde omgeving en met een beleid en instellingen die jarenlang zijn ingesteld op marktwerking. Er is dus nog veel begripsverduidelijking, veel praktijkervaring en veel competentieopbouw nodig. Maar er zijn nu wel duidelijke kaders en aangewezen actoren. Ten eerste moet het cultuurbeleid in een duidelijke maatschappelijke context worden gezien en in die mate ook kaderen in algemene beleidsvoering. Dat is de positie van de cultuurbeleidscoördinator. Ten tweede moet er veel meer aandacht gaan naar diagnosestelling, analyse en kennis van de omgeving. Dat is ook een opdracht voor de cultuursector. Ten derde heeft het lokale cultuurbeleid vele actoren, maar in het veld heeft het cultuurcentrum of het gemeenschapscentrum een bijzondere plaats. Het is de uitvalsbasis voor de openbare culturele dienstverlening en is als zodanig het platform en de bemiddelaar voor de gemeenschapsvormende projecten en processen. Ten vierde heeft ook de bibliotheek een belangrijke rol te spelen, zowel logistiek en inhoudelijk.

Deze ruggengraat kan structuur brengen in een veelheid van partners, van andere maatschappelijke groepen en actoren.

Partners in gemeenschapsvorming

Eric Corijn & Stephanie Lemmens

In dit hoofdstuk nemen we de gemeenschapsvormende rol onder de loep van actoren in het sociaal-cultureel volwassenenwerk, de erfgoedsector, de kunsten en van het sociaalartistiek werk als bevoorrechte werkvorm. Ook verkennen we de rol van bemiddelaars en netwerkmakers in gemeenschapsvormende projecten.

De specifieke opdracht van elk werkveld moet in verband worden gebracht met de sociaal-politieke opdracht die de overheid met gemeenschapsvorming voor ogen heeft: het versterken van de sociale samenhang. We overlopen in dit hoofdstuk verschillende culturele actoren die, soms van op een zijlijn, partners zijn in het netwerk dat gemeenschapsvormende processen kan dragen. Het gros van het culturele veld heeft een specifieke taakstelling waarbij de maatschappelijke effecten niet echt centraal staan. Van verschillende actoren – het erfgoed, de kunsten, het sociaal-cultureel volwassenenwerk, het sociaal-artistiek werk en vele makelaars en bemiddelaars– wordt wel nadrukkelijker verwacht dat ze ook bijdragen tot het gemeenschapsvormende proces.

Tijdens het traject gemeenschapsvorming maakten we tijd om met enkele experts uit de verschillende werkvelden in dialoog te treden. Deze gedachtewisselingen leidden haast per definitie tot enkele prikkelende, maar net zo goed onvolledig uitgewerkte uitspraken én nieuwe vraagstellingen. Onderstaande tekst brengt in eerste instantie hiervan verslag uit. Ongetwijfeld verdienen de actoren elk in een verder traject een omstandiger bevraging en analyse van hun omgaan met gemeenschapsvorming. Wij hopen alvast dat de tekst dit debat mag stimuleren.

Het sociaal-cultureel volwassenenwerk

Dit werkveld is, naast de in het vorige hoofdstuk behandelde instellingen, in feite het meest expliciet betrokken bij de gemeenschapsvorming. In het decreet op het sociaal-cultureel volwassenenwerk van 4 april 2003 wordt de gemeenschapsvormende opdracht beschreven als *“de functie die gericht is op het versterken en vernieuwen van het sociale weefsel en op groepsvorming met het oog op een democratische, solidaire, open en cultureel diverse samenleving”*. Daarnaast heeft het sociaal-cultureel werk ook een culturele functie, een maatschappelijke activeringsfunctie en een educatieve functie. De culturele functie is gericht op het verhogen van de participatie aan de cultuur, zowel in de brede als de engere zin. De maatschappelijke activeringsfunctie is gericht op het organiseren, stimuleren en begeleiden van vormen van maatschappelijk engagement en sociale actie. De educatieve functie tenslotte is gericht op lerende personen en groepen en betreft het organiseren en begeleiden van educatieve programma’s op lokaal en bovenlokaal vlak. Iedere organisatie combineert verschillende functies. Hoe die combinatie vorm krijgt hangt af van de werksoort: een vereniging, een beweging, een regionale volkshogeschool of een landelijke gespecialiseerde vormingsinstelling. Gemeenschapsvorming kan dan een doel zijn dat expliciet wordt nagestreefd, of het kan een nevenproduct zijn. Een vormingscursus assertiviteit kan bijvoorbeeld tot gevolg hebben dat mensen zich actiever en kritischer opstellen in netwerken.

Gemeenschapsvormende activiteiten zelf kunnen ook nog tal van bijzondere doelstellingen hebben: stimuleren tot engagement, responsabilisering, collectief denken, probleemoplossend werken, ontwikkelen van de eigen identiteit, leren hoe te functioneren in een gemeenschap... .

Het sociaal-cultureel volwassenenwerk wordt decretaal beschouwd als één van de vele spelers op het veld van de volwasseneneducatie en is in de eerste plaats gericht op **leerprocessen**.

Dit houdt echter meer in dan louter in een educatief aanbod voorzien. Het gaat er vooral om processen te begeleiden, vormingsmogelijkheden aan te bieden en dusdanig te organiseren zodat ook informele leerprocessen gestimuleerd worden.

Een eigen visieontwikkeling

SoCiuS, het steunpunt voor sociaal-cultureel volwassenenwerk, organiseerde eind 2005 een eigen traject¹. Tijdens een visiedag werden drie verschillende dimensies onderscheiden: gemeenschaps-vorming (centraal staat educatie/vorming die erop gericht is vaardigheden en kwaliteiten van de deelnemer aan te scherpen; empowerment), gemeenschaps-vormen (het versterken van de interne groepsband staat centraal) en gemeenschaps-vormgeving (richt zich op het versterken van banden tussen verschillende gemeenschappen/van de relatie met en tot de maatschappij; het publieke domein en burgerschap staan centraal). Anders geformuleerd: vorming in de gemeenschap, vormen van gemeenschappen en vormen tot gemeenschap. Tijdens de visiedag werden ook een aantal kenmerken op een rijtje gezet waaraan gemeenschapsvormende processen en procesbegeleiders met het oog op gemeenschapsvorming moeten voldoen: creativiteit, openheid, participatie, ontmoeting. De methodieken die daarbij gehanteerd worden zijn vorming en groepsmatig werken. Daarbij staan ervaringsgericht leren, dialoog, 'samen' als perspectief... centraal. Men vertrekt vanuit een maatschappijkritische invalshoek met als doel 'veranderingen' teweeg te brengen.

Binnen het sociaal-cultureel volwassenenwerk verschillen organisaties en instellingen sterk in de manier waarop ze de gemeenschapsvormende opdracht invullen. Sommigen richten zich vooral op het ontwikkelen van een eigen aanbod, anderen proberen eerder bestaande noden te lenigen. Het Brusselse Citizenne, Vormingplus Brussel, werkt bijvoorbeeld expliciet aan enerzijds 'bonding' (o.m. door kansen te geven om in een veilige context te spreken over de eigen ervaringen), anderzijds aan 'bridging' (o.m. door contacten met anderen in school- of stadsverband te stimuleren). Zij gebruiken ook de term 'linking' voor projecten die bijvoorbeeld op laagdrempelige manier mensen kennis laten maken met andere plaatsen of andere mensen. Gemeenschapsvorming komt zo voor in verschillende werksoorten. Er bestaat geen eenduidige praktijk van dé sociaal culturele sector.

Het sociaal-cultureel volwassenenwerk vervult verschillende andere functies naast gemeenschapsvorming. In theorie is er steeds sprake van een samenspel van functies. In de praktijk blijkt dit echter niet steeds het geval te zijn. Niet elke organisatie is het immers eens met een dergelijke **combinatieaanpak**. Vaak heeft dit te maken met de vraag aan welke functies een organisatie prioriteit geeft en welke functies ze eerder als nevenfuncties beschouwt (dit is ook sterk werksoortgebonden). Zo kan gemeenschapsvorming als een nevenproduct beschouwd worden van bijvoorbeeld een cursus Afro-Braziliaanse dans. Het aanleren van een dans staat dan op de voorgrond maar gemeenschapsvorming (en interculturele dialoog) zijn, in tweede instantie, ook mogelijk.

De vraag rijst dikwijls of het wel nog nodig is om specifiek gemeenschapsvormende projecten te voorzien. Verenigingen en bewegingen zijn **an-sich** reeds gemeenschapsvormend. Het gemeenschapsvormende zit vervat in bijvoorbeeld het thema of de inhoud van een project, in een welbepaald identiteitskenmerk en/of een gedeelde visie omtrent welbepaalde groepen die met een project aangesproken worden (senioren, holebi's, migranten, burgerschap, vrede, ecologie, socialistisch, christelijk...). Ook sommige landelijke vormingsinstellingen werken, enkel en alleen door het thema en de aanpak van (sommige van) hun activiteiten, gemeenschapsvormend.

Dat het sociaal-cultureel volwassenenwerk een extra gemeenschapsvormende opdracht krijgt lijkt dus niet helemaal te kloppen met wat het reeds in de praktijk verricht. De sterke leefwereldgestuurde werking van de sector contrasteert met de systeemgestuurde werking van de overheid: "*Vertrekpunt van elk initiatief is de leefwereld van de deelnemer*

1. In het kader van een ruimer visieontwikkelingsproject organiseerde SoCiuS op 05/10/05 een visiedag. Naar analogie met het thema "levenslang & levensbreed leren" (cf. de educatieve functie) debatteerden vertegenwoordigers uit de sector op basis van een discussietekst (aangeleverd door Prof. Bouverne-De Bie) over de rol en de betekenis van het sociaal-cultureel volwassenenwerk inzake gemeenschapsvorming. De inhoud van die gesprekken werd verwerkt in een visietekst.

(arbeid, vrije tijd, persoonlijk en relationeel leven, ...) én de doelstelling om de deelnemer zelf eigenaar van het leerproces te laten zijn” (Tine Buffel, Citizenne).

Kerntaken

Welke elementen worden dan binnen het sociaal-cultureel volwassenenwerk gezien als draagvlak voor continuïteit? SoCiuS zegt een dynamisch maatschappelijk middenveld te willen onderhouden met een groot aantal diverse, erkende verenigingen, bewegingen en landelijk gespecialiseerde vormingsinstellingen.

Enigszins polemisch kan men zich afvragen of dat middenveld ook niet in zekere zin het product van beleidsmaatregelen is. Verenigingen of vormingsinstellingen krijgen immers een statuut en een opdracht. Het middenveld, de sociaal-culturele organisaties, zouden zelf meer richtinggevend kunnen optreden. Hun maatschappelijk project is niet altijd zeer expliciet. Voor wie een bijdrage moet leveren tot sociale cohesie is juist het omgaan met verschillende standpunten en culturen vitaal. Een verenigingsleven dat te sterk wordt gericht op interne samenhang kan uitsluiting in de hand werken. Anderzijds leidt een gebrek aan profiel en positie tot het verdampen van het middenveld.

Wil het sociaal-cultureel werk de uitdrukking zijn van die civiele maatschappij dan moet het kritisch zijn en voldoende aan **zelfreflectie** doen. In een ontzuilde en complexe samenleving is de band tussen de bevolking en de overheid niet eenvoudig te bemiddelen. Een meer uitdrukkelijk debat over de maatschappelijke opdracht is aangewezen. Een succesvol aanbod bieden volstaat niet. Het sociaal-cultureel volwassenenwerk dient dus, los van het politieke programma van de overheid, haar positie te bepalen in de maatschappij, ten opzichte van haar opdrachtgever en van de opdrachten die het gegeven worden.

SCW en buurtwerking

Ongeacht de buurtgerichtheid van vele projecten blijkt op basis van de visiedag van SoCiuS dat voor het sociaal-cultureel volwassenenwerk een puur territoriale benadering van gemeenschapsvorming niet centraal staat: “Vorming en ontmoeting kunnen ook gemeenschapsvormend zijn op een niet-lokale manier.”

Citizenne heeft dan wel weer het buurtgericht project ‘De Buurt’. Het gaat om een werking met ouders rond een school (die ‘De Buurt’ heet) en een buurt. Dit project steunt op drie inhoudelijke clusters: empowerment, interculturaliteit en stedelijkheid. Centraal vertrekpunt is de beleefde praktijk. Het proces is bottom-up gegroeid, ook de kern van het proces is geleidelijk gegroeid (in het begin met een drie-/viertal sleutelfiguren en pas daarna uitgebreid). Vorming werd ingezet om de problematieken zichtbaar te maken en als middel om verantwoordelijkheid voor de eigen buurt op te nemen. De reële (en wenselijke) evolutie van het project is die van de geleidelijke verzelfstandiging: “*Citizenne slaagt erin zich beetje bij beetje steeds meer terug te trekken uit het project*”. (Tine Buffel, Citizenne). Het project kenmerkt zich tevens door een sterk vraaggerichte werking waarin het nastreven van een open aanbod centraal staat. Opmerkelijk is ook dat men toelaat dat in de projecten verschillende talen gesproken worden.

Uit dit project blijkt dat gemeenschapsvorming niet gender-neutraal is: vrouwen hebben een andere rol dan mannen in gemeenschapsvormende processen. De rol van de moeder is het verbindende element (Bonding), veel meer dan bijvoorbeeld de culturele achtergrond van de personen in kwestie (dus het ‘moeder’ zijn doet veel meer terzake dan Belg, Jood of Marokkaan te zijn).

Opvallend is ook dat oudercomités een belangrijke rol kunnen opnemen in het bevorderen van duurzame buurtontwikkeling. Zij kunnen ‘empowerment’ stimuleren met het oog op samenlevingsopbouw. Men moet zich echter wel de vraag stellen in welke mate ‘werken aan de maatschappij’ en, in dit geval, ‘aan een goede schoolbuurt’ kan zonder betrokkenheid van de mannelijke bevolking van de buurt...

Belang van (nieuwe) samenwerkingsverbanden

Bovenstaand voorbeeld illustreert dat van zodra men een gebiedsgerichte werking opzet en men de thematische of doelgroepgerichte programmatie verlaat, een ander domein wordt betreden. Er wordt dan ook een beroep gedaan op andere personele vaardigheden. Er is meer nood aan netwerkmakers, projectregisseurs, procesbegeleiders, functies die tijdsintensief zijn. Tegelijk worden er steeds meer eisen gesteld aan de vormingsmedewerker. De subsidiering steunt nog steeds op kwantiteit, op het aanbod, op wat men aflevert. Die spanning kan deels worden opgevangen door samen te werken met andere partners, binnen en buiten de sector. Velen komen in aanmerking: sociale huisvestingsmaatschappijen, Syntra's, CVO's, gevangenissen, OCMW's, bibliotheken... Er moet dan wel een gemeenschappelijke doelstelling zijn en een specifieke opdracht vanuit het SCW. Als expert in de begeleiding van emanciperende leerprocessen is het sociaal-cultureel volwassenenwerk een bevoorrechte partner in coalities die samenlevingsopbouw nastreven.

Het culturele erfgoed

Het erfgoedbeleid in Vlaanderen heeft een centrale plaats verworven. Impliciet gaat men ervan uit dat een geactiveerd erfgoed een inhoudelijk substraat geeft aan de sociale samenhang.

De terminologie is in beleidsdocumenten erg vaag en onduidelijk. Men spreekt over *'het vergroten van het maatschappelijk draagvlak'* en *'het betrekken van mensen bij erfgoed'*. In het erfgoeddecreet is het begrip gemeenschapsvorming niet aanwezig, in de toelichting bij het decreet wordt het dan weer wel vermeld: *"De Vlaamse overheid ontwikkelt in hoog tempo een hedendaags cultureel-erfgoedbeleid vanuit twee hoofdaccenten. Het eerste is de maatschappelijke inbedding van het cultureel erfgoed, naast de klassieke conservatie en ontsluiting. Dit centraal stellen van de gemeenschapsvorming maakt het cultureel erfgoed de motor voor zowel een economische als sociale en culturele dynamiek"*.

In het archiefdecreet en de handleiding op het archiefdecreet wordt wel direct verwezen naar gemeenschapsvorming: *"Archiefdecreet, Art. 3. Dit decreet heeft tot doel de archiefwerking te stimuleren in al haar aspecten, het publieke draagvlak voor het culturele erfgoed te verhogen om de bewaring en de ontsluiting van dit culturele erfgoed te realiseren, en de gemeenschapsvormende mogelijkheden ervan te benutten"* en *"Handleiding Archiefdecreet: Met het Archiefdecreet voert de Vlaamse Gemeenschap een beleid voor de privaatrechtelijke archieven in Vlaanderen. Ze wil met dit decreet de archiefwerking in al haar aspecten stimuleren en het publieke draagvlak voor dit cultureel erfgoed doen toenemen. Een breder draagvlak maakt het gemakkelijker om de bewaring en ontsluiting van het cultureel erfgoed te realiseren en de gemeenschapsvormende mogelijkheden ervan te benutten"*.

De omvangrijke sector van het cultureel erfgoed – 'het collectieve geheugen van onze samenleving' – draagt in sterke mate bij tot gemeenschapsvorming.

Wat erfgoed aan gemeenschapsvorming kan bijdragen

Gemeenschapsvorming komt dus steeds meer centraal op de erfgoedagenda te staan. Veel heeft ook te maken met de vernieuwde invulling van 'erfgoed' als 'cultureel erfgoed', een begrip dat ook ruimer geïnterpreteerd wordt. Cultureel erfgoed omvat naast het materiële erfgoed (monumenten, kunstwerken...) ook immateriële overblijfselen uit het verleden: verhalen, feesten, gebruiken enzovoort, zaken die verbonden zijn met het dagelijkse leven, ze maken deel uit van het leven van alledag, ook nu nog.

Een gedeelde beleving van bepaalde aspecten van hun culturele erfgoed laat mensen deel uitmaken van een erfgoedgemeenschap.

In de theorie en praktijk van Culturele Biografie, steunpunt voor archiefinstellingen, bewaarbibliotheken, documentatiecentra, erfgoedcellen en musea, impliceert gemeenschapsvorming een wisselverkeer met het culturele erfgoed. Het erfgoed (zowel het actuele als het historische, het dichtbij of verre erfgoed) wordt hier geconcipieerd als **bindmiddel**. Een gedeelde beleving van bepaalde aspecten van hun culturele erfgoed laat mensen deel uitmaken van een erfgoedgemeenschap. Het gemeenschappelijke kan geografisch van aard zijn, maar het kan evengoed ontstaan vanuit een gedeelde interesse in bijvoorbeeld archeologie. Een erfgoedgemeenschap ontstaat maar in interactie tussen mensen, het is geen statisch gegeven, door derden opgelegd. Mensen kiezen zelf welke aspecten van erfgoed een rol spelen in hun leven. Het komt erop neer mensen bewust te maken van het referentiekader dat ze hanteren en de relatie dat dit heeft met hun erfgoed van vandaag en morgen.

Op haar beurt kan gemeenschapsvorming het erfgoed beïnvloeden. Het gaat dan om een actieve wisselwerking tussen de culturele praktijk in het heden en de uit het verleden gedocumenteerde elementen. Soms blijkt erfgoed dan terug inzet van maatschappelijk debat te worden. Dit is bijvoorbeeld het geval als iets dat vanzelfsprekend deel uitmaakt van het culturele erfgoed dreigt te verdwijnen. Exemplarisch daarvoor is bijvoorbeeld de heisa rond het mogelijke verdwijnen van het hert uit het wapenschild van Turnhout. Het erfgoed krijgt dan plotseling een dynamische, actuele geladenheid. Het gemeenschappelijke wordt terug ‘gezien’, wordt terug aanwezig. Kortom, erfgoed krijgt maar betekenis in confrontatie met de context van verleden en heden. Zo wordt het deel van de tijdelijke vormgeving van het samenleven.

Dit proces legt ook de basis om met de ander te kunnen omgaan. Leren kijken veronderstelt onder meer dat men specifieke omstandigheden ziet waarin bepaalde gebruiken of overtuigingen geldig waren. De gemeenschapsvormende capaciteiten van erfgoed schuilen ook in het feit dat het mensen leert –letterlijk en figuurlijk– de **gemeenschappelijkheden** met anderen, met andere groepen, te zien.

Gemeenschapsvorming in de erfgoedsector: de praktijk - aandachtspunten

Er ligt dus ook een opdracht van gemeenschapsvorming bij de ‘erfgoed-werkers’, in musea, bewaarbibliotheken, documentatiecentra en archiefinstellingen, en binnen het lokaal cultuurbeleid en de erfgoedcellen in steden en gemeenten. De klemtoon ligt hier vooral bij het behoud en beheer van het erfgoed, toch worden hier en daar stappen gezet om rond erfgoed erfgoedgemeenschappen te vormen, soms vertrekkend vanuit bestaande collecties, soms in het verzamelen van erfgoed, het aanleggen van beeldbanken, in projecten die het specifieke erfgoed van bepaalde bevolkingsgroepen in kaart brengen.

Wil de erfgoedsector gemeenschapsvormend werken dan is het essentieel dat mensen aangesproken worden op hun eigen inbreng.

Wil de erfgoedsector gemeenschapsvormend werken dan is het essentieel dat mensen aangesproken worden op hun **eigen inbreng** en dat er bij de initiatieven gestreefd wordt naar duurzaamheid en continuïteit. Projecten moeten voldoende zichtbaar worden gemaakt en de mensen zelf moeten kunnen aanduiden wat voor hen al dan niet deel uitmaakt van hun erfgoed. Een benadering waarbij één groep claimt dat zij hét enige erfgoed in pacht heeft, is uit den boze.

Ook erfgoedmedewerkers dienen zelf open te staan voor de ander. Cultuurprojecten moeten zich toespitsen op het documenteren van de verschillende culturen, leefstijlen, gemeenschappen... en de kwaliteitsbewaking hiervan.

In onze samenleving is het vooral de doorsnee-cultuur die gedocumenteerd is en die vertegenwoordigd is in het erfgoedbeleid. Het erfgoed van laaggeschoolden bijvoorbeeld, of allochtonen, is veel minder, of niet, onderwerp van beleid. Het is daarom van belang te vertrekken van de segmentering en fragmentering in de samenleving en te kijken hoe alle segmenten kunnen worden gedocumenteerd. De ordening van het erfgoed speelt een belangrijke rol in het afbakenen van gemeenschappen. Het komt er dan op aan het erfgoed zo te actualiseren en transparant te maken dat de gemeenschap in kwestie ook door andere gemeenschappen te lezen is. Op deze manier kan de eenheid in de diversiteit zichtbaar worden. Pas dan kan men zien waar en hoe **dwarsverbindingen** tussen gemeenschappen gelegd kunnen worden,.

Zo hebben bijvoorbeeld initiatieven als de Week van De Smaak het potentieel om onverwachte linken bloot te leggen zoals die tussen griesmeelpap als traditioneel streekgerecht in Vlaanderen en couscousgerechten in de Arabische culturen'.

Interculturalisering kan ook pas slagen als er een zekere zelfbeperking van elke erfgoedgemeenschap is. Met zelfbeperking bedoelen we dat elke gemeenschap ook oog heeft voor het eigen tekort. Dit is echter een allesbehalve evidente uitdaging. Het is zeer moeilijk om mensen te vragen hun eigen cultuur niet op een essentialistische manier te beschouwen, als het enige wat er toe doet. Teveel **zelfrelativering**, zo denkt men, zou het zelfvertrouwen van gemeenschappen onder druk kunnen zetten. Het juiste evenwicht zoeken is vooral in Vlaanderen, dat zelf op zoek is naar een sterke identiteit, een hele uitdaging.

Erfgoed heeft ook '**donkere kanten**', delen die men liever niet ziet. Erfgoed kan – terecht of ten onrechte – geassocieerd worden met een bepaalde ideologie, een politiek gedachtegoed, en hierdoor besmet worden. Dit erfgoed heeft dan voor verschillende mensen een verschillende, mogelijks zelfs oncomfortabele, betekenis. Deze 'donkere' stukken van het erfgoed kan men soms beter tijdelijk links laten liggen of onderdompelen in andere elementen.

Zo heeft men in Belfast de nogal militaristische drumcultuur en parades omgezet tot een meer carnavaleske en meer-voudige drumparade. Hier wordt de aandacht gericht naar positieve aspecten, zonder de wonden van de segregatie en tegenstellingen te laten dichtslippen. In zekere zin wordt het kernpunt van het conflict hierdoor omzeild. Geschiedenissen kunnen op deze manier eventjes 'geparkeerd' worden, waarna ze door latere generaties terug een (geactualiseerde) plaats kunnen krijgen. Hoe dan ook moet men steeds zoeken naar het meest optimale evenwicht tussen het behoud van en het respect voor het verleden en de veelzijdige dynamiek van het heden.

De kunsten

Voorafgaande bemerking: tijdens het verkennende gesprek over de gemeenschapsvormende rol van 'de' kunsten lag de klemtoon hoofdzakelijk op podiumkunsten als theater en dans.

De kunstensector is in feite slechts marginaal bezig met gemeenschapsvorming. In het decreet is er ook geen sprake van die opdracht. Wel worden in het beleid ten aanzien van de kunsten allerlei maatschappelijke opdrachten, zoals gemeenschapsvorming, participatie en interculturaliteit, geformuleerd. Dit leidt echter tot een spanning en een zeker

verzet: *“De autonomie van de kunsten en de kunstenaar verdraagt scherp gesteld geen politieke inmenging. Dit is het probleem van de instrumentalisering van de kunsten. Zit de kunstenaar in een ivoren toren en laten we hem toe zich in deze positie te bevinden?”* (Ann Olaerts, Vlaams Theater Instituut).

Geen van beide partijen, de politiek noch de kunstenaars, heeft een zuivere positie. De confronterende discussie die hierover vanuit het beleid is ingezet wordt vaak niet voldoende genuanceerd gevoerd. Zo werd de gesubsidieerde kunst belast met de opdracht tot publieksverruiming, het creëren van een sociale mix, interculturaliteit en gemeenschapsvorming. Daardoor werd de positie van de kunstenaar sterk vereenzelvigd met die van een **bemiddelaar**. Het is alsof de beleidsvoering ook al de inhoud van die “goede” kunst voor ogen heeft, alsof te weinig rekening wordt gehouden met de veelheid aan producties en de veelheid aan publieken.

Anderzijds gaat ook de kunstenaar niet helemaal vrijuit in dit debat: *“Kunstenaars reageren vaak zeer kregelig tegen inmenging. Soms zeer halsstarrig stelt men de autonomie van de kunstenaar voorop. Hierdoor missen de kunsten kansen om de verhouding tot de samenleving duidelijk te maken en om een rol te spelen in een aantal thema’s, zoals o.m. gemeenschapsvorming. Dit houdt het gevaar in van een –vaak onterechte- marginalisering van de eigen rol. (Ann Olaerts)”* Hier wordt onder meer naar de theaterwereld verwezen. Het al te eenzijdige accent op de sterke **autonomie** van de kunstenaar leidt ertoe dat al te vaak de bestaande evolutie en de experimentele praktijken die wel degelijk aanwezig zijn aan het blikveld ontsnappen. Er bestaat een praktijk die zeer ruim is ingevuld maar die in dit discours te dikwijls wordt vergeten. Vele kunstenaars zijn immers bezig met sociale interactie. Men mag trouwens niet alle artistieke praktijken over de zelfde kam scheren: *“Overigens, wat zijn ‘de’ kunsten? Dit soort formulering moet geproblematiseerd worden. Meer nog: kunst en cultuur worden ook op een hoop gegooid. Het bijzondere belang van participatie en diversiteit wordt daarbij geminimaliseerd”* (Ann Olaerts, Vlaams Theater Instituut).

Het potentieel van de kunsten

Kunst is een **experimentele ruimte voor de vormgeving van de samenleving**. Kunst heeft zeker het potentieel om controverses in de samenleving naar boven te brengen. Kijk bijvoorbeeld naar het debat dat teweeg werd gebracht door de affiche van ‘Onze Lieve Vrouw van Vlaanderen’, het stuk van Union Suspecte over de positie van moeders in de sociale reproductie. Worden dergelijke debatten wel voldoende gevoerd? Vinden de kunsten wel partners in hun maatschappelijke opdrachten? *“Op het podium staan is een zeer bijzondere, directe verhouding tot de toeschouwer (de unieke relatie tussen podium-toeschouwer – de vierde wand). Juist daarom kan de kunstensector een belangrijke rol spelen. Men maakt er te weinig gebruik van, zeker met het oog op ‘gemeenschapsvorming’. Er is een te grote focus op het eindproduct. De vierde wand wordt te weinig doorbroken”* (Ann Olaerts, Vlaams Theater Instituut). De kunstenaar maakt kunst vanuit een relatieve zelfstandigheid. Wat echter niet betekent dat de kunstenaar niet reflecteert of dat hij los staat van de maatschappelijke context. Veel hangt af van de vorm van bemiddeling die wordt aangewend. We moeten duidelijk de condities onderscheiden waarin een kunstwerk gemaakt, getoond en verspreid wordt. De financiële omstandigheden spelen hier een niet te onderschatten rol. *“Het bemiddelen omvat juist het zoeken naar de juiste omstandigheden voor creatie en/of tonen en/of spreiden”* (Ann Olaerts, Vlaams Theater Instituut).

Er zijn dus **verschillende posities** in het spel. Het maken van kunst is één zaak. Maar het is vooral via tonen en bemiddelen dat de maatschappelijke betekenis en waarde van de kunsten duidelijk en zichtbaar worden. Die positie kan de kunstenaar soms ook zelf innemen. Zo vervulde Jan Declerck op de begrafenis in Antwerpen van de kleine Luna, slachtoffer van een racistische moordpartij in 2006, een bijzonder maatschappelijke rol. Hij kon verwoorden en uitdrukken wat zeer moeilijk uit te spreken is. Een dergelijke positie kan echter niet worden opgelegd aan elke individuele kunstenaar. Het is belangrijk dat de kunsten in het algemeen wel die verhouding zoeken tot collectieve trauma’s of maatschappelijke vraagstukken.

Kunstenaar of bemiddelaar?

De kunstenaar mag niet verantwoordelijk gesteld worden voor de samenleving. Er zijn een heleboel andere mechanismen aan het werk waar noch de kunstensector noch de kunstenaar vat op hebben. De gemeenschapsvormende functie impliceert wel dat de kunstenaar van zijn voetstuk moet durven komen en effectief plaats neemt in het gemeenschapsvormende proces zelf. Het is dus zaak de goede afstand te vinden, de afstand tussen autonomie en betrokkenheid.

Het is dus zaak de goede afstand te vinden, de afstand tussen autonomie en betrokkenheid.

En die verhouding vereist het zoeken naar andersoortige relaties tussen kunstenaars, bemiddelaars en netwerkmakers. Alleen denken in termen van vraag en aanbod, van maker en publiek, van producent en consument is een verenging die het maatschappelijk proces negeert. Wanneer men het verband tussen kunst en samenleving echt in rekening wil brengen dient de bemiddelaar, het medium dicht bij de maker en het maken te worden gebracht en dient ook het publiek en de omgeving in **het productieproces zelf** al aanwezig te zijn.

Dat betekent echter niet dat de maatschappelijke doelstelling per definitie zichtbaar moet zijn in elk kunstproduct. Het is geen formele kwestie. Nemen we het voorbeeld van Rosas, het dansgezelschap van Anne Thérèse De Keersmaeker. Het bestaat uit een grote diversiteit aan dansers, afkomstig uit de hele wereld. *“We weten niets over het proces en de eventuele interculturele spanningen, over het effect daarvan op het maakproces, enz. Dat hoeft ook niet, en het moet zeker niet uitdrukkelijk in het product gelegd worden. Maar toch mag je er zeker van zijn dat dit specifieke creatieproces van invloed is op het eindproduct. Je kan dus op zoek gaan naar wat er achter zit, maar je mag dit niet zwart-wit zien”* (Ann Olaerts, Vlaams Theater Instituut). Maatschappelijke effecten van de kunst zijn nooit rechtstreeks, maar ze zijn wel steeds zijdelings en veelzijdig.

De specifieke omstandigheden waarin kunst wordt gemaakt zijn van zeer groot belang. Vandaar dat de bemiddelaar, diegene die kunst brengt, laat zien, “gebruikt”, zelf meer inzicht moet hebben in de mogelijke werking van kunst. Die hoeft echter hoegenaamd niet expliciet te worden meegedeeld. Als kunst gedwongen wordt maatschappelijk relevant te zijn, houdt ze dikwijls op kunst te zijn. Omdat kunst juist buiten de bestaande maatschappelijke lijntjes moet kunnen kleuren. De maatschappij moet bereid zijn geld te geven aan “nutteloze” vrije productie, moet het risico van grensverschuiving durven nemen.

Men kan zich bijgevolg de vraag stellen of gemeenschapsvorming wel gebeurt in de kunstensector zelf. Is kunst niet pas gemeenschapsvormend als ze de samenleving bevraagt én tegelijk betreft in de vraagstelling? En ook: kan kunst gemeenschapsvormend zijn als zij zich van het dagdagelijkse isoleert?

Cultuur beschouwen we als een belangrijke motor van het dagelijkse, maatschappelijke functioneren van de samenleving. Kunst en cultuur kunnen, maar hoeven in die zin niet noodzakelijk samen te vallen. Kunst kan, maar hoeft zich niet per definitie tegenover het samenleven te verhouden.

Natuurlijk zit ook de kunstenaar in een culturele context, kunst is nooit een pure uitvinding. Kunst begrijpen heeft m.a.w. ook te maken met inzicht in de relaties tussen kunst en cultuur. Men zou kunnen zeggen dat de rol van de kunsten in gemeenschapsvorming net is de cultuur te **bevragen** en te **confronteren**.

Er moet dus vooral worden gezocht naar die specifieke kunstuitingen die bijzonder zijn betrokken bij de samenlevingsopbouw. Daar komt de maatschappelijke rol van de kunstenaar ten volle tot uiting. Een van de mogelijkheden bestaat er in een **gedeelde geschiedenis**, het gekende verhaal, als aanknopingspunt te nemen. Veel producties bevragen de geschiedenis als referentiekader. Zie opnieuw ‘Onze Lieve Vrouw van Vlaanderen’, waarin de eigen katholieke

geschiedenis, de eigen rituelen, geconfronteerd worden met andere referentiekaders. Zie ook 'Massis, the musical', een voorstelling die omwille van de grote herkenbaarheid een actievere betrokkenheid van het publiek genereert.

Natuurlijk is ook de **inhoud** zelf van belang. Wil men een sociale of culturele mix in het publiek bewerkstelligen, dan moet die mix ook aanwezig zijn in de voorstelling zelf. Diversiteit bereik je niet aan de buitenkant alleen. Herkenbaarheid vereist ook diversiteit en sociale mix op het podium.

Het proces zelf van het kunst maken blijft nog teveel verborgen. Het zou goed zijn mocht het publiek meer inzicht krijgen in de creatieve processen zelf. Dat zou kunst minder elitair maken en de positie van de kunstenaar verduidelijken. Om de verschuiving van de aandacht van product naar productievoorwaarden en productieprocessen te bewerkstelligen moet een relatie worden aangegaan met de kunstenaar. Een respectvolle relatie. En dat staat in tegenstelling met de zakelijke of instrumentele benadering die vandaag domineert.

Het sociaalartistieke werk

Een vrij nieuwe werkvorm is de sociaalartistieke praktijk. Deze is direct bij gemeenschapsvorming betrokken. In een aantal reglementen wordt er al dan niet (expliciet) verwezen naar die gemeenschapsvormende opdracht. In het 'Experimenteel reglement 2000-2003' wordt gemeenschapsvorming vermeld en in het 'Overgangsreglement (2004-2005)' wordt het dan weer niet meer vernoemd (bij dit laatste reglement is er wel sprake van 'stedelijke ontwikkeling'). In de beleidsperiode 2006-2010 is er het 'Kunstendecreet' dat hoofdzakelijk een kader van toeleiding en participatie aan cultuur omvat, het 'Erfgoeddecreet' waar in de Memorie van toelichting wordt verwezen naar sociaalartistiek werk voor de ontsluiting van erfgoed en het betrekken van bijzondere doelgroepen, en het 'Decreet lokaal cultuurbeleid' waar er geen specifieke verbinding tussen gemeenschapsvorming en sociaalartistieke projecten is.

Opvallend is dat de decreten en beleidskaders nergens dwingend zijn inzake gemeenschapsvorming als opdracht of doel voor sociaalartistieke projecten. Men heeft het over 'procesmatige werkingen opzetten met een sociale en artistieke dimensie'. Anderzijds laten de beleidskaders wel een ruime marge toe om via projecten gemeenschapsvormend te werken. Sociaalartistieke projecten ontstaan en worden opgezet vanuit een zeer brede waaier van doelstellingen. Veelal is het een mix van drie soorten doelstellingen: publieksvernieuwing (kennismaking met cultuur, toeleiding tot het bestaande aanbod, culturele competenties ontwikkelen, drempels slechten, enz.), sociale doelstellingen (gemeenschapsvorming, bestrijding van uitsluiting en armoede, stedelijke dynamisering, burgers betrekken, enz.) en culturele democratisering (stem geven, documenteren van subculturen, ruimte voor creativiteit en eigen expressie, culturele diversiteit).

Deze werking vertrekt vaak van uitgebreide contextanalyses: de doelgroepen worden beschreven, de sociale doelstellingen geformuleerd en de methodieken uiteen gezet waarmee de doelgroep betrokken en participatie gerealiseerd wordt. Veel minder vaak wordt er een artistieke verantwoording of methodiekbeschrijving gegeven. Er wordt zelden uitgelegd hoe men met een bepaalde methode een welbepaald effect wil sorteren. Men hanteert nog een te vaag kader. Daarnaast ontbreekt ook vaak een langetermijnperspectief: te weinig wordt vooraf de vraag gesteld 'Waar willen we naartoe met de wijk, deze groep?'

Ook in dit werkveld moet er oog zijn voor grote diversiteit aan praktijken en hoe men die het best kan benutten in een lokale context. "Er bestaat veel meer dan wat wordt aangeboden. De sociaalartistieke praktijk is een visvijver waar veel uit te halen valt. Maar ze wordt te vaak in een niche geduwd. De ruime sociaalartistieke praktijken moeten daarom gevaloriseerd worden en in het centrum komen te staan, en dus ook meer op het podium worden gezet"

(Ann Olaerts, Vlaams Theater Instituut). Gemeenschapsvorming, de versterking van sociale cohesie, de revitalisering van buurten en steden... maken in toenemende mate deel uit van de doelstellingen van sociaalartistieke projecten. Daarbij moet een beperkte doelgroepbenadering het steeds meer afleggen tegen een bredere doelgroepbenadering (culturele diversiteit, een mix van doelgroepen). In die verschuiving wordt het sociale complexer, is het publiek minder eenduidig, gaat het minder om een duidelijk af te bakenen gemeenschappelijkheid. Daardoor wordt de opdracht voor de kunstenaar ingewikkelder, is de zoektocht naar de verhouding tussen het sociale en de artistieke expressie minder vooraf te plannen.

Is het aan de kunstenaar om het initiatief tot een sociaalartistiek project te nemen? Of wordt hij geëngageerd op vraag van of in dienst van de bewoners of sociale werkers? Is het gehele proces puur bottom-up? Of heeft de onbevagen en ervaren blik van de kunstenaar een specifieke inbreng? Al deze vragen worden in elk project op specifieke wijze beantwoord. Diverse manieren van aanpak hebben hun recht en plek. **Kunstenaars** hebben een frisse, vernieuwende blik op maatschappij en omgeving. Zij kunnen door hun creativiteit nieuwe oplossingen zien daar waar overheid en bewoners in vaste geplogenheden of denkbeelden zitten. Anderzijds is het wel degelijk belangrijk dat **bewoners** impact hebben op hun leven en dit ook zo aanvoelen. Bewonersbetrokkenheid wint meer en meer veld. De kunstenaar moet een evenwicht zoeken tussen werken met en werken voor bewoners.

Elke omstandigheid vraagt om een specifiek formaat. Daarom is het ook zinvoller projecten gaandeweg te laten ontstaan, door onderhandeling, conflict ... Dergelijke vormgeving is beter dan van bovenop opgelegd. Zo is het project van de Unie der Zorgelozen, een sociaalartistieke werking te Kortrijk, ontstaan uit een aanklacht. De dreiging van sloop en weinig doordachte herinvulling van de Vetex-site (een voormalig fabrieksterrein middenin een woonbuurt) in Kortrijk werden kritisch opgevolgd. De Unie ging actief aan de slag om alternatieve, meer buurtgerichte invullingen te bepleiten. Ondertussen, enkele jaren later, kreeg het poortgebouw van de fabriek een definitieve invulling als ontmoetingsruimte.

Een paar straten verder staat vandaag een nieuw, ambitieus project met een grote sociale impact op stapel. Ook hier wil de Unie een actieve, positief-kritische rol spelen. Men plant een volledige woonwijk om te vormen tot een winkelcentrum. Terwijl de wijk nu bestaat uit lokale kleinhandelaars... Het eigentijdse, multi-etnische, authentieke dreigt te worden verdrongen door de globale economie. Vandaar een veelzijdig project met de bewoners. Interviews met handelaars. Een foto-project om vast te leggen wat dreigt te verdwijnen. Op deze manier bouwt men een dossier op met klachten en alternatieven. Want, zo vinden de initiatiefnemers, het project zoals dat momenteel door de stad wordt gedacht, is onvoldoende visionair. Er wordt wel een beperkte inspraak georganiseerd, afhankelijk van bepaalde mensen op bepaalde ambten, maar deze wegen te weinig door in het hele planningsproces.

Een duidelijk inzicht in het af te leggen traject en de gebruikte methodieken laat ook toe de artiesten een specifieke plaats te geven. Zonder dat inzicht zal de kunstenaar vanuit zijn ervaring en vaardigheden het proces bepalen. Er is dus nood aan een **langdurige verhouding** met het project en de deelnemers, een langdurige betrokkenheid op de werkvloer. Des te meer wijst dit er ook op dat de werkelijkheid van de straat niet dezelfde is als de werkelijkheid van het beleid. Ritmes en processen, verwachtingen en criteria verschillen.

Op enkele jaren tijd is er wel veel ervaring opgebouwd. Samenwerking met sociaalartistieke partners zoals Victoria Deluxe (Gent), Tapis Plein (Brugge),... wordt vaak vol lof onthaald door andere culturele en sociale partners.

Sociaalartistieke projecten worden nog te vaak gezien als concurrentie

Zij worden beschouwd als leermeesters die een niet te onderschatten dynamiek op gang kunnen brengen. Maar ook hier kunnen ze niet in de plaats komen van andere actoren in de samenlevingsopbouw. Sociaalartistieke processen zijn eerder aanvullingen dan alternatieven. Het is hier ook zaak verschillende werkvormen te combineren. Soms moeten daarvoor mentaliteiten en uitgangspunten ter discussie worden gesteld. Zo gaan sociaalartistieke processen uit van een positief project, van het steunen op eigen kracht, terwijl andere werkvormen eerder steunen op kritiek, op eisenstrijd. Daarom worden sociaalartistieke projecten nog te vaak gezien als concurrentie. Er zijn voorbeelden van projecten waar vlotter kan worden samengewerkt met bijvoorbeeld de groendienst dan met de eerder sociaalgeoriënteerde diensten.

Ook binnen de sociaalartistieke processen zelf staat het sociale soms tegenover het artistieke. Zo werd er op een vergadering van de Brusselse Zinnekeparade, een creatief-artistieke parade van en met Brusselse bewoners die elke twee jaar plaatsvindt, een discrepantie duidelijk tussen de sociale werkers en de artiesten. De eersten waren moe en gefrustreerd van het ondankbare mobilisatie- en animatiewerk om deelnemers te motiveren. De laatsten kregen alle lof voor het mooie eindproduct. De enen moeten doelgroepen uit hun gewone doen halen, de anderen blijven op eigen terrein werken. Er zijn in feite dus **twee soorten** procesbemiddelaars. Het is belangrijk dat de verschillende partijen zich zo veel mogelijk bewust zijn van elkaars agenda's, registers en vraagstellingen. Er moet veel gepraat worden en er is zeer veel voorbereidingstijd nodig. Dit is een constante spanning.

In projecten wordt er ook te veel een onmiddellijk zichtbaar resultaat verwacht. Veel is 'geformat' en moet steeds sneller worden geproduceerd. Dit terwijl gemeenschapsvorming eerder gericht is op mensen samen iets laten doen. Naar ons aanvoelen moeten sociaalartistieke praktijken door het beleid meer gevaloriseerd worden. In de projectsubsidie moet de aandacht voor het proces worden vergroot.

Ook de plaats van de sociale werker moet worden gevaloriseerd. Maar tegelijk leeft in de artistieke wereld soms de idee dat professionelen uit bijvoorbeeld het buurtwerk moeilijk te motiveren zijn voor gedurfde projecten, moe als ze zijn van de uitzichtloosheid van sommige sociale problemen. Het creëren van 'mede-eigenaarschap' is allerminst evident. Problemen worden gedetecteerd en met enig cynisme wordt besloten dat er weinig tot niets aan gedaan kan worden. Het blijkt voor buurtwerkers en sociaal-culturele werkers niet steeds evident om elk nieuw project met evenveel enthousiasme aan te vatten. Men ziet het vaak niet meer zitten om met bepaalde doelgroepen nog eens aan bepaalde problemen te werken.

Zo werd de sociaalartistieke werking Wijk-Up in Brugge en Zeebrugge bij een van hun projecten met een crisis geconfronteerd, net op een tijdstip dat alles goed leek te gaan. De verschillende partners zaten op een andere golfleugte *"Na een analyse van de stand van zaken bleek dat het project succesvol was, maar te veel vergde van het buurtwerk"* (Steven Slos, Wijk-Up). In 2006 werd dan voor een herverdeling gezorgd van de taken van Wijk-up, Brugge Plus vzw (gegroeid uit vzw Brugge 2002 die mee vorm geeft aan het cultuurbeleid van Brugge) en de preventiedienst. De ene stond in voor de uitbouw van de sociaalartistieke werking in de drie buurten, de andere richtte zich op de programmatie van buurtfeesten, jaarmomenten. Het preventie- en buurtwerk tenslotte, als derde grote partner in het project, stond in voor het netwerkbeheer, de organisatie van feesten en het bewaken van sociale processen.

Doelgroepen- of wijkgericht?

Telkens weer rijst de vraag of **doelgroepgericht of gebiedsgericht** moet worden gewerkt. De Unie der Zorgelozen ziet "iedereen die zin heeft om mee te doen" als hun doelgroep. Echter, niet iedereen heeft evenveel nood aan participatie en ook niet enkel de (traditionele) 'arme' doelgroepen moeten hier in aanmerking genomen worden. *"Er bestaat immers ook zo iets als emotionele armoede. Het is niet omdat je veel geld hebt dat je geen armoede kan ervaren"* (Geert Six, Unie der Zorgelozen vzw). Er ontstaat zo een zeer diverse werking met als bindmiddel de werkvorm

theater. Maar deze diversiteit stelt de artistieke inbreng echt op de proef. Er is veel geduld vereist van de kunstenaar. Tegelijkertijd is op die manier wel de band met de werkelijkheid groter. Het theater is gebaseerd op het potentieel van die werkelijkheid. De 'aard' van de doelgroep stimuleert het contact met de werkelijkheid en geeft op die manier een andersoortig leerproces, zowel voor de deelnemer als voor de artiest en begeleiders. Wel dreigt het gevaar dat deze projecten zich te veel op de middenklasse gaan richten. Men wil daarom juist zeer actief blijven inzetten op de moeilijker te bereiken doelgroepen.

De band met de werkelijkheid wordt groter.

Toch neemt het **belang van de geografische plaats** toe. Werkingen zoeken een plek op in de wijk. *“Reeds enige tijd bleek dat er nood was aan een eigen ruimte om activiteiten op te zetten, en dit vooral ter ondersteuning van de sociale aspecten van de projecten (een eigen plek om te koken, om bijeen te komen, ...). Sinds enige tijd huist de Unie der Zorgelozen dan ook letterlijk en figuurlijk in de buurt Veemarkt-Venning (7.000 inwoners)”* (Geert Six, Unie der Zorgelozen vzw). Doordat de werking vanuit dit huis van de Unie verder werd uitgebouwd, verschoof de klemtoon: het belang van het artistieke werd een beetje losgelaten om meer toe te geven aan het sociale. *“We zijn teruggekeerd naar de wijk om er eerder de sociale dan de artistieke snelheid te laten primeren. Maar theater blijft het bindmiddel. Het blijft een onmisbare motor dat niet alleen beweging in het huis, maar ook in de wijk brengt”* (Geert Six, Unie der Zorgelozen vzw). Door een plaats in de wijk in te nemen ontdekken initiatiefnemers ook geleidelijk meer potentieel en thematieken van de wijk.

Netwerkmakelaars en bemiddelaars

Reflecties gebaseerd op de praktijk van De Dienst Kunsten Stad Gent en CC De Werft te Geel.

Het is duidelijk dat er vele actoren actief zijn in een culturele samenlevingsopbouw. Zoveel dat ze meestal zelf slechts deel zijn van een specifiek werkveld of een gefragmenteerd aanbod. Om echt tot integrerende projecten te komen is niet alleen samenwerking, maar ook het **in stand houden van die samenwerking** noodzakelijk. Er is in de gemeenschapsvorming een specifieke taak weggelegd voor zij die de actoren op elkaar betrekken en het proces bewaken.

Zo ziet de Dienst Kunsten van de stad Gent gemeenschapsvorming als 'het stimuleren van het gemeenschappelijke en het zorgen voor meer betrokkenheid'. Wie in een dergelijke opdracht als bemiddelaar optreedt moet een aantal omstandigheden in gedachten houden. De Dienst Kunsten vertrekt vanuit het idee 'Sporen uitzetten': *“Visie kan en moet in verandering zijn, toch is het noodzakelijk om op middellange termijn sporen uit te zetten en het de tijd van onderzoek en ervaring te geven”* (Anne-Mie Hautekeete, Dienst Kunsten stad Gent). De Dienst Kunsten streeft met haar werking drie strategische doelstellingen na: 1) Zoveel mogelijk Gentenaars in de stad betrekken bij kunst en cultuur die zij waarderen, met bijzondere aandacht voor maatschappelijk kwetsbare groepen 2) Kunstenaars en de culturele sector ertoe bewegen in Gent een grotere diversiteit aan mensen, buurten, culturen en subculturen aan te spreken 3) De stad via kunst en cultuur helpen uitbouwen tot een plek die bij zoveel mogelijk Gentenaars betekenis en ontmoeting genereert. In deze missie worden doelstellingen geformuleerd die samen met drie pijlpunten (artistieke kwaliteit, maatschappelijke relevantie en stedelijkheid) voor voldoende ruimte en vrijheid, maar tegelijk ook voor een duidelijke richting zorgen waarop werking en projecten geënt kunnen worden.

Evaluatie en effectenmeting

Projecten staan vaak onder druk om op korte termijn tot resultaten te leiden. Het succes wordt vooral afgelezen aan de zichtbare output. Spanningen tussen korte- en langetermijndoelstellingen worden aangewakkerd als een initiatief

plots in het spotlicht komt te staan of als het ware een hype wordt: *“Als initiatiefnemer heb je dit niet altijd onder controle. De rechtstreeks betrokkenen worden gedwongen hiermee om te gaan. Extra aandacht genereert ongetwijfeld positieve effecten, maar de druk van de hype kan net zo goed nadelig zijn voor het (fragiele) proces”* (Anne-Mie Hautekeete, Dienst Kunsten stad Gent).

Een project mag niet alleen op haar resultaten worden beoordeeld, ook het proces en het langere traject moeten in rekening genomen worden. Vanuit de buik werken is één, meten en weten is twee. Niettemin moet evaluatie ook op de ervaring gebaseerd zijn. Meetinstrumenten zijn nuttig maar het blijft steeds zoeken naar verschillende invalshoeken om het project af te toetsen. Ook **‘gedragenheid’** (mate waarin bewoners zich gaandeweg met het project associëren, het ‘overnemen’) is een goede graadmeter en refereert niet alleen naar de kwantiteit maar ook naar de kwaliteit van de betrokkenheid.

Projecten die dicht bij de bewoners staan werken ook mobiliserend. Daarom is het een goede aanpak om in projecten te vertrekken van de eigen leefomgeving. De publieke ruimte (plek voor ontmoeting, diversiteit) krijgt daarom een centrale rol in de werking van de Dienst Kunsten.

Methodieken

Projecten zijn de werkvorm bij uitstek om veranderingen teweeg te brengen in de samenleving. De Dienst Kunsten beschouwt projecten als flexibele formules die verandering een gezicht kunnen geven. Daarmee kan een alternatief worden geboden voor de starheid die vaak kenmerkend is voor een stadsbestuur: *“De traditionele, reguliere werking van een gemeentebestuur is afgestemd op vast omschreven opdrachten. Verandering, vernieuwing speelt zich bijna per definitie af in de ‘onontgonnen restgebieden’. Met andere woorden, een organisatie die ruimte houdt voor die dingen die niet in een specifiek hokje thuishoren houdt ook ruimte voor experiment en vernieuwing. Hier geldt immers nog geen traditionele regelgeving”* (Anne-Mie Hautekeete, Dienst Kunsten stad Gent).

In Gent werd sinds enkele jaren projectwerking ingevoerd. Die refereert onder andere naar een geïntegreerde visie (cross over in beleidsplannen), naar grote stadsprojecten als inzet voor verschillende sectoren, naar de methodiek projectwerking als kader voor samenwerking en naar het vormen van institutionele netwerken. Dit projectmatig werken is binnen de stadswerking eerder een uitzondering dan regel: *“Er is nog geen traditie en het wordt vooral toegepast binnen grote projecten zoals wijkontwikkeling. Elk nieuw project komt vaak naast de reguliere werking, vergt dus middelen en zorgt voor extra werkdruk. Het is belangrijk om ruimte te creëren voor het onvoorspelbare en voor projectwerking. Het blijft daarnaast ook kwestie van creatief omgaan met de mogelijkheden binnen de wettelijke kaders”* (Anne-Mie Hautekeete, Dienst Kunsten stad Gent).

Projecten moeten voortdurend gelegitimeerd worden omdat ze vaak worden opgezet binnen gebieden waar nog geen regelgeving geldt. Ofwel zijn ze klein en worden ze niet gezien (niet gesteund), ofwel wordt er van alle kanten met de loep naar gekeken. Opdat men hier op een kwalitatieve manier aan ‘change management’ kan doen en effectief voor structurele veranderingen kan zorgen, is vaak een zekere reorganisatie nodig (zonder dat daarbij tegelijkertijd wordt bezuinigd). Ook grote stadsontwikkelingsprojecten kunnen in een dergelijk verband een sterke dynamiek en samenwerking teweegbrengen.

Bemiddelaar versus coördinator

Uit praktijkverhalen leren we dat men best de functies van de bemiddelaar en die van de coördinator uit elkaar houdt. Daar waar de eerste de functie van netwerkmakelaar heeft, die met een kritische blik het groepsproces mee stuurt, is de coördinator eerder verantwoordelijk voor het eindproduct en de artistieke bijdrage. De bemiddelaar zorgt voor ‘eerder informele netwerken’. Grotere steden of grotere projecten zijn dan weer te groot om enkel te steunen op dergelijke informele netwerken.

Bemiddelaars zijn uiterst belangrijk in gemeenschapsvormende projecten, ook al zijn ze vaak onzichtbaar.

Bemiddelaars zijn uiterst belangrijk in gemeenschapsvormende projecten, ook al zijn ze vaak onzichtbaar. Bemiddelen is ook gericht op ‘verdwijnen’: eens de verbindingen op duurzame manier zijn gelegd moet men zich als bemiddelaar kunnen terugtrekken. Dit moet van meet af aan in het proces ingecalculiseerd worden. Men moet m.a.w. **duurzaamheid** nastreven. Ook tijdelijke projecten plaatsen zich bij voorkeur op een langer duurzaam traject (bijvoorbeeld door iets op gang brengen, iets te onderzoeken). Bemiddelen is enerzijds het overbruggen van verschillende belangen, het intermediairen tussen verschillende vragen en ook tussen overheid en bevolking, tussen kunstenaar (culturele sector) en bevolking. Anderzijds betekent bemiddelen goed in het veld aanwezig zijn en voeling hebben met wat er aan de basis gebeurt.

Bemiddelen is als het ware ‘vertaalwerk’: *“Boodschappen van de ene partner vertalen op maat van de andere. Als bemiddelaar is het een kwestie van de juiste woorden te vinden, de juiste plaats, het gepaste ogenblik... zodat de verschillende betrokkenen elkaar goed (blijven) begrijpen”* (Stef Bossuyt, Dienst Kunsten stad Gent).

Op sommige plaatsen ontstaat een jammerlijke tendens om het regisseren meer en meer als een tweedelijns-werk te beschouwen. Het veldwerk wordt uitbesteed aan externe organisaties en de ‘regisseur’ overschouwt het proces van op het bureau. Dit is een proces van formalisering dat leidt tot een verminderde voeling met de realiteit en dus ook tot een grotere mate van abstractie.

Overheidsdiensten zijn in een aantal projecten zelf bemiddelaar. In andere projecten worden collegadiensten of specifieke deskundigen aangesproken. De ervaring leert dat de combinatie van bureauwerk en veldwerk boeiend is maar niet altijd even eenvoudig. Het veldwerk vraagt een grote soepelheid en zelfstandigheid van werken. Maar, net zo goed mag men vanuit het kikkerperspectief het spoor niet verliezen.

Samenwerking

Men kan enkel tot gemeenschapsvormende projecten komen wanneer men voldoende samenwerkt met andere actoren. *“Temeer omdat de laatste jaren de buurt een sterke focus heeft gekregen van buurtwerking, samenlevingsopbouw, jeugdwerkers, Brede school, integratiewerkers, cultuurwerkers... om dan nog maar enkel van de zachte sector te spreken. Ook Groendienst economie, stedenbouw... zijn collega’s waarmee cultuur kan samenwerken en moet afstemmen”* (Anne-Mie Hautekeete, Dienst Kunsten stad Gent).

Netwerken in de context van cultureel werk en gemeenschapsvorming is gericht op: het samenbrengen van een doelgroep met gemeenschappelijke interesses (directe omgeving, buurt werkt mobiliserend), het zich bewust worden van de eigen meerwaarde en de groei van het zelfvertrouwen in de eigen sterkte, de tolerantie (verandering in stereotiep denken en overtuiging) en het stimuleren van inzicht in de eigen afhankelijkheid.

De sleutel van gemeenschappelijk handelen is ‘eigen capaciteiten kunnen inbrengen binnen een gemeenschappelijk doel of project’.

De sleutel van gemeenschappelijk handelen is ‘eigen capaciteiten kunnen inbrengen binnen een gemeenschappelijk doel of project’. Mensen samenbrengen betekent ook **verschillende agenda’s** samenbrengen. Bemiddelaars moeten zich daar goed van bewust zijn. Zo moeten ze zich de vraag stellen of de bewoner daar in eigen naam zit of als tegenwoordiger en zo ja, wat daarvan de werkelijke betekenis is. In dezelfde lijn moeten mensen leren om ruimer dan hun eigen deur te denken en te handelen. Ze moeten leren in discussie te gaan.

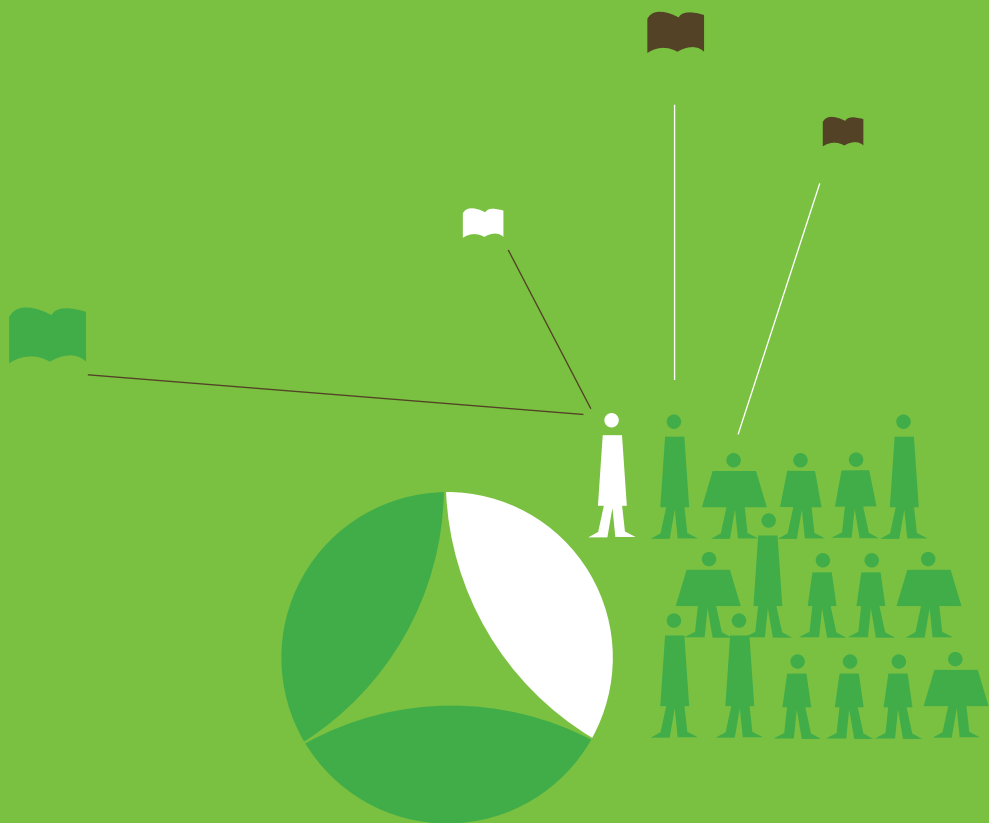
De verschillende partners bij ‘Die Andere Thuismatch’, van het CC De Werft uit Geel, verschilden van mening over de manier waarop aan het artistieke eindproduct werd gewerkt. De betrokken partijen werden gepolst over welke behoeftes en interesses zij hadden m.b.t. het betrekken van ‘externen’ (kunstenaars, sociaalartistieke werkers...). Zo bleek dat vooral bij die instellingen die een héél gestructureerde manier van werken hadden, men vaker in botsing kwam met de betrokken kunstenaars. *“Voor CC Geel, dat op zo’n momenten als bemiddelaar optreedt, zijn dergelijke momenten erg leerrijk en boeiend. Als bemiddelaar heb je de taak om beide werelden op elkaar afgestemd te krijgen”.* (Roel Tulleneers, CC De Werft)

Een slotbedenking...

Cultureel werk is gericht op duurzame verandering. Een langer traject uitzetten en daarbinnen werken met kortere projecten is een goede formule. De huidige termijnen van beleidsplanning zijn bruikbaar, geven houvast, doch grondige tussentijdse evaluaties zijn noodzakelijk. *“Succes kent vele moeders, doch niet alle moeders hebben evenveel ervaring.”*

Gemeenschapsvorming is een complex proces van **culturele interactie**. Vermits ieder mens een cultuurwezen is, verwekt elke communicatie een verband dat leidt tot vormen van gemeenschappelijkheid. Professionele en geïnstitutionaliseerde werkingen zijn daar maar een stuk van. Ook zij moeten veelal leren omgaan met die dagelijkse sociale praktijk. Als die veelheid van culturele actoren elk dan nog een eigen perspectief en programma ontwikkelen kunnen ze hoogstens een plekje verkrijgen in de “markt van welzijn en geluk” (Hans Achterhuis, 1980).

Wil men dus enige samenhang nastreven en een duurzaam effect sorteren dan is een breder draagvlak en een goede samenwerking van vitaal belang. Het tot stand brengen van zo’n gedeelde projecten waarin verschillende werkvormen en verschillende actoren een plek vinden, vergt een duidelijke diagnose en gedeelde doelstelling. Maar bovenal ook een goede netwerking en interdisciplinaire samenwerking. Vooral op dat vlak, het vlak van de samenwerking tussen de verschillende werkvormen, is er nog een hele weg af te leggen.

DEEL 2

PRAKTIJK- VERHALEN

- Intro
- Grandola (Berchem)
- Dynamiseren van de wijk met culturele injecties (Dendermonde)
- Op-Stap (Geel)
- Die Andere Thuismatch 2 (Geel)
- Collectief betekenisfonds (Genk)
- Buurtbibliotheek Brugse Poort (Gent)
- Gebiedsgerichte Werking (Kortrijk)
- Eiland 2 (Leuven)
- Markt Torhout, zuurstof voor de stad (Torhout)

INTRO

Het tweede deel van dit werkboek beschrijft 9 praktijken. De reflectiegroep van het traject gemeenschapsvorming koos deze praktijken uit 34 kandidaturen. De selectie gebeurde op basis van verschillende criteria: de variëteit in thema's, methodieken, samenwerkingsverbanden, schaalgrootte en andere karakteristieken zoals bevolkingssamenstelling, landelijk of stedelijk karakter, ... Daarnaast, en niet in het minst, werd geopteerd om ook een variëteit te garanderen op het vlak van lokale coördinatie en verantwoordelijkheid. Daarom vind je praktijkverhalen terug waarin zowel cultuur- en gemeenschapscentra, bibliotheken als cultuurbeleidscoördinatoren de trekkersrol op zich nemen.

De 9 initiatieven kregen na selectie elk een docent van een hogeschool toegewezen. Hij of zij nam de rol van klankbord op en streefde daarbij naar een begeleiding op maat. Tegelijk zou de hogeschoolbegeleider de brug vormen tussen theorie en praktijk. Als deelnemer aan de reflectiegroep kon hij/zij elementen het denkproces overbrengen naar de praktijkwerkers. Omgekeerd communiceerde de hogeschoolbegeleider de praktijkervaringen aan de reflectiegroep en zorgde zo voor de nodige nuchterheid tijdens het reflecteren.

Deze boeiende, maar niet evidente brugfunctie heeft bij elke begeleider tot inzichten geleid die met de reflectiegroep en met de lokale coördinatoren werden besproken. Op het eind van het begeleidingstraject, tijdens de zomer van 2006, beschreef elke docent zijn of haar ervaringen en interpretaties in een eindverslag.

Op de volgende bladzijden lees je een eerder journalistieke bewerking van deze verslagen. Op een beperkt aantal pagina's wordt geschetst hoe men lokaal concreet aan de slag ging met de gemeenschapsvormende opdracht. Het zijn getuigenissen van eerlijke pogingen. Sommige initiatieven resulteerden in prachtige resultaten, andere liepen anders dan verwacht of zijn vandaag nog in volle ontwikkeling. Dit is de praktijk zoals ze is: niet alle initiatieven worden per definitie een succesverhaal. Maar elke ervaring levert wel steeds nieuwe inzichten, nieuwe leerpunten op. Die vind je terug in de sleutelwoorden van elk praktijkverhaal.

De beschreven praktijken zijn allemaal zeer lokaal-specifiek en gekleurd door inhoudelijke en andere eigenschappen van de personen die het allemaal mogelijk maakten. Laat je inspireren door al deze getuigenissen, maar laat je niet verleiden om zomaar initiatieven in het eigen werkveld te kopiëren. Elke vertaalslag naar de eigen werkcontext zal altijd genuanceerd en specifiek moeten zijn.

De praktijkverhalen:

1. [Grandola van cultuurcentrum Berchem \(Antwerpen\)](#) – begeleid door Eric Roelandt (Ehsal)
2. [Dynamiseren van de wijk met culturele injecties van cultuurcentrum Belgica \(Dendermonde\)](#)
– begeleid door Christine Dierckx (Arteveldehogeschool Gent)
3. [Op-Stap van de bibliotheek van Geel](#) – begeleid door Peter Wouters (KH Leuven)
4. [Die Andere Thuismatch 2 van cultuurcentrum de Werft \(Geel\)](#) – begeleid door Peter Wouters (KH Leuven)
5. [Het collectief betekenisfonds van de Dienst Cultuur uit Genk](#) – begeleid door Peter Wouters (KH Leuven)
6. [Buurtbibliotheek Brugse Poort van de bibliotheek van Gent](#)
– begeleid door Veerle De Schrijver (Arteveldehogeschool Gent)
7. [Gebiedsgerichte werking van cultuurcentrum en ontmoetingscentra uit Kortrijk](#)
– begeleid door Eric Roelandt (Ehsal)
8. [Eiland 2 van 3oCC, het cultuurcentrum van Leuven](#) – begeleid door Peter Wouters (KH Leuven)
9. [Markt Torhout, zuurstof voor de stad van het stadsbestuur en het cultuurpunt van Torhout](#)
– begeleid door Marijke Pruyt (Arteveldehogeschool Gent)

Grandola

- WAAR Wijk Oud-Berchem, Antwerpen.
- WIE Cultuurcentrum Berchem (CcBe).
- SAMEN MET Pleinbegeleiding, de jeugddienst, Buurtcentrum Posthof, Centrum Deeltijds Onderwijs, buurtkinderwerking Tjif Tjaf, Platform Alloctonen Jongeren, District Berchem, sociaalartistieke partners, individuen uit de buurt.
- DOEL Een gemeenschapsvormend en sociaalartistiek project met bijzondere aandacht voor de culturele diversiteit in de wijk.
- VOOR WIE Alle alloctone en autoctone 16-plussers uit de wijk; de inwoners van de wijk werden aangesproken als toeschouwer.
- TIMING Van januari 2004 tot december 2005. Het project werd stopgezet in oktober 2005 omdat er zich geen duurzame en samenhangende werking ontwikkelde.
- HOE Door buurtgerichte workshops, straatactiviteiten en cursussen, de kwaliteiten, interesses en noden van deze 16-plussers waarderen en erkennen.
- BUDGET Financiële ondersteuning door het cultuurcentrum, Cultuurstad Antwerpen, District Berchem en het OCMW. 3500 euro van het budget van CcBe was bestemd voor de buurtgerichte werking, 8000 euro voor projectwerkingen.
- COMMUNICATIE Mondelinge communicatie om deelnemers te werven en een goed doordachte promotiecampagne met een eigen logo, website en affiches.

Hoe het allemaal begon...

Het CcBe kreeg in 1997 de expliciete opdracht om aan buurtwerk te gaan doen. Om ervoor te zorgen dat het centrum een spiegel zou worden van de buurt, werd besloten dat het cultuurcentrum een open huis moest worden waar echt iedereen terecht kan. De werking van het cultuurcentrum ontwikkelde zich vanaf dat jaar in twee richtingen: een artistieke en een buurtgerichte. De verhouding tussen deze twee richtingen werd overgelaten aan ongeplande, spontane ontwikkelingen. Langzaamaan groeide het inzicht dat een gemengde aanpak beter zou werken. Het creëren van banden tussen de verschillende gemeenschappen in de buurt en het toegankelijk maken van het centrum voor deze verschillende groepen was immers een grote uitdaging. Dit leidde tot een samenwerking met de Marokkaanse organisatie Moussem vzw.

De buurtgerichte werking vertaalde zich in eerste instantie in twee concrete projecten voor kinderen van acht tot twaalf: Jonas en de Kinderkunstenparade. Een volgende stap was het sociaalartistieke project Grandola, dat zich richtte tot 16-plussers.

Plaats van het gebeuren

De wijk Oud-Berchem is de woonplaats van heel wat zogenaamde probleemjongeren, jongeren die vaak niets om handen hebben en op straat rondhangen. Veel alternatieven hebben ze ook niet: in de wijk zijn weinig activiteiten of initiatieven die zich richten tot allochtone jongeren ouder dan zestien. De voetbalclub is eigenlijk de enige vereniging die deze kwetsbare doelgroep structureel bereikt. Zelfs de allochtone organisaties in Berchem slagen hier onvoldoende in. Daarom richtte Grandola zich expliciet tot deze jongeren. Het bereiken van deze jongeren ligt niet voor de hand: het gaat om jongeren zonder vaste structuur, die nergens lid van zijn of nergens thuishoren. Zij missen daardoor vaak positieve oriëntatiepunten.

Hoe aan de slag?

De eigenlijke werking onder de naam Grandola startte begin 2004. Grandola profileerde zich in de eerste plaats rond straattheater, met duidelijke aandacht voor de culturele diversiteit in Berchem. Het cultuurcentrum zag Grandola als een kleine deelnemer in een groter geheel en trachtte de deelnemers vooral te betrekken bij wat er al leefde in de wijk.

Tijdens de wervingsfase, die liep van begin 2004 tot eind juni 2005, werden op straat aantrekkelijke workshops en activiteiten georganiseerd om jongeren aan te spreken en te betrekken bij het project. Een fotowedstrijd, deelname aan buurtfeesten en allerlei wedstrijden, een zeepkistenrace: het is slechts een greep uit het aanbod. Er werden drie grote evenementen op touw gezet, met als voornaamste blikvanger professionele straattheateracts. Via workshops kwamen de jongeren daadwerkelijk in contact met de artiesten.

De meeste activiteiten gaven de jongeren de ruimte om te vertellen over hun levensdromen en –verwachtingen. Zo was er een fotoproject dat de jongeren de kans gaf om foto's te maken van wat hen echt interesseerde in het leven. Toen bleek dat er nogal wat foto's van garages en blitse auto's bij waren, ontstond het idee van een mobiel-project. Samen met jongeren uit de buurt en met La Strada, een ervaringsgerichte opleiding voor jongeren uit het deeltijds beroepssecundair onderwijs, werd een volledig gestripte wagen omgebouwd tot een 'fantastische' mobiel. Men bereikte hiermee een wisselende groep van vijf tot twintig jongeren.

Rond de jaarwisseling van 2004-2005 besliste het cultuurcentrum om de leeftijd van de doelgroep terug te schroeven naar twaalf jaar. De tweede fase van het project ging vervolgens van start in juli 2005. Het was de bedoeling dat de groep jongeren een zelfstandige productiegroep zou gaan vormen die een eigen straattheaterspektakel zou produce-

ren. Vanaf september 2005 zouden wekelijkse workshops rond straattheater plaatsvinden. Een artistieke coördinator zou alles in goede banen leiden en regelmatig toonmomenten plannen. Deze tweede fase werd nooit uitgevoerd. Grandola sloot af met een kleinschalig videoclipproject.

Doel bereikt?

Het project werd voortijdig afgebroken. Het spreekt dus voor zich dat het doel van het project niet volledig werd bereikt. Belangrijk is echter dat Grandola de uitdaging is aangegaan om met deze doelgroep aan te slag te gaan. De deelprojecten of grote stappen waren wel afzonderlijk succesvol, maar hebben er niet toe geleid dat er zich een duurzame en samenhangende werking ontwikkelde. Het blijft echter de verdienste van dit project om het geprobeerd te hebben.

Grandola was wel onmiskenbaar succesvol op twee essentiële vlakken: het bereiken van jongeren om een voorstelling in elkaar te steken en het aantrekken van publiek voor de tussentijdse toonmomenten. De goed doordachte en steeds bijgestuurde promotiecampagne zorgde voor een grote naambekendheid van het project. De term 'Grandola' en het cultuurcentrum waren niet langer illustere onbekenden bij de 16-plussers.

Minder geslaagd was de rode draad van samenhang en continuïteit die door het project moest lopen. Het contact met de jongeren die werden bereikt, ging geleidelijk verloren. Daardoor slaagde Grandola er niet in een projectgroep op te richten van jongeren van zestien jaar en ouder die zelfstandig straattheaterproducties kon brengen. De workshops, presentaties en acties bleven te vaak beperkt tot achtereenvolgende 'tijdelijke werkgemeenschappen'. Het gehele project werd niet zozeer een geheel van vele delen, maar een opeenvolging van relatief op zichzelf staande deelprojecten.

Cultuur vormt gemeenschap

Het project sloot af in mineur, maar is er toch op een bepaalde manier in geslaagd om gemeenschap te vormen. Een mogelijke verklaring hiervoor is de herkenning. Door intensief op straat aanwezig te zijn en deze jongeren continu aan te spreken, wist geleidelijk aan iedereen uit de buurt wie en wat Grandola was. Mensen komen daardoor nu met een andere instelling naar het cultuurcentrum. Het vandalisme en de pesterijen zijn afgenomen omdat de jongeren nu weten dat er in het cultuurcentrum mensen zijn die naar hen luisteren en dingen voor hen willen organiseren.

Of deze effecten al dan niet duurzaam zijn, is volgens de projectmedewerkers moeilijk in te schatten. De vaststelling dat jongeren die met het project 'Jonas' werden aangesproken, nog steeds betrokken zijn bij andere activiteiten van het centrum en erover vertellen aan andere allochtone jongeren, is alvast hoopvol. De concrete projecten hebben ook goede signalen gegeven aan de buurt. Zo heeft CcBe gevraagd om de KIDS-werking (Kansen In De Stad) in Berchem uit te breiden naar 14-plussers.

Valkuilen en voorwaarden

Voor het niet volledig slagen van het project in Berchem zijn verschillende verklaringen aan te voeren.

Zo is er het **gebrek aan continue interesse en enthousiasme van de doelgroep**. Het ene moment kwamen de jongeren helpen en wisten ze goed waarmee ze bezig waren, het andere vonden ze het maar een onnozel project waarmee ze niet geassocieerd wilden worden. Van agressie of tegenwerking was nooit sprake. De jongeren toonden zich wel soms sceptisch over de relevantie van het project in hun dagelijkse leven en over hun kans op een betere toekomst. Het was de intentie om jongeren te laten dromen. Maar deze jongeren geloven niet meer in dromen. De workshops en activiteiten van Grandola gaven hen geen nieuw toekomstperspectief en ondertussen moesten ze thuis vaak vechten om aan de projecten te mogen deelnemen.

Ook het **ontbreken van een (instuif)ruimte** waar de jongeren vrijblijvend konden rondhangen, heeft een negatieve rol gespeeld. De verantwoordelijkheid voor Grandola berustte ook op de schouders van **slechts één cultuurfunctionaris**, die de volledige buurtgerichte werking van het cultuurcentrum voor zijn rekening moest nemen. Daarnaast kreeg Grandola op een **te experimentele manier** vorm met te weinig theorie als back-up. Door de exploratieve manier van werken was er te weinig tijd om de projecten op een gestructureerde manier te documenteren. Dit bemoeilijkte een adequate opvolging en de vergelijking met gelijkaardige projecten.

Voor het slagen van gemeenschapsvormende projecten is de aanwezigheid van een aantal sleutelementen een must: een **voldoende groot draagvlak**, een **goede en lange voorbereiding** en **voldoende financiële, externe middelen** en de aanwezigheid van de juiste **expertise**.

Ook Grandola was maar mogelijk dankzij externe subsidies. Organisaties en projecten moeten kunnen rekenen op projectsubsidies en eventueel later op structurele subsidies. De zoektocht naar dergelijke subsidies is niet evident. Bovendien vragen projecten en dossiervoorbereidingen vaak veel voorafgaand, administratief werk. Het proces dat een project voorafgaat, is heel belangrijk. Doordat je pas achteraf de middelen krijgt, verschuift het participatief proces naar de achtergrond. Op die manier krijg je vaak topdown projecten waarin jongeren te weinig hun zegje hebben.

Een belangrijke randbemerking: nogal wat betrokkenen durven intussen ook wel te opperen dat gebrek aan financiën het creatief denken en handelen alleen maar verscherpt.

Kunst en cultuur: het werkt

Het verloop van één project in een bepaalde wijk kan je niet zomaar verplaatsen naar andere projecten of wijken. Elke wijk heeft zijn eigen karakteristieken en jongeren nemen er een eigen plaats in. Het falen van Grandola wordt daarom genuanceerd: het is steeds moeilijk om zo'n nieuw concept te lanceren. Maar kunst en cultuur bieden zeker een meerwaarde in dergelijke projecten. Cultuur is een luxe die je door dit soort van projecten toegankelijk maakt voor iedereen. Cultuur stimuleert de verbeelding van mensen, prikkelt fantasieën. Dat kunst de wereld kan redden, is veel gezegd. Maar kunst geeft jongeren wel de kansen om dingen te ontdekken en biedt hen de mogelijkheid om zich te uiten zonder dat ze meteen worden weggelachen.

Grandola had in opzet een sterk intrinsiek gehalte aan gemeenschapsvorming. Dat het niet gelukt is om een vaste band met een of meerdere deelgroepen te krijgen, doet hieraan geen afbreuk. In elk van de 'tijdelijke werkgemeenschappen' is gemeenschap gevormd. Ook al ging het dan misschien vooral om de sociaalartistieke productie en niet zozeer om 'samen een gemeenschap vormen'.

Ook het leereffect voor de deelnemers mag niet uit het oog verloren worden. Welk effect het (voorlopig) stopzetten van Grandola op de doelgroep en de buurt heeft, valt niet precies in te schatten. Op termijn zal duidelijk moeten worden of er opnieuw een vergelijkbaar project opgestart moet worden.

© Straff/Victoria Deluxe

Dynamiseren van de wijk met culturele injecties

- WAAR Serboswijk, Dendermonde.
- WIE CC Belgica.
- SAMEN MET De cultuurbeleidscoördinator, Samenlevingsopbouw Dendermonde/AWD, Odice, Schoolopbouwwerk, Initiatief Buitenschoolse Opvang en de sociaalartistieke werking Victoria Deluxe.
- DOEL Gemeenschap vormen via een sociaalartistiek project.
- VOOR WIE Een actieve deelname van alle bewoners van de wijk; de inwoners van Dendermonde werden aangesproken als toeschouwer.
- TIMING September 2004 – mei 2006.
- HOE Mensen enthousiast maken en samenbrengen door participatie aan het project.
- BUDGET Personele ondersteuning van de diversiteitsmedewerker van CC Belgica en van Victoria Deluxe; logistieke ondersteuning door CC Belgica, Victoria Deluxe en de Stad Dendermonde.
- COMMUNICATIE Huisbezoeken, gerichte activiteiten en aanwezigheid in de wijk. Met een promotiecampagne werd de aandacht gevestigd op het circustheater.

De plaats van het gebeuren

De Serboswijk is een van de meest kansarme buurten aan de rand van Dendermonde. De wijk bestaat uit vijf sociale woonblokken en vormt als het ware een eiland in de Boonwijk. De woonomstandigheden in de appartementen zijn verre van ideaal: de kleine woonentiteiten met een slechte geluidsisolatie en de onverzorgde gemeenschappelijke ruimtes zorgen voor een groot verloop bij de sociale huurders. De wijk scoort boven het lokale gemiddelde op het vlak van eenoudergezinnen, vreemdelingen, bijzondere jeugdzorg, leefloners en langdurige en laaggeschoolde werkzoekenden. In twee blokken wonen vooral allochtonen, in de andere drie blokken overwegend autochtonen. Veel allochtone jongeren hangen gewoon rond op straat. Er is bijzonder weinig contact tussen de mensen, zowel binnen een blok als tussen de blokken onderling. Het samenleven van deze gemeenschappen wordt nog bemoeilijkt door taalbarrières.

Toch beschikt de wijk ook over belangrijke troeven. Naast de woonblokken bevindt zich het groene, ruime Wastijnepark, er zijn wat organisaties actief en vlakbij de wijk is een buurthuis. Dit buurthuis is eigendom van de stad en werd voor de aanvang van het project beheerd door een kleine groep vrijwilligers, die zich nogal gesloten opstelden en niet echt openstonden voor andere bewoners en organisaties van de wijk.

Hoe het allemaal begon...

De oproep om gemeenschapsvormende projecten uit werken, gelanceerd in 2004, paste perfect in de al eerder geformuleerde beleidskeuze van CC Belgica om van start te gaan met locatie- en doelgroepprojecten. Men wou zo meer dynamiek krijgen in de buurt en ervoor zorgen dat het aanbod van het cultuurcentrum ook de bewoners van de wijk zou bereiken. Het centrum schoof cultuur uitdrukkelijk naar voren als middel om de buurt te laten heropleven.

De keuze voor de Serboswijk was snel gemaakt. Eerst en vooral was er de vaststelling dat het sociaalculturele aanbod van Dendermonde de mensen van de wijk helemaal niet bereikte. CC Belgica greep de kans om op deze manier ontmoetingen tussen de bewoners te stimuleren én te streven naar een sterkere integratie en betrokkenheid van de wijk bij de Dendermondse samenleving. Het project paste daarnaast ook in het convenant dat Samenlevingsopbouw Dendermonde/AWD en de stad Dendermonde hadden afgesloten om in verschillende wijken een buurtwerking op te starten als aanzet tot verdere wijkontwikkeling. Samenlevingsopbouw Dendermonde kon zo als een soort van tussenpersoon optreden om samen met CC Belgica - en de andere betrokkenen - culturele initiatieven te ontplooiën in de wijk.

De doelstellingen

Van bij aanvang stelde dit geïntegreerde project een aantal duidelijke doelstellingen voorop:

- het buurthuis moet een echte ontmoetingsplaats worden en zo een sleutelrol spelen in de concrete uitwerking van het project.
- concrete gemeenschapsvormende initiatieven moeten de aanwezige capaciteiten en talenten van de wijkbewoners stimuleren en bundelen. Cultuur zal zo mensen samenbrengen en hen de mogelijkheid bieden zich op sociaal en artistiek vlak te ontplooiën.
- het project, dat een relatief korte tijdsduur had, moet uitmonden in structurele veranderingen. Daarom zal voldoende aandacht gaan naar het feit dat de initiatieven duurzaam en voor herhaling vatbaar zijn.
- de resultaten en ervaringen van dit experimentele en exemplarische project zullen interessante informatie opleveren voor vergelijkbare projecten op andere locaties in Dendermonde. Geen van de betrokken partners kan zich immers engageren voor een continue, exclusieve inzet in de Serboswijk.

Ik heb de hemel hier geboren zien worden

Alle betrokkenen bij het project waren het er al snel over eens dat, naast het organiseren van activiteiten om de wijkbewoners te mobiliseren en met elkaar in contact te brengen, een sociaalartistiek project dé manier was om dit project een concrete, overkoepelende vorm te geven. De sociaalartistieke werking Victoria Deluxe werd daarom aangesproken. Het circustheater 'Ik heb de hemel hier geboren zien worden' vormde uiteindelijk de apotheose van het twee jaar durende project. Mensen uit de buurt vertelden er hun verhaal over de verbindende kracht die zowel in de circusgemeenschap als in de Serboswijk aanwezig is. Het was zowel een start- als een eindpunt: het einde van een langdurig en intensief samenwerkingsproces en het begin van een zoektocht naar een manier om bereikte resultaten te consolideren.

Hoe aan de slag?

Tijdens de eerste fase van het project, van november 2004 tot juni 2005, ging de stuurgroep vooral op verkenning uit naar de verwachtingen. Er werd een bezoek gebracht aan gelijksoortige projecten, de eerste contacten met Victoria Deluxe werden gelegd. Tegelijkertijd ging ook het overleg van start tussen CC Belgica, de stad Dendermonde en Samenlevingsopbouw Dendermonde/AWD over het buurtcentrum. CC Belgica organiseerde de eerste workshops en Samenlevingsopbouw Dendermonde/AWD organiseerde het wijkfeest 'Serbos aan tafel'.

Het project nam van augustus tot december 2005 concretere vormen aan door de aanwerving van een diversiteitsmedewerkster in het CC Belgica. Veel energie ging naar interviews met buurtbewoners en sleutelfiguren uit de buurt, om zo het buurtverhaal van de mensen te leren kennen. De stuurgroep organiseerde een mobiele fotostudio waar bewoners zich konden laten fotograferen, kookmomenten en buurtmaaltijden. Een kinderwerking werd opgestart, een regeling voor het gebruik van het buurthuis uitgewerkt. De eerste repetities voor de theatervoorstelling gingen van start. Vanaf januari 2006 kwam het project in een stroomversnelling. De kinderwerking kende een spontane groei van een eenmalige filmstudio naar een structurele werking op woensdagnamiddag. De circusrepetities werden opgedreven van één tot drie repetities per week. Zij vonden plaats in de feestzaal Boonwijk omdat het buurthuis te klein was geworden. Een fototentoonstelling werd in februari 2006 feestelijk geopend. De activiteiten voor de circusvoorstelling namen toe: de Serbosfanfare ging van start met repetities voor het circusorkest, buurtbewoners werden gevraagd een aantal taken op zich te nemen (bar, kostumering, ijsverkoop, opbouw tent), de circustent in het Wastijnepark werd opgesteld.

In mei volgde het slotmoment. Tijdens de zes optredens was de tent steeds tot de nok gevuld. De trots en tevredenheid van spelers en makers waren van de gezichten af te lezen. Een multicultureel gezelschap van mensen die elkaar niet of slechts 'van ziens' kenden, had maanden gerepeteerd, samen gegeten, elkaar aangemoedigd en zorg gedragen voor elkaar.

Sleutelwoorden

Werken aan gemeenschapsvorming is een uitdrukkelijke taak van de culturele sector, maar de expertise om deze gemeenschapsvormende initiatieven te ontwikkelen en te verzelfstandigen is zo ruim en divers, dat deze vaak niet terug te vinden is binnen één sector. **Samenwerking** is daarom een eerste sleutelwoord. CC Belgica ging terecht als coördinerende en initiatiefnemende partner op weg met andere organisaties voor wie gemeenschapsvorming eveneens een basisopdracht is.

In een samenwerkingsverband werken aan gemeenschapsvorming is echter meer dan een optelsom van de manieren waarop alle deelnemende organisaties hun – weliswaar gemeenschappelijke – doelstellingen proberen te realiseren. Een tweede sleutelvoorwaarde is daarom **het op elkaar afstemmen van de verwachtingen van alle betrokkenen**. Gebeurt

deze afstemming niet of laattijdig, zal dit een bron van verkeerde verwachtingen, misvattingen of spanningen zijn. Dit brengt ons bij het derde sleutelement: **duidelijke afspraken over het samenwerkingsverband**. Dit impliceert een antwoord op vragen als: hoe worden beslissingen genomen? Hoeveel tijd kunnen alle betrokkenen hierin steken? Welke middelen kunnen ze hiervoor inzetten? Kan de stuurgroep daadwerkelijk beslissingen nemen?

Het samenwerkingsverband moet ook ruim genoeg zijn. Hoewel bij het project in Dendermonde heel wat partners betrokken waren, bleek na verloop van tijd dat een aantal essentiële schakels ontbraken, zoals onder meer de jeugddienst, de sociale dienst, het OCMW en de huisvestingsmaatschappij. Elk project is natuurlijk anders, maar niemand mag uit het oog worden verloren en er moet altijd ruimte zijn voor bijsturing. Omdat gemeenschapsvormende projecten soms een structurele en beleidsgerichte vertaling moeten krijgen, is het aangewezen om ook beleidsverantwoordelijken bij het project te betrekken.

Een vijfde sleutel tot succes is een **expliciete beleidskeuze van de betrokken partners**. Het opzetten en realiseren van een gemeenschapsvormend project vraagt immers tijd en logistieke, financiële en personele middelen. De leden van de stuurgroep moeten daarom de zekerheid hebben dat hun werkzaamheden gedragen en ondersteund worden door hun organisatie. Dat die organisaties werken aan gemeenschapsopbouw is niet voldoende: zij moeten het samenwerkingsproject en de investeringen die ze daarvoor willen doen, daadwerkelijk opnemen in hun beleidsplannen.

Een zesde sleutelwoord is **autonomie van de stuurgroep**, die meer moet zijn dan een plaats waar afspraken gemaakt worden. De leden van de stuurgroep moeten zelfstandig organisatieoverstijgende doelstellingen kunnen formuleren die ze kunnen realiseren door de aanwezige expertise en de beschikbare financiële middelen. De leden van de stuurgroep mogen zich niet bekommeren om de return voor of de methodische eigenheid van de eigen organisatie, maar moeten zich volledig kunnen richten op het overkoepelende project. De nood aan autonomie wordt overduidelijk als wordt samengewerkt met tijdelijke partners die omwille van hun expertise betrokken worden bij het project. Een stuurgroep moet dan kunnen fungeren als een eenduidige opdrachtgever en bewaker van de vooropgestelde doelstellingen. Zo niet, is de kans groot dat de impact van de externe partners op het project te groot wordt.

Doel bereikt?

Zodra de roes rond het gebeuren was weggeëbd, staken een aantal prangende vragen de kop op. Dat het project een positieve invloed op de buurt en de bewoners van de wijk had, was onmiskenbaar. Maar hoe moest het nu verder? Doordat de samenwerking met Victoria Deluxe op zijn einde liep, verdwenen er plotseling een aantal professionele krachten van het toneel. Dat is het gevaar dat gepaard gaat met het uitbesteden van bepaalde taken aan een externe partner: indien de lokale verantwoordelijken geen gelijke tred kunnen houden met de intensiteit, aard en omvang van de tijdsbesteding van zo'n externe partner, dreigen de resultaten van het project op relatief korte termijn te vervagen.

Zo'n project kan ook niet zomaar herhaald worden, maar de buurt zit natuurlijk wel met impliciete verwachtingen die recht hebben op een kwaliteitsvol antwoord. Daarnaast bleven de partners uit de stuurgroep met een aantal spanningen en onduidelijkheden over hun samenwerking zitten, terwijl het project de structurele oorzaken van het ongenoegen van sommige buurtbewoners natuurlijk niet had weggenomen. Er werden ook vraagtekens gezet bij de rol die een diversiteitsmedewerker van een cultuurcentrum kan of moet spelen om de continuïteit van een aantal aspecten van het project – zoals de kinderwerking, het jongerenoverleg, het buurthuis – te verzekeren.

Veel vragen en voorlopig weinig antwoorden. De stuurgroep ging alvast wel het engagement aan om samen op zoek te gaan naar deze antwoorden.

© Kaat Celis

Op-Step

- WAT Op-Step, een makkelijk lezen plein in de bibliotheek
- WAAR & WIE De openbare bibliotheek van Geel.
- SAMEN MET Ateljee Hagelbos, Beschut Wonen Kempen, CC De Werft, De Waaiburg, Leesweb, MPI Oosterlo, het OCMW, OPZ jeugd en volwassenen, Similes, Stichting Lezen, Vormingplus Kempen, Wai-not, DSO, Zusterhof Hadschot en OLVrouw, Autisme Centraal, Zit Stil, De Bogaard, De Open Deur, ErocOS, Home Laarsveld, Huis Perrekes, M.I.N., Sprankel, Steunpunt Vrije Tijd Gehandicapten, Toemeka, Vokans.
- DOEL Inrichten van een 'makkelijk lezen plein' in de bib, een 'op-step' voor kinderen en volwassenen met leesproblemen. Op die manier wil de bib, samen met een netwerk van partners, aan iedereen gelijke kansen bieden om zich te ontspannen, om te leren, om elkaar te ontmoeten.
- VOOR WIE De bibliotheekbezoekers en mensen met leesbeperkingen.
- TIMING De voorbereidingen startten in december 2004. In november 2005 werd het plein Op-Step in gebruik genomen.
- HOE Door het opstarten van een permanent netwerk van organisaties en door permanente activiteiten die de uitbouw ondersteunen van een aangepaste collectie voor kinderen en volwassenen met leesproblemen.
- BUDGET De opbouw van de ruimte Op-Step en de collectie zitten in het budget voor de nieuwe bibliotheek. Voor workshops en cursussen is het budget minimaal en wordt samengewerkt met tal van organisaties.
- COMMUNICATIE Eerst vooral gericht op netwerkvorming, in een latere fase ook meer publieksgericht.

In het kort

Geel draagt mensen die ‘anders’ zijn al eeuwen een warm hart toe. De bibliotheek wil een ‘op-stap’ zijn, een plaats waar ook kinderen en volwassenen met leesbeperkingen graag naartoe komen om zich te ontspannen, om te leren, om anderen te ontmoeten. *“Alleen door onze in-leving wordt de bibliotheek voor hen een be-leving”*

De plaats van het gebeuren

Op-Stap is de naam van een speciale collectie van de openbare bibliotheek van Geel, die een gemakkelijke toegang biedt tot literatuur, informatie en advies. Ze biedt steun aan lezers en is tevens de ideale plek voor anderstaligen die Nederlands willen leren. Er is een Op-Stap jeugd en een Op-Stap volwassenen. Tal van partners uit de welzijnssector en de sociaal-culturele sector zijn hier actief bij betrokken.’

Met deze boodschap introduceert de bibliotheek van Geel haar speciale collectie Op-Stap, die ook wel het ‘makkelijk lezen plein’ wordt genoemd. Bedoeling is om tussen de jeugd- en volwassenenafdeling een plein in te richten van tien bij tien meter, met een aangepaste collectie voor kinderen, jongeren en volwassenen met leesbeperkingen. Geel staat immers op de wereldkaart als een plaats die ‘mensen die anders zijn’ een warm hart toedraagt. Ook de bib wil daarom extra aandacht besteden aan achtergestelde groepen. Ze wil dit doen door een moderne ontmoetings- en leerplek te zijn waar iedereen zich thuis voelt.

Hoe het allemaal begon...

De voorloper van Op-Stap was de L-hoek, waarbij de L staat voor liever, leuk, langzaam lezen. Het werd opgestart in het internationale jaar van de alfabetisering. Met Op-Stap wil de bibliotheek een stapje verder gaan. Het beleidsplan 2002-2007 bepaalt immers dat de bibliotheek er mee voor moet zorgen dat de burger – en achtergestelde groepen in het bijzonder – de maatschappelijke veranderingen aankan. Het plein Op-Stap is daar een concrete invulling van.

Dit initiatief had zijn eigen plaatsje in de verbouwingswerken van de bibliotheek. Terwijl de mediapresentatie en de inrichting van de bibliotheek letterlijk in een ander jasje werden gestoken, werd op beleidsniveau gesleuteld aan het bibliotheekconcept. Doel was te komen tot een meer vraaggerichte bibliotheek. Grote inspiratiebron hierbij was het Makkelijk Lezen Plein in Haarlem (Nederland). Er waren veel goede ideeën. Maar hoe alles er precies uit moest gaan zien, stond in het begin zeker niet vast. De mededeling dat het traject gemeenschapsvorming het project zou mee-begeleiden, werd daarom met veel enthousiasme onthaald.

Bedoeling van het project is mensen met leesproblemen de kans te bieden kennis te verwerven, culturele geletterdheid te ontwikkelen én zich literair te ontspannen. De bibliotheek wil met dit project, net als bij het andere Geelse project Die Andere thuismatch, de ‘andere’ in de Geelse samenleving aanspreken. Deze ‘andere’ zijn voor de bib onder meer kinderen en volwassenen met leesproblemen als gevolg van een handicap, mensen in de vierde levensfase, volwassenen met een zwakke leesvaardigheid of afasie, volwassenen met een verstandelijke handicap of kinderen die om sociale, culturele of economische factoren een leesachterstand hebben. De bib wil het makkelijk lezen plein bekend maken aan deze doelgroepen (en hun begeleiders) door onder meer folders te leggen bij de logopedist, osteopaat, kinesitherapeut of dokter.

Hoe aan de slag?

Een nieuwe educatieve medewerkster werd verantwoordelijkheid voor de realisatie van Op-Stap. De hogeschool KHLeuven speelde hierbij een rol als klankbord en zorgde voor concrete ondersteuning. In een eerste fase werden de doelstellingen van het initiatief op papier gezet. Vervolgens startten de werkzaamheden voor de permanente

netwerken in december 2004. Het plein Op-Stap werd in gebruik genomen in november 2005, bij de opening van de nieuwe bibliotheek.

Sleutelwoorden

Een belangrijke voorwaarde om dit project tot een goed einde te kunnen brengen, was **het opzetten van een permanent netwerk van organisaties**. Om tot een collectie op maat te komen en een bereik van alle doelgroepen te garanderen koos de bib van bij de aanvang voor een groot draagvlak. En dus voor de betrokkenheid van veel organisaties. Dit leidde uiteindelijk tot een netwerk van 28 organisaties.

De bib startte ook **permanente deelwerkingen** op zoals informatiebijeenkomsten voor bijzondere doelgroepen, cursussen voor de begeleiders van deze doelgroepen, sociaalartistieke projecten die de bib toegankelijker moesten maken en gebruikersparticipatie bij de concrete invulling van het Op-Stap-plein. Deze werkingen werden gedurende het project versterkt en nog uitgebouwd.

Hierbij kwam men wel tot de vaststelling dat **niet alle partners een even goede band hadden met hun doelgroep**. Dit was nochtans een echte must: het was net de bedoeling de participatie aan het bibliotheekgebeuren te stimuleren door samen met hen de doelgroepen te begeleiden. Om toch beter het doelpubliek af te bakenen en te bereiken, wordt sinds oktober 2005 de vzw Kunst en Democratie betrokken.

Cultuur vormt gemeenschap

Het bleek niet altijd evident om het enorme netwerk van 28 organisaties te contacteren, te informeren en op dezelfde golfrequentie te krijgen. De educatieve medewerker slaagde er echter wel in om het platform het doel van de werking te laten onderschrijven. De leden van het platform participeerden ook enthousiast en met veel goede wil aan de verschillende deelwerkingen. Dit bleek onder meer uit de grote opkomst tijdens de vergaderingen.

Daarnaast werd bij de concrete invulling van het Op-Stap-plein duidelijk dat het gemakkelijker was om de uitbouw van de collectie en de evolutie naar een meer vraaggestuurde werking te plannen, dan om de participatie aan het bibliotheekgebeuren vooruit te stuwen. Hoe kunnen we het imago van een bibliotheek beïnvloeden? Hoe zorgen we dat meer mensen vrijwillig naar de bib komen? Hoe bereiken we nieuwe doelgroepen?

De zoektocht naar de antwoorden op deze vragen roepen weer nieuwe vragen op over de vaardigheden waarover het bibliotheekpersoneel moet beschikken. De opleiding bibliothecaris is al jaren een opleiding die vooral gericht is op het (technische) beheer van een collectie. Gemeenschapsvormende projecten vragen echter andere competenties, zoals het analyseren van een buurt of wijk, projectmatig werken, het uitbouwen van een doorgedreven vrijwilligersbeleid. Grote bibliotheken kunnen dit opvangen door sociaal-culturele werkers in dienst te nemen. Maar in kleinere bibliotheken zal deze kennis pas doorsijpelen als ook de bibliotheekopleiding aandacht besteedt aan deze nieuwe vaardigheden.

Bij nieuwe opdrachten komen niet alleen nieuwe competenties kijken. Nieuwe opdrachten leiden ook tot een zwaarder takenpakket met meer flexibele uren en de vraag naar extra ruimte voor vergaderingen en gesprekken.

Al deze nieuwe eisen vormen vandaag vaak de achillespees van projecten rond gemeenschapsvorming. Een goede vorming en ondersteuning van het (nieuwe) educatieve personeel, een doordachte en rustige aanpak en voldoende krediet van de andere culturele actoren kunnen helpen om teleurstellingen te vermijden. Het geeft tegelijk tijd om de nodige knowhow op te bouwen.

Doel bereikt?

Een bibliotheek mag geen eiland zijn waar alleen letterliefhebbers komen. Alle mensen moeten in een bibliotheek aan hun trekken komen. Een bibliotheek staat potentieel in het centrum van de gemeenschap. Het Op-Stap-plein sluit hier goed bij aan: het is erop gericht de competenties van de bezoekers te verhogen en wil zoveel mogelijk doelgroepen aanspreken en bereiken. Ook zij die je misschien minder snel in een bibliotheek verwacht aan te treffen.

Omdat het hier om een permanente werking gaat, is de zichtbaarheid minder groot. De duurzaamheid is dat des te meer. Gemeenschapsvormende opdrachten zullen ervoor zorgen dat bibliotheken op middellange termijn een waardevolle partner worden in de gemeenschapsvorming van morgen. In Geel leeft de hoop dat de gemeenschap van gebruikers van de bibliotheek over tien jaar méér zal samenvallen met de samenstelling van de bevolking van de stad. En zo blijft Geel, met zijn imago van een stad die openstaat voor 'anderen', sterk boeien.

© Kaat Celis

Die Andere Thuismatch 2

- WAAR Geel.
- WIE Cultuurcentrum de Werft, in een samenwerkingsverband met MPI Oosterlo.
- SAMEN MET Het Grote Plein vzw, de Waaiburg vzw, Wijkwerking Geel, OPZ Geel, MPI Oosterlo, Centrum Basiseducatie Zuiderkempem, Al-arm en Vormingplus Kempem. Als professionele begeleiders: Hanneke Pauwe (regie), Anton Walgrave (muziek), Lea Van Lieshout (organische kunst), Dinie Van Den Heuvel (mode), Olivier D'Hose (video), Ton de Wit en Magda Ral (theater).
- DOEL Op een actuele manier omspringen met een brok cultuurpatrimonium van de stad, namelijk de gezinsverpleging, door de 'anderen' – de gasten in de gastgezinnen, de patiënten van de instellingen - cultuur te laten beleven én te confronteren met de bewoners van Geel.
- VOOR WIE Gelenaars en niet-Gelenaars, voor 'normalen' en 'anderen'.
- TIMING Voorbereiding in 2004, workshops in 2005, drie voorstellingen in april 2006.
- HOE Met voorbereidende workshops toewerken naar een sociaalartistieke voorstelling.
- BUDGET De totale kosten van het project werden gebudgetteerd op 25.000 euro. CC de Werft droeg de kosten; het OCMW van Geel leverde een bijdrage in het kader van het KB van 8 april 2003; er was een subsidie van 5000 euro van het Eliafonds.
- COMMUNICATIE Verschillende promotiekanalen, regionale bladen (zoals het Nieuwsblad van Geel), de publicaties van het cultuurcentrum en de netwerken van de instellingen.

Plaats van het gebeuren

Geel staat tot ver buiten de landsgrenzen bekend om zijn gezinsverpleging en zijn psychiatrische instellingen en instellingen voor verstandelijk gehandicapten. Een historisch gegeven en cultuurpatrimonium dat voor CC de Werft de ideale hefboom is om een samenwerking tussen cultuur, instellingen en bevolking op te zetten. Het project Die Andere Thuismatch 2 is daar een concreet voorbeeld van.

De doelgroep van het project waren zowel Gelenaars als mensen van buiten Geel. De toeschouwers (de bezoekers) en de actieve deelnemers stonden in dit project tegenover elkaar. De eersten waren de 'normalen', de tweeden de 'anderen'. Die anderen zijn mensen die om een of andere reden als 'anders' gezien worden, als niet-passend in de dominante gemeenschap. Het gaat hier onder meer over de patiënten van de gezinsverpleging (psychiatrische patiënten of *gasten*), kansarmen en mentaal gehandicapten.

De bedoeling van het project was om vragen op te roepen over de plaats van deze 'anderen' in onze maatschappij en het publiek te prikkelen. De 'anderen' kregen een gezicht en mochten hun eigen verhaal vertellen: ze kregen de kans een thuismatch te spelen. De artistieke coaching was in professionele handen.

Hoe het allemaal begon...

In 2002 startten MPI Oosterlo, CC de Werft en anderen in het kader van het Europese jaar van personen met een handicap een samenwerkingsverband. Dat leidde in 2003 tot de eerste Die Andere Thuismatch. Het project uit 2006 was hier een replay van. Opnieuw was CC de Werft de initiatiefnemer, al kon het deze keer van in het begin steunen op het samenwerkingsverband.

Een duidelijk verschil met de eerste Andere Thuismatch was dat de doelgroep van in het begin veel ruimer was. De eerste match was vooral gericht op de zogenaamde 'onveranderbare andere'. Via de Wijkwerking, Al-arm, Waaburg en OPZ Geel werden deze keer ook andere groepen bij het project betrokken. Doordat deze organisaties actief zijn in Geel, maar hun bewoners lang niet allemaal van Geel zijn, kregen zowel inwoners als niet-inwoners de kans om in Geel en voor een publiek van Gelenaars op te treden.

Hoe aan de slag?

De voorbereiding startte in 2004. In het najaar 2005 startten de workshops en in april 2006 werden drie voorstellingen op touw gezet. Het platform vergaderde maandelijks en vormde ook het secretariaat. CC de Werft zorgde voor de coördinatie.

Het hoogtepunt van het project waren drie grote publieksmomenten in april 2006. De eerste twee dagen bestond het programma uit interactieve uitwisselingen en miniprojecten in de Geelse instellingen. Met de minibusjes die de 'anderen' dagelijks vervoeren, werden 'normalen' naar de instellingen gebracht om er geconfronteerd te worden met normaal en anders zijn. Zo werden de bezoekers in een dierenhok gezet (tussen kippen, konijnen en struisvogels) en gevoederd door de *gasten* van de instellingen. Voor een modeshow werden mannequins opgeleid, kleding werd ontworpen, een decor gebouwd. Dit samen met en volgens het ritme van de doelgroep.

Vrijdag vond een adembenemende, ontroerende en vooral professionele show plaats in CC de Werft voor 404 bezoekers. De *gasten* gaven optredens waaraan ze samen met professionele kunstenaars hard hadden gewerkt.

Nog een thuismatch?

Het project heeft zeker voor de nodige dynamiek gezorgd. Het gecreëerde netwerk resulteerde intussen ook al in andere projecten met dezelfde en nieuwe partners. Bij deze projecten was het cultuurcentrum meestal gewoon betrokken als deelnemende partij en niet als initiatiefnemer.

Uit de evaluatie bleek dan ook dat het platform best behouden blijft. Er zal in de toekomst dus opnieuw worden gewerkt aan een artistiek project. CC de Werft zal de trekkersrol op zich nemen, maar de werkwijze wordt wel herzien. Het zal dus geen derde Die Andere Thuismatch worden.

Sleutelwoorden

Doordat dit project een replay was, ging er weinig aandacht naar de opbouw van het traject. De groep was veel groter dan bij de eerste thuismatch. Daarom namen vooral praktische en organisatorische vraagstukken het merendeel van de vergadertijd in beslag. Het werken met zo'n grote groep van partners vraagt immers bijzondere aandacht voor **eensgezindheid en loyaliteit ten opzichte van de oorspronkelijke doelstellingen**. Het is essentieel dat iedereen zijn verwachtingen duidelijk formuleert. Onderlinge verschillen zijn mogelijk en zelfs goed, op voorwaarde dat ze tijdig kenbaar worden gemaakt. Het zoeken naar de grootste gemene deler lag in Geel niet altijd voor de hand: terwijl de ene een voorstelling op poten wilde zetten, zag de andere meer baat in doe-activiteiten van halve dagen. Er werd besloten om elkaar wat ruimte te geven, zodat er meer sociaal en minder artistiek gewerkt kon worden.

Daarnaast was het niet evident om met **verschillende doelgroepen met elk hun specifieke kenmerken** te werken. Deze keuze confronteerde de doelgroepen zelf ook met hun eigen identiteit: een kansarme jongere en een licht mentaal gehandicapte volwassene hebben misschien weinig affiniteit met elkaar, maar werden door het project gedwongen te zoeken naar wat ze gemeen hadden. Profileringsdrang, storingen in hun gevoel van zelfwaarde en protest waren effecten die daardoor zeker op de voorgrond kwamen.

Cultuur vormt gemeenschap

De platformgroep van alle betrokken partijen besloot na de voorstelling dat ze tevredener waren over het proces dan over het product. De keuze voor de toekomst is daarom moeilijk: moet er worden gekozen voor een kleinere groep 'anderen', met een intensiever proces en een beperkter platform? Of voor een ruime groep met een duidelijk product en een goede rekruteringsbasis voor een voorstelling?

Een belangrijke doelstelling van het project - het vormen van gemeenschap - werd intussen wel bereikt. Eerst en vooral was er de ontmoeting van de verschillende doelgroepen die samen de voorstelling voorbereidden. Er waren vooraf op dit niveau geen gemeenschapsvormende doelstellingen geformuleerd, maar achteraf stelde de platformgroep vast dat er wel degelijk sprake was geweest van een vorming van gemeenschap. Doordat de ervaring heel intens was, is het volgens het platform best mogelijk dat het om een duurzaam effect gaat.

Daarnaast was er de ontmoeting tijdens de drie voorstellingen tussen spelers en kijkers. Deze was minder intensief, maar daarom niet minder beklijvend. Vooral het op bezoek gaan in de leefomgeving van de 'andere' bleek indrukwekkend: in kleine groep op bezoek gaan of in grote groep een product bekijken is wel degelijk een heel andere activiteit. Beide hebben hun waarde en ze naast elkaar laten plaatsvinden is zeker een verdedigbare keuze. Zo speelt men in op verschillende emoties en ervaringen om eenzelfde doelstelling te bereiken.

Een vergrootglas op het project

Het is moeilijk om de effecten van gemeenschapsvorming tijdens een project met een beperkte looptijd in te schatten. De Geelse platformgroep probeerde toch om deze aan de hand van een enquête in kaart te brengen. Op de avond van de voorstelling werden daarom 49 personen ondervraagd.

Een belangrijke randbemerking: de vragenlijst had het nadeel vooral te focussen op de patiënten van de gastinstellingen en weinig rekening te houden met de andere doelgroepen. De meeste respondenten kenden de *gasten* ook van dichtbij, waardoor de reactie per definitie positief gekleurd was. Algemene uitspraken doen op basis van de enquête is daarom onmogelijk. Toch kwamen er enkele interessante conclusies over de *gasten* naar voren.

De meeste respondenten kwamen geregeld in contact met *gasten*, sommigen waren zelf gastgezin of kenden een gastgezin in Geel. Een gastgezin zagen de meesten als iets heel positiefs: “Fantastisch dat mensen op deze manier geïntegreerd worden in de maatschappij”, “De mensen voelen zich er thuis”, “Onze gast is een deel van het gezin geworden”.

Drie kwart van de respondenten meende dat de aanwezigheid van *gasten* in Geel zeer zichtbaar was. Op de vraag of samenleven in Geel daardoor soms bemoeilijkt wordt, antwoordde niemand positief. De meesten zagen deze aanwezigheid integendeel als een verrijking. Het maakt de stad multi-color-cultureel en wakkert het sociale bewustzijn van de Gelenaars aan. Zoals eerder al gezegd, waren de meeste respondenten natuurlijk al zogenaamde overtuigden, maar toch blijft het opvallend hoe open Geel is voor anderen.

Op de vraag of je over bepaalde capaciteiten moet beschikken om met die ‘anderen’ om te gaan, antwoordde de meerderheid ontkennend. Een hart hebben is genoeg, zo luidde het meestal. De mensen in Geel krijgen dit nu eenmaal met de paplepel ingegeven. Het omgaan met de ‘andere’ ervaart men als een evident, dagdagelijks feit. Slechts een klein aantal respondenten was van mening dat je toch over speciale vaardigheden moet beschikken: geduld, realiteitszin, empathie, een onbevoorrechte manier van kijken naar het vreemde, verdraagzaamheid, een open geest.

De meeste respondenten waren na de voorstellen blij en opgewekt, slechts een minderheid voelde zich minder happy. De meesten zeiden dat ze iets hadden bijgeleerd en in bewondering stonden voor de geleverde prestaties. De show zette hen er wel niet toe aan om de ‘andere’ in de toekomst op een andere manier tegemoet te treden.

© Kaat Celis

Collectief betekenisfonds

- WAAR Genk.
- WIE Dienst Cultuur Genk.
- SAMEN MET Erfgoedcel Genk, cultuurcentrum Genk en andere stedelijke diensten.
- DOEL Het creëren van een collectief betekenisfonds waarbij de gemeenschappen in Genk dichter tot elkaar komen en ideeën, betekenissen met mekaar kunnen uitwisselen.
- VOOR WIE Alle inwoners van Genk.
- TIMING Op drie jaar tijd thematische 'betekenissen' verzamelen. Een eindpunt werd niet vastgelegd. Op middellange termijn wil men in een eindproject met het verzamelde materiaal naar buiten treden.
- HOE Via netwerken en concreet overleg een betekenisfonds samenstellen.
- BUDGET De middelen voor vernieuwende projecten binnen het cultuurbeleidsplan.
- COMMUNICATIE De betekenissen worden verzameld via straatinterviews, filmreportages, netwerken van verenigingen, het internet, bezoeken aan spilfiguren, babbelfoxen, ...

Foto boven: Feesten en optochten; groeien van groep tot gemeenschap

In Genk is het 1 mei weekend een topweekend. Samen met tienduizenden bezoekers vieren Genkenaren de komst van de lente. De Meikoninginnestoet is het hoogtepunt. Het stadsbestuur grijpt deze stoet aan om zeer verscheiden verenigingen en groepen samen te laten werken. Zij doet dit door de bouw van de praalwagens materieel te ondersteunen. Maar ook door kunstenaars te engageren die samen met de lokale vereniging de wagen vorm geven en uitwerken. Op deze wijze wordt de optocht een kwalitatief hoogstaand maar toch herkenbaar feest. Verschillende groepen schakelen zich in in een groter geheel en leveren elk -erg zichtbaar en op een eigen, betekenisvolle manier- een bijdrage aan een product waarop Genk fier is. // info: jan.hendrix@genk.be of gert.philippeth@genk.be

Hoe het allemaal begon...

In Genk leven verschillende gemeenschappen relatief vreedzaam samen en daar is iedereen terecht trots op. De Dienst Cultuur van de stad wil hierop inspelen door een cultuurbeleid te voeren dat de verschillende gemeenschappen aanzet om nog verder te gaan: om niet langer gewoon naast elkaar te leven, maar ook mét elkaar.

De Dienst Cultuur schoof daarom het idee van het betekenisfonds naar voren. Met dit “fonds” wil de dienst betekenis opzoeken, uitwisselen, verbinden én delen. Inspiratiebron was het boek *Vocabulaire Européen des Philosophies* van Barbara Cassin, een woordenboek waarin filosofische thema's worden uitgelegd aan de hand van de cultuur waarin ze zijn tot stand gekomen. Willen bijvoorbeeld de woorden *Geist*, *esprit*, *geest* en *mind* hetzelfde zeggen en welke connotaties hebben ze? Met het betekenisfonds wil de Dienst Cultuur dit principe toepassen op de Genkse situatie. Welke lading of betekenis hebben woorden als eten, kleden, wonen, sport, verjaardag of afwassen in elke gemeenschap? Het is de bedoeling deze verschillende betekenissen te verzamelen in een register dat het cultuurbeleid vervolgens kan inspireren.

Doelstellingen

Dit betekenisfonds past perfect in het cultuurbeleidsplan van Genk. Daarin komt immers duidelijk naar voor dat de Dienst Cultuur meer aan gemeenschappenvorming wil werken en op een meer vraaggerichte manier aan cultuurwerking wil doen. Het gaat hier wel degelijk om **gemeenschappenvorming**: dé gemeenschap is niet het uitgangspunt, wel het in interactie treden en het respectvol samenleven van verschillende gemeenschappen. Genk wil zo uitgroeien tot een verzameling van zelfstandige gemeenschappen die samen een stad vormen.

Dat de culturele werking meer **vraaggericht** moet worden, impliceert dat een omgekeerde filosofie wordt gehanteerd dan bij de programmering in veel cultuurcentra. In plaats van publiek te ronselen, wordt vertrokken van wat de mensen uit Genk zelf te bieden hebben. Men gaat zelf betekenissen formuleren en nieuwe activiteiten creëren op basis van lokale en regionale betrokkenheid. Ontmoeting en participatie staan daarbij centraal. De schoolfeesten die jaarlijks in mei worden georganiseerd, zijn alvast een goed voorbeeld. Daar komen heel veel mensen bij elkaar om hun kind of kleinkind bezig te zien. Waarom daar niet iets extra's aan toevoegen door er een cultureel podium te plaatsen?

Hoe aan de slag?

In de verkenningsfase wou de Dienst Cultuur verschillende invalshoeken op projectmatige basis onderzoeken en verkennen, zodat hij ze dan in een latere fase structureel kon inbouwen in de algemene werking van de dienst. In deze fase kwamen vragen aan bod als: wat is gemeenschappenvorming voor Genk? Welke impact op de Genkenaar beogen we? Welk traject willen we de lokale bewoner (idealiter) laten doorlopen? Is een collectief betekenisfonds een doel op zich of een middel? Wat is de definitie van zo'n collectief betekenisfonds?

Er werden verschillende ideeën geopperd om de betekenissen te gaan sprokkelen, samen te brengen onder een goede titel, te verwerken en beschikbaar te maken voor andere projecten en werkingen. Vrijwilligers en verenigingen konden meehelpen bij het bevragen van de inwoners van Genk. Er werd ook gedacht aan een opleiding om hen hierin te scholen. Voor het verwerken van de gegevens stelde men voor een beroep te doen op externen, zoals studenten aan de media-academie, vrijwilligers uit heemkringen of doctoraalstudenten.

De woorden waarover men betekenissen wilde verzamelen, zouden in eerste instantie drie thema's worden ondergebracht: de lokale geschiedenis van Genk, vrije tijd en dagelijkse gebruiken, en cultuur en gemeenschap. Samen met een reflectiegroep zouden de woorden per thema worden vastgelegd. De verzamelde gegevens zouden ook op die

manier worden verwerkt en niet op basis van de eigenschappen van de geïnterviewden. Zo wou men van meet af aan bruggen slaan en gelijkenissen tonen.

Hoe het betekenisfonds er zou uitzien, stond niet meteen vast. Er werd gedacht aan een betekeniswoordenboek met beelden. De bedoeling stond wel vast: de confrontatie van de Genkenaar met de rijkdom van betekenissen. Uiteindelijk besliste men dat een website de drager zou zijn voor het hele fonds. De (historische) beeldbank waarover Genk al beschikte, zou in de betekenissenbank worden geïntegreerd.

De Dienst Cultuur dacht ook na over het integreren van het fonds in een meer algemene werking. Er werd gedacht aan thema's als het huishouden (de beste huisvrouw van Genk die wasmoeilijkheden overwint of een variatie op de 'tips van tante Kaat', maar dan van la nonna/bonneke/moemoe) of aan wijkprojecten (waarbij Genkenaren bijvoorbeeld aan de slag gaan met het thema straatlawaai). Het betekenisfonds zou zo, naarmate het verder vorm krijgt, zelf gemeenschapvormende en andere projecten genereren. Wat ook de bedoeling was.

In een volgende fase werd een netwerkmakelaar aangeworven die het project zou coördineren en samen met de erfgoedcoördinator trekker zou worden van het project.—Omdat het langer duurde dan verwacht om de gepaste netwerkmakelaar te vinden voor de stad liep het project serieuze vertraging op.

Initieel kreeg de nieuwe netwerkmakelaar drie jaar de tijd om het fonds op te zetten. De input zou worden verzameld via interviews, babbelboxen en enquêtes. Het beheer van de informatie veronderstelt de ontwikkeling van een databank. Dit is een technische zaak die nog wel wat voeten in de aarde zal hebben. De output kan divers zijn: van projecten waarin elementen uit het fonds vertaald worden, tot het structureel laten doorsijpelen ervan in de (werking van) verschillende stadsdiensten.

Het doel bereikt?

Van bij de aanvang had men het al over het moeilijk grijpbare karakter van het project. Het kwam er vooral op aan de juiste verhouding te vinden tussen het eerder filosofische concept en de concrete uitwerking ervan. Hoewel dit twee jaar een heikel punt is gebleven, groeiden ondertussen toch voldoende invalshoeken om de stap naar de praktijk te zetten. De Dienst Cultuur zette opdrachten op de rails en stemde bestaande projecten en inspanningen af op het betekenisfonds. Dit alles zorgde er voor dat er eigenlijk een soort van onderstroom ontstond in de werking van de Dienst: het project van het betekenisfonds groeide uit tot een geloof dat projecten haast automatisch voortvloeien uit het samenleven op zich.

Er werden verschillende deelactiviteiten opgestart, zoals het omvormen van de tijdschriften van de cultuur- en de integratieraad tot één geïntegreerd blad, *Aroma*. Er kwam een website met medebeheer van verenigingen (www.verenigingenenk.be) en een website met een audiovisueel archief (www.overlevingenenk.be). Er kwam een cd met Genkse hiphop. Het project 'Genkenaren zingen' ging op zoek naar herinneringen aan vroeger in de vorm van een lied. In het project 'Genkse tuinen' werden de typische eigenschappen van een tuin in Genk gedocumenteerd. Een studente fotografie maakte haar eindwerk over de diverse betekenissen die gegeven worden aan het oudste shoppingcentrum van het land, Shopping 1 in Genk. Er was een fotowedstrijd, C-mine en een tentoonstelling over de verschillende 'rites de passage' in verschillende culturen.

De nieuwe netwerkmakelaar heeft geopteerd om op projectmatige basis met het fonds aan de slag te gaan en heeft in die zin het enigszins strakke initiële concept aangepast. Ook voor de volgende maanden staan een aantal initiatieven

op stapel, samenwerkingsverbanden tussen groepen en verenigingen, maar ook acties van andere stedelijke diensten die hun plaats krijgen binnen dit cultureel filosofisch kader. Ondermeer is de voorbereiding gestart van een ambitieuze tentoonstelling rond de heilige Barbara, een figuur die in de Limburgse mijnstreek een bijzondere betekenis genoot en nog altijd geniet. Zij was immers de patroonheilige van de mijnwerkers. Vanuit een volkscultureel thema wordt een erfgoedgerichte aanpak gecombineerd met een participatief proces van bewoners uit de streek en enkele hedendaagse artistieke interventies. Een en ander zal in een nog latere fase leiden tot de creatie van een nieuwe Barbara. Deze zal gerealiseerd worden door actuele betekenissen van inwoners van Genk over het thema Barbara te bundelen en te laten verwerken door kunstenaar Els Dietvorst.

Sleutelwoorden

Een betekenisfonds is een theoretisch en abstract concept. Het duurt even vooraleer iedereen op dezelfde golflengte zit bij de realisatie ervan. Het aanwerven van een **netwerkmakelaar** was de interessantste manier om de ambities van dit project duidelijk te maken. De hoofdpdracht van de netwerkmakelaar in Genk is het creëren, benoemen, cultiveren en responsabiliseren van netwerken, met het betekenisfonds als instrument. Het fonds geeft als het ware de richting weer waarin die netwerken moeten evolueren: meer inzicht in de verscheidenheid van betekenissen.

Doorheen elk initiatief en deelproject lopen intussen dezelfde krachtlijnen: mensen uitnodigen hun kijk op de werkelijkheid te geven en die te delen met anderen. Het gaat dus om een **actieve bijdrage van de bewoners** en om een meer vraaggerichte werking van de Dienst Cultuur. De stad Genk vormt intussen de verbinding tussen de deelnemers aan de deelactiviteiten.

Vragen voor de toekomst

Wellicht of hopelijk zal de bewuste ‘onderstroom’ niet alleen tot de Dienst Cultuur beperkt kunnen blijven. Wat met het cultuurcentrum, de andere stadsdiensten, het OCMW? Welke rol heeft de bibliotheek in de ontwikkeling van het betekenisfonds te spelen? De bib is toch bij uitstek de beheerder van informatiebronnen. Het lijkt bijgevolg logisch dat zij bij de ontwikkeling én ontsluiting ervan wordt betrokken.

Een laatste randbemerking: personeelsproblemen gooiden in dit concrete geval een tijdlang roet in het eten. Wordt dit soort projecten niet te vaak aan nieuwe krachten gekoppeld? Een nieuwe netwerkmakelaar, met behoorlijk wat jaren anciënniteit, is ondertussen aan het werk in Genk. De ervaring, kennis van het veld en maturiteit die hij meebracht, blijken alvast uiterst van pas te komen om te slagen in deze niet-evidente job.

Buurtbibliotheek Brugse Poort

- WAT Een bibliotheek als zuurstof voor de Brugse Poort.
- WAAR Wijk de Brugse Poort, Gent.
- WIE Openbare bibliotheek Gent, filiaal Brugse Poort.
- SAMEN MET Buurtwerk Brugse Poort, buurtscholen in de buurt, de sociaal-artistische werking De Vieze Gasten, Leerpunt, Jeugdwelzijnswerk, Brede School Brugse Poort, Dienst Kunsten van de Stad Gent, VZW Jong, het Inloopteam van Kind en Gezin, Samenlevingsopbouw en Dekenij Brugse Poort.
- DOEL Een bibliotheek voor iedereen zijn door samen te werken met de buurt en te experimenteren met dienstverlening en sociale activiteiten.
- VOOR WIE Alle bewoners van de Brugse Poort.
- TIMING De buurtgerichte aanpak maakt integraal en structureel deel uit van de werking van de bibliotheek in de Blazoenstraat.
- HOE Door het vormen van een sterk netwerk met de buurtorganisaties.
- BUDGET Twee fulltime bibliotheekmedewerkers van de stedelijke begroting Cultuur van de stad Gent.
- COMMUNICATIE Onder meer door mond-aan-mondreclame, fysieke aanwezigheid en buurtoverleg.

In het kort

De bib in de Blazoenstraat geeft de Brugse Poort niet alleen geestelijke zuurstof, maar brengt de mensen uit de buurt ook daadwerkelijk samen.

De plaats van het gebeuren

De wijk De Brugse Poort huisvest ruim tienduizend mensen. Met zijn kleine arbeidershuisjes, straatjes die zigzag door elkaar lopen, vele sociale activiteiten en grote diversiteit aan bewoners van de meest uiteenlopende nationaliteiten beschikt de wijk over belangrijke troeven. De vele slechte woningen, het gebrek aan open ruimte en groen, de drukke straten en de talrijke verwaarloosde plekjes en hoeken hebben de buurt echter lange tijd een slechte naam bezorgd. Het resultaat? Kansarmoede en achterstelling zijn er zichtbaar aanwezig: de wijk scoort op liefst vier van de vijf indicatoren van kansarmoede boven het stadsgemiddelde.

Hoe het allemaal begon...

Al sinds de jaren negentig maakt de stad Gent steeds meer middelen vrij voor het herwaarderen van de buurt. Zo vormde een deelstudie voor het ruimtelijke structuurplan van Gent de basis voor een ambitieus stadsontwerp met onder meer een nieuwe functionele en leefbare stedenbouwkundige structuur voor de Brugse Poort. Ook het Sociaal Impulsfonds werkt al jaren aan een multidisciplinaire en integrale aanpak voor de problemen van achterstelling binnen deze wijk.

Toen stadsvernieuwing binnen de oude stadsgordel als een van de prioriteiten naar voren werd geschoven in het Gentse bestuursakkoord voor de periode 2000-2006, mocht de wijk het startschot geven met het ambitieuze project 'Zuurstof voor de Brugse poort'. Bedoeling was een stappenplan uit te werken dat de hele wijk, met al haar bewoners, zou vooruithelpen. Aangezien in de Brugse Poort wordt gewoond, geleefd én gewerkt, was het belangrijk dat al deze aspecten aan bod zouden komen. Of zoals Jurgen Heytens, begeleider van het project, het zegt: "We hebben niet alleen aandacht voor de buurtbibliotheek, de kinderkribbe en de kringloopwinkel, maar ondersteunen ook de artistieke werking De Vieze Gasten en het wijkgezondheidscentrum. Van de zwarte scholen willen we weer gemengde scholen maken, zodat het scholingsniveau van de migranten omhoog gaat. Intussen gebeuren er ook concrete ingrepen in het publieke domein. Kortom, het gaat om een ruim project."

De stad Gent trok in dit project ook de cultuurkaart en koos voor het opzetten van een buurtgerichte bibliotheek in het midden van de wijk. De manier van werken van deze bibliotheek is vernieuwend en bij momenten zelfs revolutionair. De bib kreeg onder meer de opdracht om meer oog te hebben voor de behoeften van de bevolking, om aan professionele informatiebemiddeling te doen, om een ruimer publiek aan te trekken, om drempelverlagend te werken, om bijzondere aandacht te besteden aan moeilijk te bereiken groepen en om socioculturele activiteiten te organiseren. Zo kon ze uitgroeien tot een plaats van ontmoeting, met een actieve betrokkenheid van alle buurtbewoners.

Van buurtcinema tot buurtbibliotheek

Op 9 oktober 2004 opende het nieuwe Gentse bibliotheekfiliaal in de Blazoenstraat zijn deuren. De vroegere buurtcinema werd omgetoverd tot een aantrekkelijke, lichte en moderne ruimte, met de collectie in de grote zaal, en achter in het gebouw een polyvalent zaaltje voor buurtinitiatieven.

De twee enthousiaste bibliotheekmedewerkers Jan en Davy gingen van bij de aanvang aan het experimenteren met externe partners om de dienstverlening te optimaliseren en sociale activiteiten op te zetten. Hun ambitie was groot: ervoor zorgen dat alle buurtbewoners de toegang kregen tot informatie, educatie en cultuur, zonder dat de bib een eiland werd. Neen, de bib moest integraal deel uitmaken van de buurt.

Zij deden dit concreet door:

- bij het samenstellen van de collectie rekening te houden met de interesses van de buurtbewoners, die als een soort van spiegel fungeerden. De collectie werd ook niet opgesplitst in aparte afdelingen voor de verschillende bevolkingsgroepen, zodat de gebruikers aan den lijve ondervinden dat er ook ‘anderen’ zijn.
- op dinsdag en vrijdagvoormiddag in het leescafé de mensen uit de buurt de kans te geven om in alle rust een tijdschrift, krant of boek te lezen terwijl de bib niet open is voor het ruime publiek. Vrijwilligers zorgen voor een kopje koffie en maken tijd voor een praatje.
- ervoor te zorgen dat een van beide bibliotheekmedewerkers steeds aanwezig is op het maandelijkse buurtteam, waar wordt besproken welke projecten in de wijk lopen, welke nieuwe voorstellen er zijn en wie waar kan helpen.

Sleutelwoorden

Een eerste sleutelwoord in het succesverhaal van de bibliotheek in de Blazoenstraat is *structurele netwerkvorming*. Door elke keer weer met de buurt samen te werken, vinden bewoners nu veel makkelijker de weg van de ene naar de andere organisatie. Samenwerking verhoogt ook de kans op slagen en stimuleert de interculturele dialoog. Vooroordelen verdwijnen, taal en communicatie leiden tot gemeenschapsvorming.

Een tweede beslissende factor die van deze bibliotheek een plaats voor gemeenschapsvorming heeft gemaakt, zijn de durf, flexibiliteit en originaliteit van de *drijvende krachten achter het project*. Jan en Davy, beiden fulltime tewerkgesteld in de bib, beschikken – naast de nodige bibliotheektechnische kennis – over tal van sociale en communicatieve vaardigheden. Zij werden ook als ‘consulent’ in dienst genomen, waardoor zij buiten de strikte omschrijving van het bibliotheekwerk kunnen opereren. Zij zijn veel meer dan de mannen achter de balie. Ze heten mensen op een dynamische en directe manier welkom. Ze beantwoorden vragen, maken mensen wegwijs op het internet. Het publiek krijgt daardoor meer zin om de bib een bezoekje te brengen. Bovendien treden zij actief naar buiten, verwerven zo inzicht in de buurt en maken er intussen echt deel van uit.

Hoe aan de slag?

Tijdens het eerste werkingsjaar ging de bib vooral op verkenning uit. Het doel was om mensen te laten kennismaken met een open en neutraal huis waar meer te beleven viel dan het ontlenen van boeken. Er werden actieve contacten gelegd met de schoolgemeenschappen in de buurt. De spelothek kreeg onderdak in de bibliotheek. De polyvalente zaal werd opengesteld voor allerlei buurtgelieerde activiteiten en vergaderingen.

De meeste tijd ging dus naar het verkennen van de buurt en het uitbouwen van de noodzakelijke netwerken. De bibliotheek stapte mee in een aantal projecten uit de buurt. In het voorjaar van 2005 organiseerde ze ook zelf een vertelfestival voor en door de buurt: ‘De Brugse Poort vertelt’.

Na die eerste periode van verkenning werd tijd gemaakt voor een analyse van de werking, waarna de opgedane kennis werd bestendigd. Concreet vertaalde dit zich tijdens het tweede werkingsjaar in een nieuw vertelfestival. Streefdoel was om de kwaliteit van de voorbije editie nog te verbeteren en nieuwe doelgroepen te enthousiasmeren. De bibliotheek bleef de coördinerende instantie, maar wilde naast haar eigen programma mensen uit de buurt enthousiast maken om zelf vertelactiviteiten uit te werken.

Een concreet voorbeeld: 'De Brugse Poort vertelt'

Met de organisatie van dit eerste vertelfestival wilde de bibliotheek mensen prikkelen en warm maken voor het voorlezen van verhalen en boeken, kinderen met taalachterstand aan het lezen krijgen en de verschillende culturen uit de buurt samenbrengen. De organisatoren meenden ook dat het festival kon bijdragen tot de herwaardering van de buurt en dat het de rol van bibliotheek als nieuwe partner in de buurt kon bevestigen.

De bibliotheekmedewerkers namen de coördinatie van het vertelfestival voor hun rekening, maar het festival was vooral het resultaat van de samenwerking van meer dan twintig lokale organisaties en tal van buurtbewoners die hun schouders mee onder dit project zetten. Het resultaat was een vertelfestival voor groot en klein met een ruim en divers aanbod, dat plaatsvond van 6 tot 11 februari 2006.

Een greep uit het aanbod. Vertellers kwamen langs in de klassen. De boekfiguren Nellie en Cesar kwamen op bezoek bij de allerkleinsten. Er werd een interactief verhalen spel in elkaar gebokst voor de tieners. Er vond een theateervoorstelling van Pascale Platel plaats voor alle vijfdejaars uit de buurt. Vertelhoeken werden ingericht op de scholen. Er kwam een verteltruck langs op de scholen. Bij De Vieze Gasten vond een jamsessie plaats met namen als Raf Walschaerts en Bob De Moor. Gerda Dendooven stelde haar nieuwe boek voor in de bibliotheek. Jong en oud konden een verhalenroute volgen langs cafés, een hamam, de kringloopwinkel, een bed and breakfast,...

Het is de bib zeker gelukt om mensen te prikkelen, maar de grootste meerwaarde van het vertelfestival was waarschijnlijk dat er iets gebeurde in de wijk. Mensen kregen de kans om elkaar hun verhalen te vertellen, om ervaringen te delen. Organisaties werkten intensief samen en leerden zo elkaars werking en doelgroepen beter kennen.

Doel bereikt?

Zonder culturele component is stadsvernieuwing enkel een verhaal van stenen. De keuze voor een bibliotheek is in die zin logisch: een bibliotheek is concreet, herkenbaar en levert weinig tot geen overlast op in de buurt. Integendeel, de bib geeft mensen de kans elkaar op een positieve en laagdrempelige manier te ontmoeten op een neutrale plek. Maar om van een bib een instrument tot gemeenschapsvorming te maken, is meer nodig. Vooral enthousiaste medewerkers die buiten de traditionele bibliotheeklijntjes kleuren, en het actief deel uitmaken van de buurt zijn belangrijke succesvoorwaarden.

Een belangrijke randbemerking: een bibliotheekmedewerker moet hiertoe natuurlijk de kans krijgen én moet ook bereid zijn dit te doen. Als dit project ook elders vruchten wil afwerpen, moet er werk worden gemaakt van het verruimen van het instrumentarium en de functie-inhoud van de bibliothecaris. Dit vraagt tijd en geld, maar de resultaten op het vlak van gemeenschapsvorming mogen er zijn. In de Brugse Poort werd de bibliotheek een symbool voor samenwerking tussen organisaties en culturen, tussen jong en oud, arm en rijk.

Het project is te jong om te spreken van effecten op langere termijn, maar de inzet van cultuur binnen een stadsvernieuwingsproject heeft hier op korte termijn heel wat in beweging gezet. En dat op zich is al de moeite waard.

© Kaat Celis

Gebiedsgerichte Werking Kortrijk

- WAT Gebiedsgerichte Werking Kortrijk: een centrale rol voor ontmoetingscentra en buurthuizen.
- WAAR Verschillende buurten van de kernstad Kortrijk en de deelgemeenten Aalbeke, Belleghem, Bissegem, Heule, Kooigem, Marke en Rollegem.
- WIE Cultuurcentrum Kortrijk en de ontmoetingscentra in de deelgemeenten.
- SAMEN MET Alle stadsdiensten van Kortrijk, het OCMW en de politie.
- DOEL De ontmoetingscentra en buurthuizen een centrale rol geven in een geïntegreerde, gebiedsgerichte en gemeenschapsvormende stadswerking.
- VOOR WIE Alle bewoners van Kortrijk en de deelgemeenten.
- TIMING Opgestart door de stad Kortrijk in 2003, wordt verder geïmplementeerd tijdens de zittingsperiode 2006-2012.
- HOE Door het opstarten van een reflectiegroep, door de burgers te betrekken bij een kwalitatief wijkonderzoek en door het opzetten van nieuwe acties.
- BUDGET Het budget zit verweven in het geheel van de stadswerking en van het Cultuurcentrum Kortrijk.
- COMMUNICATIE Vóór de zittingsperiode 2006-2012 lag de nadruk op de interne communicatie tussen stadsbestuur en ontmoetingscentra. De externe communicatie wint tijdens de huidige zittingsperiode aan belang.

De plaats van het gebeuren

‘Welkom! Het Buurthuis Rollegem heeft een nieuwe thuis! In het mooie, gerenoveerde oude gemeentehuis en de elegante nieuwbouw achteraan, krijgt u voortaan op één plek een hele waaier aan informatie en dienstverlening aangeboden. Het buurthuis wordt het hart van Rollegem waar de Rollegemenaren terecht kunnen om elkaar te ontmoeten, voor cultuur, hun bibliotheek, het OCMW, de politie en het afhandelen van burgerzaken.’

Deze boodschap van het Buurthuis Rollegem maakt duidelijk waar Kortrijk met zijn geïntegreerde, gebiedsgerichte werking naartoe wil. Rollegem is één van de deelgemeenten waar Kortrijk deze werking opstart, net als in Aalbeke, Bellegem, Bissegem, Heule, Kooigem en Marke. Kortrijk profileert zich zo als ‘rasterstad’. Dit houdt in dat de deelgemeenten, wijken en buurten hun eigen dynamiek ontwikkelen en volwaardige entiteiten vormen in het grote stadsgeheel. De ontmoetingscentra en buurthuizen krijgen hier een centrale rol in.

Hoe het allemaal begon...

De gebiedsgerichte werking vormt een rode draad in het bestuursakkoord van Kortrijk voor de periode 2006-2012. De stad startte al met dit denkproces in 2003 en het huidige bestuursakkoord gaat gewoon op die weg door. Het opzet is te komen tot een bestuurskrachtiger en opener bestuur, door de publieke ruimte kwalitatief in te vullen en door in alle wijken en buurten van Kortrijk een gelijkwaardige, goede service te bieden. Concreet wil dit zeggen dat elk deelgebied zelf vier belangrijke functies voor zijn rekening neemt:

- dienstverlening aan de burger
- verstrekken van informatie en advies
- voorzien in een ontmoetingsplaats en ontplooiën van gemeenschapsvormende initiatieven
- ruimte voor participatie aan het beleid.

Hoe aan de slag?

In 2007 wordt een schepen voor gebiedsgerichte werking aangesteld die het geheel zal coördineren en per gebied een team zal aansturen. Dit team zal bestaan uit een gebiedsregisseur en verantwoordelijken van lokale diensten als de bibliotheek, de bevolkingsdienst, de politie, het OCMW en het ontmoetingscentrum. Als dit nodig zou blijken, kunnen ook verantwoordelijken uit ‘harde’ sectoren als milieu, openbare werken of IT er deel van uitmaken. Het Cultuurcentrum Kortrijk en de ontmoetingscentra zullen in dit team een centrale positie innemen.

De coördinator gebiedsgerichte werking, de lokale gebiedsregisseurs en de gebiedsteams zullen duidelijke profielen en taken hebben. De uiteindelijke regie blijft in handen van het stadsbestuur dat zelf de functies dienstverlening, informatieverschaffing en beleidsparticipatie zal aansturen. De cultuurfunctionarissen worden, met de functies ontmoeting en gemeenschapsvorming in hun takenpakket, echte spilfiguren.

De communicatie over deze nieuwe, geïntegreerde manier van werken was in eerste instantie vooral gericht op het interne draagvlak. Intussen komt ook de externe communicatie op gang. In infoflashes worden projecten kort en krachtig toegelicht, de dorpskranten zullen in de toekomst uitvoerig op de gebiedswerking ingaan en het stadsbestuur licht via de website van de stad het grote publiek in.

Enkele bedenkingen

De gebiedsgerichte werking in Kortrijk speelt zich op verschillende niveaus af. Het gemeenschapsvormende proces neemt op elk niveau een andere vorm aan, maar blijft wel altijd even belangrijk. Een dubbele vraag is de leidraad in het hele proces: hoe ziet de gebiedsgerichte werking er idealiter uit? En: kan de lokale culturele werking zich hier goed bij voelen?

Een eerste voorwaarde die vervuld moet zijn om dit proces tot een goed einde te brengen, is het vinden van een juiste balans tussen een centrale aansturing en lokale autonomie. ‘Gemeenschap vormen’ gebeurt hier dan op beleidsniveau: de gebiedsgerichte werking moet meer zijn dan het louter samenvoegen van diensten. Het Cultuurcentrum Kortrijk kijkt erop toe dat het eindresultaat de sociaalculturele werking niet belast, maar integendeel bevrucht.

Daarnaast wil de gebiedsgerichte werking onderzoeken hoe ze lokale gemeenschappen vanuit een ruimer geheel beter kan ondersteunen. De invalshoek blijft cultureel, maar door een doorgedreven samenwerking met diensten als welzijn, burgerzaken, politie en OCMW, kan de lokale gemeenschap beter bediend worden. De ontmoetingscentra bieden een goede infrastructuur voor de opvang van bewoners, terwijl het bijeenbrengen van verschillende diensten onder één dak voor meer individuele levenskwaliteit én een sterker gemeenschapsleven zou moeten zorgen. Dit alles moet leiden tot een betere afstemming van het cultuuraanbod op de plaatselijke noden en tot het opzetten van nieuwe projecten met de plaatselijke gemeenschap.

De vraag blijft of deze manier van werken geen te sterke bijkomende belasting betekent voor de cultuurfunctionarissen. Bovendien moeten de al bestaande lokale werkingen en structuren, zoals beheerscomités en culturele werkgroepen, de verantwoordelijkheid voor hun centrum leren delen met een centrale aansturing vanuit het stadhuis. Dat is niet altijd evident.

Cultuur vormt gemeenschap

Cultuur krijgt in de ontmoetingscentra een belangrijke gemeenschapsvormende opdracht. Deze opdracht omvat vier centrale elementen: het realiseren van nieuwe ‘formats’ van cultuurspreiding, het verzorgen van een basisdienstverlening voor doelgroepen die zich niet zo gemakkelijk verplaatsen (zoals scholen of senioren), het opzetten van projecten in samenwerking met plaatselijke actoren, én het cultureel voeden van de drie andere functies die elk deelgebied uitoefent.

Een concreet voorbeeld van de uitvoering van deze opdracht is het project ‘Heulebeekvallei. Zuurstof voor mens en milieu’. Het ontmoetingscentrum van Heule stelde de ontwerpplannen van de heraanleg van de Heulebeekvallei ten toon en deed tegelijk suggesties om het hele project cultureel te ondersteunen.

Reflectie!

In de beginfase van de gebiedsgerichte werking kwam men tot de vaststelling dat te veel dingen toevallig gebeurden. Omdat vergelijkbare ervaringen alleen maar inspirerend kunnen werken, werd in juli 2005 een overkoepelende reflectiegroep gebiedsgerichte werking opgericht.

De groep bestaat uit actieve lokale culturele actoren uit de verschillende deelgebieden die samen reflecteren over hoe de gebiedsgerichte werking gestalte moet krijgen. De bedoeling is om te komen tot een interactieve en open sfeer tussen de lokale culturele werkingen en het stadsbestuur. De reflectiegroep denkt ook na over culturele vernieuwing en doet voorstellen voor eigentijdse vormen van betrokkenheid bij de ontmoetingscentra.

De reflectiegroep heeft zich in het eerste halfjaar gebogen over **culturele vernieuwing** en **burger- en beleidsparticipatie**.

Culturele vernieuwing

‘Culturele verfrissing of verflensing? Een mogelijke aanpak’: dat was de titel die de reflectiegroep gaf aan de werkvorm die hij uitwerkte om een continue reflectie aan te wakkeren over methodieken om nieuwe initiatieven te realiseren. Dit resulteerde onder meer in het project ‘Caravan’: met een caravan die van straat naar straat trok, werden jongeren betrokken bij allerlei activiteiten en workshops.

De algemene filosofie van de stuurgroep is dat het cultuurcentrum en de ontmoetingscentra meer vraaggestuurd moeten werken. Het passieve aanbod wordt omgebogen in een meer actieve benadering, zonder daarmee afbreuk te doen aan het culturele programma en de aantrekkingskracht van het Cultuurcentrum Kortrijk. De centrale vraag hierbij luidt: hoe kunnen we de traditionele aanpak van gemeenschapsvorming een nieuwe invulling geven?

Burger- en beleidsparticipatie

De reflectiegroep vertrok voor deze oefening van basisschema’s voor participatie, zoals de participatieladder. De zoektocht naar modellen van eigentijds medebeheer heeft uiteindelijk geleid tot de nota ‘*Op zoek naar een goed beheersmodel voor de gebiedsgerichte werking en de ontmoetingscentra in Kortrijk*’ van april 2006. De nota bevat een lijst van de eigenschappen van een goed model, samen met de centrale vragen die om een antwoord vragen.

De reflectiegroep heeft ondertussen kennis genomen van het materiaal verzameld en verwerkt in de ‘*Wijkmonitor Kortrijk*’. De monitor, die de gegevens voor elk deelgebied afzonderlijk in beeld brengt, werd afgewerkt midden 2006 en wil een bruikbaar instrument zijn voor al wie met stedelijk beleid bezig is. Hij bevat zowel een ‘sociale barometer’ als gegevens over de fysieke toestand van een wijk.

Doel bereikt?

De gebiedsgerichte werking heeft in een aantal deelgebieden al een feitelijke start genomen, maar het definitieve model ligt nog niet vast. In sommige deelgemeenten is de gebiedsgerichte werking nog te weinig geïntegreerd en komt ze te veel ad hoc tot stand. De verwachtingen zijn hooggespannen, maar op het eerste gezicht logische stappen – het doorbreken van maatschappelijke kokers, samenwerken met sociaalculturele actoren, het actief betrekken van de bevolking – zijn plotseling heel wat minder logisch als ze in de praktijk vorm moeten krijgen. Het is evident dat maatschappelijke trends niet in een-twee-drie zijn om te buigen.

Een bezoek op het terrein leert wel dat er veel enthousiasme en interesse is om zich voor zijn gemeenschap in te zetten. Het ontbreekt het personeel niet aan ervaring en er is al een traditie om buitenshuis samen te werken met sociaalculturele actoren. Ook ontbreekt het Kortrijk en vooral de deelgemeenten niet aan de nodige infrastructuur. Aalbeke, Heule, Bissegem, Bellegem, Kooigem, Marke en Rollegem beschikken elk over een polyvalent ontmoetingscentrum. Gemeenschapsvorming is in Kortrijk op het eerste gezicht een minder ‘urgent’ gegeven. Samenlevingsproblemen en sociale overlast blijken er minder aanwezig dan in steden van hetzelfde kaliber. De zoektocht naar gemeenschapsvorming, vertaald in lokale huizen die tegelijk een voordeur naar de stad zijn, kan echter elke andere (centrum)stad inspireren. Het gaat hier immers ook om het creëren van een openheid voor het onbekende, het kennismaken met de andere die vaak dichterbij woont dan we denken, het traditionele durven los te laten en een gezamenlijke en individuele inzet voor het samenleven.

© Kaat Celis

Eiland 2

- WAAR Leuven
- WIE 30CC, het cultuurcentrum van Leuven
- SAMEN MET Open School (centrum voor basiseducatie), Inloopcentrum de Meander, Buurtwerk 't Lampeke, Leren Ondernemen en de stedelijke werkgroep cultuur.
- DOEL Mensen samenbrengen om een literair product te maken en dat te delen met de inwoners van Leuven.
- VOOR WIE Alle inwoners van Leuven.
- TIMING De voorbereidingen startten in het najaar van 2004. De samenwerking met de schrijvers vond plaats van december 2005 tot maart 2006. In mei en juni 2006 vond een tentoonstelling plaats en werden twee boeken gepubliceerd. In mei 2007 werd een gedicht tot beeldend kunstwerk verwerkt.
- HOE Met een sociaalartistiek project bruggen bouwen tussen wijken en buurten.
- BUDGET Circa 16.500 euro.
- COMMUNICATIE Het rekruteren van de deelnemers gebeurde door de partnerorganisaties. 30CC maakte gebruik van zijn communicatiekanalen om het resultaat van het project bekend te maken.

Hoe het allemaal begon...

Zoals in elke stad of gemeente wonen ook in Leuven minder kansrijke buurtbewoners. 3oCC, het cultuurcentrum van Leuven focuste al in 2003 en 2004 op deze doelgroep met het literaire project Eiland. 48 schrijvers schreven toen onder professionele begeleiding een verhalenbundel. Bedoeling was om literatuur toegankelijker te maken voor deze groep van mensen door hen kennis te laten maken met auteurs, het gebruik van de taal en het proces van schrijven, schrappen, schaven en schuiven. Daarnaast wou het project het contact tussen de buurten versterken en mensen van verschillende organisaties verder laten kijken dan de grenzen van hun eigen werking.

De tevredenheid over het project was zo groot dat er een tweede project volgde: Eiland 2. Weer was het in de eerste plaats de bedoeling om bewoners uit Leuvense buurten te stimuleren om in hun pen te kruipen en een verhaal te schrijven over zichzelf, hun groep, hun buurt of hun geschiedenis. 'Taal' was bij dit alles het centrale gegeven. Elke deelnemer werd professioneel begeleid door een auteur.

De uitwerking van Eiland 2 verschilde wel in bepaalde opzichten van dat van het eerdere project: er werd gekozen voor een langer en diepgaander proces om de deelnemers meer inbreng te geven. De auteurs zouden dus een langere periode met de deelnemers kunnen samenwerken. Dit hield evenwel ook een beperking van het aantal deelnemende groepen in.

Doelstellingen

Het project Eiland 2 schoof dezelfde doelstellingen naar voren als de eerste editie:

- de participatie van wijkbewoners bevorderen door cultuur aan te bieden in de eigen buurt.
- de sociale vaardigheden van de wijkbewoners versterken, onder meer door het stimuleren van een positieve omgang met elkaar en van respect voor de mening en creativiteit van elke deelnemer.
- buurtbewoners aanzetten om met teksten en woorden bezig te zijn.
- het contact tussen de buurten en tussen de verschillende organisaties versterken.

Het opzet: een duidelijke taakverdeling

Van bij de aanvang van het project werd een duidelijke taakverdeling afgesproken. De netwerkpartners zouden instaan voor de sociale kant van de zaak. De externe begeleiders zouden de artistieke injectie geven. 3oCC zou de kar trekken, de organisatie voor zijn rekening nemen en de afsluitende activiteiten opzetten. De stedelijke werkgroep cultuur, die zich richt op cultuurparticipatie van bijzondere doelgroepen, zou het project mee opvolgen en sturen.

Er werd ook benadrukt dat het project zou vallen of staan met de samenwerking tussen de auteur en de buurtwerker, tussen de auteur/buurtwerker en de deelnemers, en tussen de deelnemers onderling. Het was ook duidelijk dat er voldoende tijd en zorg besteed moest worden aan het rekruteren van de deelnemers. Dit was een taak van de buurtwerker, net als het motiveren van de deelnemers gedurende het hele project. De buurtwerker zou ook instaan voor het van op een afstand opvolgen van de sessies en het ondersteunen van de deelnemers en auteurs.

Elke groep – in eerste instantie was het de bedoeling om twee groepen te vormen van maximum twaalf tot vijftien personen – zou begeleid worden door één auteur. In wekelijkse sessies zou deze de buurtbewoners artistiek prikkelen en instaan voor de begeleiding van het proces vanaf de selectie van de deelnemers tot de presentatie van het eindresultaat. Hij zou tevens fungeren als artistieke filter in het maken van afspraken over de thema's en de werking met de deelnemers.

Ten slotte was het ook belangrijk dat aan het einde van het project in groep zou worden stilgestaan bij de resultaten van het project. De deelnemers moesten zelf hun zeg kunnen doen over het na te streven eindproduct en hoe dit gepresenteerd zou worden. De buurtwerker vervulde daarin een belangrijke rol door mee te zoeken naar momenten en kansen om met het project naar buiten te treden.

Cultuur vormt gemeenschap: een moeizaam proces

Er waren grote verschillen tussen het oorspronkelijke opzet van Eiland 2 en het proces dat uiteindelijk tot stand kwam. Het opzetten van gemeenschapsvormende projecten met verschillende partners kan duidelijk conflicten en spanningen opwekken die om antwoord en bijsturing vragen. Een heel leerproces op zich.

Zo bleken enkele organisaties die werden aangesproken om deel te nemen, daar niet toe bereid. Zij hadden bedenkingen bij de omvang van de deelnemende groepen (te groot), bij de fysieke en mentale ‘afstand’ tot de eigen werking en bij het louter literaire aspect van het project (dat potentiële deelnemers als allochtonen kon afschrikken). Door de onvoorspelbaarheid van het verloop en het resultaat van het project konden de buurtwerkers hun engagement ook onvoldoende inschatten.

3oCC hield rekening met deze opmerkingen en kwam tot een ‘vernieuwde’ opzet. Deze was opnieuw meer wijkgebonden en per geïnteresseerde werking zou met maximum vijftien personen gewerkt worden. De auteurs en de projectcoördinator maakten voor de geïnteresseerde werkingen een eigen ‘rekruteringsplan’ op. De enige voorwaarden voor deelname waren: zin hebben om in groep iets creatiefs te doen, met woorden te werken en Nederlands praten. Kunnen schrijven was geen absolute noodzaak.

Hoe aan de slag?

Vier werkingen stelden zich kandidaat voor het project en kregen een traject op maat aangeboden. Elke groep stond onder leiding van één auteur. De buurtwerker fungeerde als het aanspreekpunt voor de deelnemers. Elke groep werkte vijf weken rond taal, literatuur en expressie. Na vijf weken kon wie wou zich voor vijf extra weken engageren. Nieuwe deelnemers kregen op dat moment nog de kans om aan te sluiten. Elke groep werkte vanuit één vaste plek, maar in overleg tussen auteur en deelnemers waren ook uitstappen mogelijk.

Uiteindelijk werd een groep mensen samengebracht die samen een literair product creëerden. Het resultaat werd gedeeld met de inwoners van Leuven via verschillende uitgaven: ‘Olie in de lamp’, ‘Ons verhaal’, ‘Sterk’ en ‘Teksten van studenten’. Er volgde in de openbare bibliotheek ook een begeleidende tentoonstelling die het proces en de resultaten van het project toelichtte. Voorjaar 2007 werd het gedicht ‘Sterk’ ook tot een beeldend kunstwerk verwerkt.

Vragen voor de toekomst

Eiland 2 werd geselecteerd en opgevolgd door het traject gemeenschapsvorming omdat wijken en buurten in een stad al te vaak als eilanden beschouwd worden. Het project toont aan dat sociaalartistieke projecten met afzonderlijke groepen effectief bruggen kunnen bouwen tussen deze eilanden.

Daarnaast is het opvallend om te zien welke samenwerkingsverbanden precies ontstaan als het lokaal cultuurbeleid aan gemeenschapsvorming gaat doen. In het Leuvense project hebben de verschillende partners elkaar in een min of meer duurzaam verband proberen te vinden. Het project heeft onder meer deze verdienste dat het toont dat gemeenschapsvorming meer is dan de doelstellingen die men vooropstelt. Met andere woorden: het proces is op zich al gemeenschapsvormend.

In een tijdperk waarin beleidsplanning en langetermijndenken overal hun intrede doen, is het echter niet langer zomaar evident dat organisaties zich engageren in vrijwillige netwerken. De wens om steeds doelmatiger te werken in de eigen organisaties zet druk op de investeringstijd voor relaties tussen organisaties onderling. Dat was in dit project een van de redenen waarom enkele partners afhaakten. Er moest daardoor heel wat kunst- en vliegwerk worden verricht om het project toch te laten doorgaan. Het accent van het traject kwam daardoor anders te liggen, met als gevolg dat het gemeenschapsvormende gehalte verkleinde.

Nog enkele slotvragen. De doelstelling van dit soort sociaalartistiek model bestaat uit twee delen, namelijk een sociaal en een artistiek. Hoe kan het evenwicht tussen beide worden bewaard? Er blijkt weinig methodische ondersteuning voorhanden te zijn om dit aan te pakken. Moeten in de toekomst ook geen andere lokale spelers mee aan de tafel gaan zitten bij het uitwerken van dergelijke projecten? Gemeenschapsvorming is immers het hoofddoel van verenigen.

Moet er ten slotte geen globaal ondersteunend beleid komen voor dit soort van projecten, zodat men kan evolueren naar een soort van 'onderstroom'? Steeds meer steden steunen immers af op een integratie van hun cultuur- en hun sociaal beleid. De kennis die nodig is om dit soort ambities in de praktijk om te zetten, wordt echter slechts stelselmatig opgebouwd. Werk aan de winkel voor steunpunten en hogescholen?

© Kaat Celis

Markt Torhout, zuurstof voor de stad

- WAAR Het marktplein van Torhout.
- WIE De cultuurbeleidscoördinator, een stuurgroep van beleidsmensen en van stadsdiensten, een klankbordgroep (een groepje vrijdenkers), stedelijke diensten en culturele actoren, middenstandsorganisaties, de scholengemeenschap, de jeugdsector, marktkramers, externe deskundigen, bekende inwoners van Torhout.
- DOEL De markt van Torhout weer tot leven brengen door zowel beleidsmakers als bewoners bewust te maken van de noodzaak om iets te doen met de markt. Cultuur inzetten als gangmaker voor een project van ruimtelijke ordening.
- VOOR WIE Alle bewoners van Torhout en de gebruikers van het marktplein.
- TIMING Winter 2005 tot 2008, met de gemeenteraadsverkiezingen in 2006 als scharniermoment.
- HOE Het stimuleren van ontmoetingskansen tussen de gebruikers van de markt en het organiseren van activiteiten die hen aanzetten tot het formuleren van ideeën over de markt.
- BUDGET Personele ondersteuning van onder meer Cultuurpunt. Logistieke ondersteuning van onder meer verschillende stadsdiensten, projectgroepen van de Arteveldehogeschool, externe deskundigen en dienstverlenende organisaties. 7536,40 euro uit het decreet op het lokale cultuurbeleid.
- COMMUNICATIE Een ruim communicatietraject met vijf onderdelen: enerzijds de interne communicatie met de partners en anderzijds de externe communicatie met de bevolking van Torhout, met de direct betrokkenen bij de markt, over concrete activiteiten en met mensen buiten Torhout.

In het kort

Cultuur en ruimtelijke ordening: een paar apart, dat elkaar kan inspireren en beïnvloeden.

De plaats van het gebeuren

Het marktplein van Torhout is in de loop der eeuwen van een centrale plaats geëvolueerd tot een verkapt en versnipperd geheel van ruimte en gebouwen. De laatste grote wijziging aan het plein dateert van begin jaren tachtig. Op het plein vinden niet alleen de wekelijkse markt en plaatselijke evenementen plaats. Er wonen ook mensen, er zijn tal van horecazaken en winkels, en administratieve diensten hebben er hun gebouwen. Ook parkeren kan op het plein. Dit alles brengt veel – doorgaand – verkeer met zich. Een chaotische drukte en een grote ontevredenheid van de bewoners zijn het gevolg. ‘Het is toch lelijk, het is toch jammer’: het zijn verzuchtingen die dagelijks worden gehoord.

Hoe het allemaal begon...

Cultuurpunt Torhout greep in 2004 de oproep om gemeenschapsvormende projecten uit te werken aan om eindelijk iets te doen rond de markt van Torhout. Het Cultuurpunt zou cultuur inzetten om gemeenschap te vormen rond de markt. Dit met als uiteindelijke doel de bestuurders – die het ten slotte moeten waarmaken – met concrete ideeën te inspireren om het plein volledig opnieuw in te richten zodat de Torhoutenaar opnieuw trots kan zijn op zijn markt. Het herdenken van het plein kreeg een plaats in het cultuurbeleidsplan. Er was intussen ook een logische band met andere beleidsplannen in de stad, zoals onder meer het strategische plan toerisme, het ruimtelijke structuurplan en het verkeersplan.

De doelstellingen

Dit zorgvuldig opgebouwde project schoof verschillende doelstellingen naar voren.

- Het stimuleren van het idee van de markt als leef- en ontmoetingsomgeving in de binnenstad.
- Ervoor zorgen dat bewoners, verenigingen en gebruikers mee kunnen debatteren over hun markt en de inhoud en het uitzicht ervan. Dit mag niet alleen worden overgelaten aan de technici aan de tekentafels.
- Cultuur als inspirerende en uitdagende gangmaker inzetten voor een project van ruimtelijke ordening door de markt te ‘kraken’ met activiteiten en proefopstellingen.
- Het aanleveren van een portfolio met ideeën van burgers en belangengroepen over de markt, met het oog op een herinrichting door de toekomstige bestuurders van de stad.
- De beleidsmakers vóór de gemeenteraadsverkiezingen van 2006 overtuigen van het nut en de noodzaak om met de markt iets te doen.
- Structurele veranderingen op gang brengen.

Hoe aan de slag?

Het ging van bij aanvang duidelijk om een groeiproject dat een voorzet wou geven voor structurele, ruimtelijke veranderingen.

De eerste fase van het project liep van de winter van 2005 tot het najaar van 2005. In deze verkennende fase ging vooral veel tijd naar het uitwerken van een projectkader, brainstormen over alle mogelijkheden en over hoe bevolking en politici sensibiliseren, bezoeken van voorbeeldprojecten, opstarten van de stuurgroep en de klankbordgroep, opmaken van een taakverdeling en creëren van goodwill bij politici. Buurtbewoners, marktgebruikers en adviesraden kregen feiten en cijfers over de markt voorgeschoteld en ze konden hun mening kwijt over de markt.

Fase twee van het project liep van het najaar 2005 tot de gemeenteraadsverkiezingen in juni 2006. Het was een periode van dromen en verlangens. Een greep uit de acties: verzamelen van erfgoedverhalen over de markt, uitstippelen van wandel- en fietsroutes, opnemen van de markt in het ruimtelijke structuurplan, organisatie van 'Kraak de markt' met onder meer openluchtfilms, kunst in de etalages, gedichtendag, dans op de markt en ontbijt op de markt, uitproberen van nieuwe vormen van verkeerscirculatie, het boekje *Leve Torhout*, een enquête bij de marktkramers over de toekomst van de woensdagmarkt en een grote kermis. Daarnaast stond de opwarming van de politieke partijen op het programma, aangezien zij volop bezig waren met het opstellen van hun verkiezingsprogramma's. De andere stadsdiensten werden aangepord om mee te doen en er werd een promotie- en communicatieplan opgesteld.

Tijdens de derde fase van het project, die loopt van het voorjaar tot het najaar van 2007, wordt de planning opnieuw bekeken. Een aantal activiteiten worden herhaald met het oog op extra materiaal voor de portfolio. Ook het communicatieplan wordt bijgesteld. Een greep uit de acties in deze fase: een terugkomdag voor oud-inwoners van Torhout, informeren van nieuwe inwoners over het marktproject, studiebezoeken aan andere projecten, herschikken en uitbreiden van de stuur- en de klankbordgroep, verder 'opwarmen' van de politici.

Het uiteindelijke streefdoel is een grote portfolio waarin alle ideeën, dromen en verlangens worden tentoongesteld. Daarna zal het cultuurproject omgezet moeten worden in een project van ruimtelijke ordening. Met daaraan gekoppeld de grote vraag: wie wordt eigenaar van het project Markt Torhout, zuurstof voor de stad?

Sleutelwoorden

Het opzetten en realiseren van een gemeenschapsvormend project vraagt eerst en vooral **voldoende tijd**. Het uitwerken van een concept, het opbouwen van een netwerk en het bedenken van de juiste methodologie is verschrikkelijk arbeidsintensief. Daarnaast heb je tijd nodig om iedereen in dezelfde richting te laten denken en om de aanvankelijke desinteresse om te buigen in interesse. Deze tijdsinvesteringen zijn nuttig, want zij zorgen ervoor dat het project gestaag groeit én dat in een latere fase alles sneller kan verlopen.

Een tweede sleutelwoord is over **voldoende logistieke, financiële en personele middelen** beschikken. Gemeenschapsvorming lijkt voor velen een evidente taak, maar het is niemands hoofdbezigheid, terwijl het toch om arbeidsintensief werk gaat. Het staat vast dat één persoon de klus niet kan klaren, zeker niet in een ruim project.

Een derde sleutel tot succes is dat een project **snel en duidelijk zichtbaar** wordt. Mensen én politici willen snel resultaten zien en zijn minder geïnteresseerd in het grote verhaal. Een projectleider toont zich daarom strijdbaar, durft onbetreden paden te bewandelen en komt zo snel mogelijk met concrete initiatieven naar buiten.

Een goede en doordachte communicatie die duidelijk maakt waar het om draait, is daarbij ontzettend belangrijk. Een goed **communicatieplan** impliceert ook een eigen logo of vlag, en grote scharniermomenten zoals een persconferentie, de voorstelling van het boek *Leve Torhout* of de organisatie van het ontbijt op de markt. Als bekende gezichten zich aan je project willen binden, is dat natuurlijk meegenomen.

Een vijfde sleutelwoord is een **voldoende ruim draagvlak** dat zich tijdens het project nog verruimt. Als voldoende mensen hun karretje mee aan de locomotief hangen, wordt een project immers onomkeerbaar. Zorgen voor een voldoende ruim draagvlak is eigenlijk een kunst. Alles begint met één verhaal, maar doorheen het project ontwikkelen zich verschillende verhalen die elk een eigen snelheid hebben. Het is aan de projectleider om te trachten ze weer samen te voegen tot één groot verhaal.

Het zoeken naar een ruim draagvlak impliceert echter ook dat de kans steeds groter wordt dat het project gaat ontsporen. Daarom moeten alle deelnemende partijen ruimte laten voor **het geregeld op elkaar afstemmen van de bedoelingen en het zoeken naar de gemeenschappelijke wil**. Ze moeten tijd maken voor een blik vooruit én achteruit. Zitten we nog op koers? Moeten we bijsturen?

Dit op elkaar afstemmen is alvast een stuk makkelijker als er vooraf **duidelijkheid over ieders taak en rol** bestaat. Wie neemt de leiding? Bevat de stuurgroep partners of vertegenwoordigers? Een goed werkende projectgroep met een duidelijke visie, een projectplan en voldoende middelen is daarom van kapitaal belang. De leden van de projectgroep moeten ook de zekerheid hebben dat hun werkzaamheden gedragen en ondersteund worden door hun achterban.

Een volgende sleutelwoord is **ervaring en autoriteit**. Degenen die het project trekken, moeten dingen kunnen relativeren, flexibel zijn, weten wat ze willen én openstaan voor nieuwe ervaringen. Die 'beslagenheid' vraagt ervaring. Een gemeenschapsopbouwend project van deze omvang mag niet je eerste veldslag zijn. Om niemand af te schrikken moet deze ervaring gepaard gaan met bescheidenheid. Degene die het project trekt en coördineert, moet zich ervan bewust zijn dat hij alleen maar het kader verzorgt waarbinnen alles optimaal kan verlopen.

Nog een sleutelement voor het welslagen van een **gemeenschapsvormend project** is **voldoende aandacht voor de politici**. Met het oog op de beleidsgerichte en structurele vertaling van het project is het belangrijk dat beleidsactoren van bij de aanvang sterk betrokken zijn bij het project.

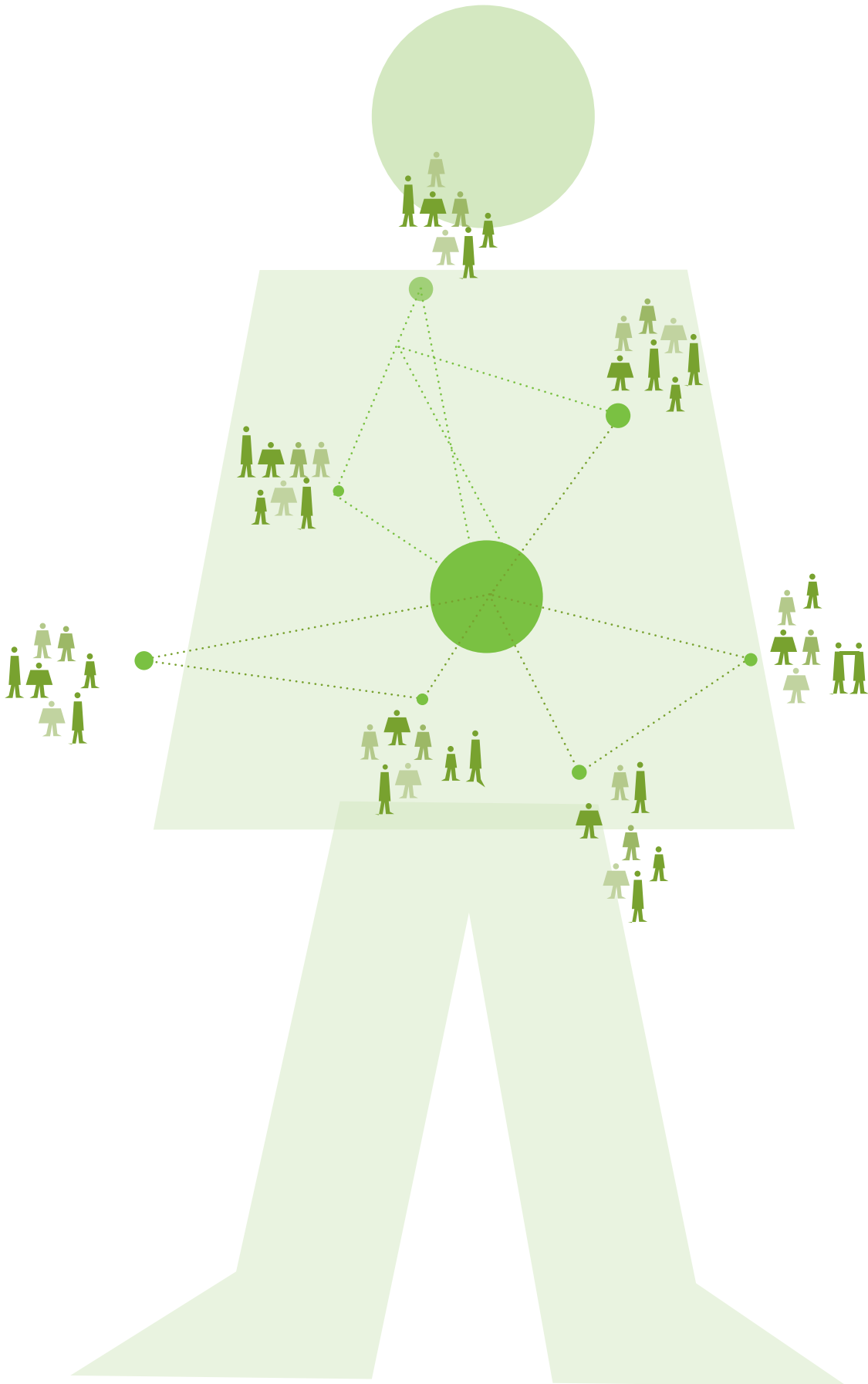
Daarnaast moet er ook voldoende aandacht zijn voor de samenwerking met de andere stadsdiensten. Die is niet altijd gemakkelijk. Zeker niet met de hardere sectoren die met een ander vakjargon werken en een andere mentaliteit hanteren. Zij zien de ruimtelijke ordening als 'hun' terrein, als het domein van technici. Deze communicatie tot een goed einde brengen vraagt **diplomatie**.

Doel bereikt?

Hoewel werken aan gemeenschapsvorming een uitdrukkelijke taak is van het culturele veld, overstijgt deze opdracht de mogelijkheden, middelen en instrumenten van het veld. Cultuurpunt Torhout betrok daarom terecht als coördinator en initiatiefnemer stapsgewijs andere organisaties en instanties bij het project. Een werk van lange adem, maar een noodzaak. De culturele wereld kan en moet bij de realisatie van haar gemeenschapsvormende opdracht de samenwerking met anderen aangaan.

Cultuur mag deze taak in elk geval niet uit de weg gaan. Gemeenschap vormen biedt de mogelijkheid om los te komen van traditionele manieren van werken, om nieuwe groepen en individuen aan te spreken en om cultuur als maatschappelijk werkinstrument te valoriseren. Cultuur werkt in dergelijke projecten vaak als een breekijzer. Cultuur wordt door burgers én politici immers gedoogd, en niet als bedreigend ervaren.

Werd het doel in Torhout bereikt? De initiatieven in Torhout hebben duidelijk een zichtbaar resultaat opgeleverd. Het project heeft veel in beweging gezet en de bereidheid om verder te werken, is er zeker. Maar al van bij de aanvang was duidelijk dat het hele project slechts een opwarming was en dat het 'echte' werk achteraf zou beginnen. Het is nu zaak om de vele levende ideeën rond de markt zichtbaar te maken in de portfolio. Zodat de beleidsmakers beslissen: 'Ja, we gaan voor de markt, als zuurstof voor de hele stad.'

DEEL 3

PRAKTIJKTHEORIE

- Intro
- Gemeenschapsvorming is een beleidsuitdaging
- Het uitgangspunt: een goede omgevingsanalyse
- Medewerker gemeenschapsvorming
- Een checklist voor gemeenschapsvormende initiatieven
- Kan je gemeenschapsvorming meten?

Het derde deel van dit werkboek is een deelverzameling. Uit de confrontatie van de analyse (deel 1) met de praktijkverhalen (deel 2) volgen praktijktheoretische inzichten. Welke aandachtspunten komen telkens bovendien als we met visie én daadkracht gemeenschapsvormend aan de slag willen gaan?

Hoofdstuk 1 stelt beleidsvragen aan het lokale bestuur om zich te positioneren in het maatschappelijk debat over gemeenschapsvorming.

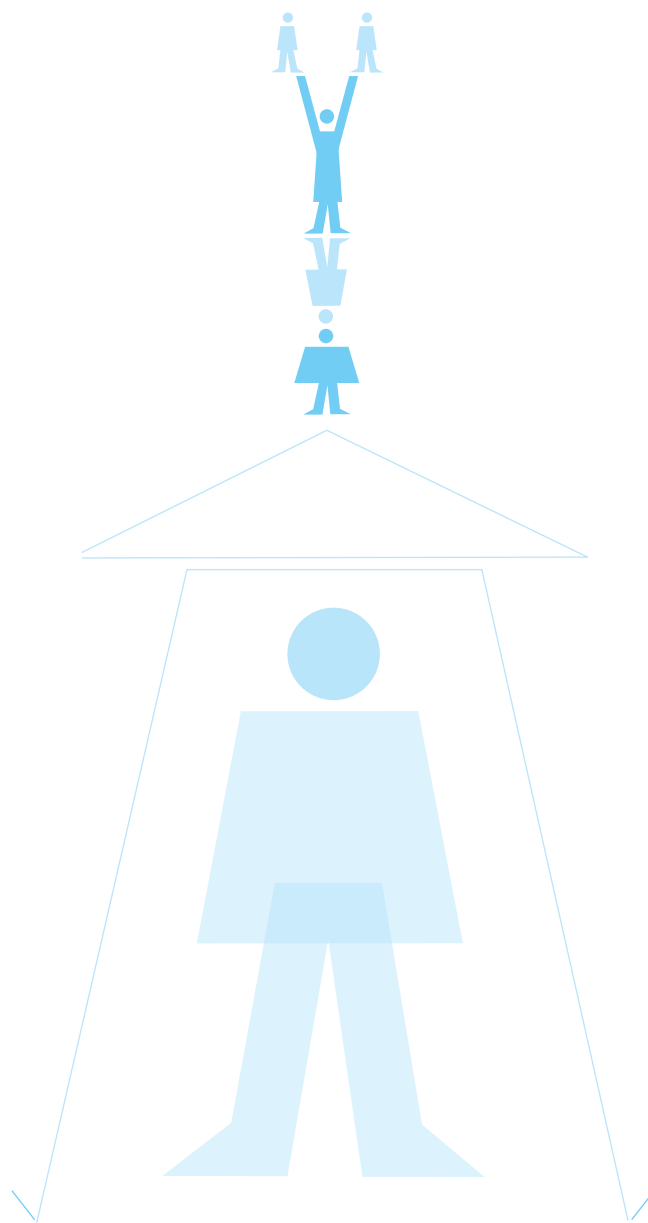
Hoofdstuk 2 beschrijft de methodiek van omgevingsanalyse: hoe maak je een gelaagde, kwalitatieve diagnose van de nabije leefomgeving?

Hoofdstuk 3 gaat dieper in op een andere noodzakelijke voorwaarde om een relevante gemeenschapsvormende praktijk te ontwikkelen. Welke beroepscompetenties bezit een medewerker gemeenschapsvorming?

Hoofdstuk 4 helpt de medewerker gemeenschapsvorming in zijn praktijk. Het is een checklist die de belangrijkste aandachtspunten voor zinvolle gemeenschapsvormende initiatieven samenvat.

Hoofdstuk 5 bekijkt of het resultaat van gemeenschapsvormende initiatieven kan gemeten worden en of deze effectmeting ook van belang kan zijn voor de legitimering ervan.

Deel 3 is vooral een inhoudelijke deelverzameling. In vorm en stijl verschillen sommige teksten sterk van elkaar. Ze zijn geschreven door verschillende auteurs en we kozen eerder voor de bruikbaarheid van elke tekst, dan voor eenvormigheid. Ook 'schrijven over' gemeenschapsvorming laat zich niet zo snel tot een standaardaanpak verleiden ...

Gemeenschapsvorming is een beleidsuitdaging

Welke vragen kunnen wij ons stellen?

De voorgaande delen van dit werkboek maken duidelijk dat de gemeenschapsvormende opdracht niet los te koppelen is van een breed maatschappelijk debat. Ook het lokale beleid dient zich hierin te positioneren. Welke vragen kunnen we ons stellen om tot een dergelijke positionering te komen?

Gemeenschapsvorming stelt vragen naar een wenselijke samenleving en is dus allerminst waarde vrij. Hoe positioneert jouw gemeente zich in dit maatschappelijk debat? Hoe kijkt de stad of gemeente naar het samenleven van vandaag en dat van morgen? Welke diagnose maak je, welke conclusies trek je hieruit en welke rol heeft cultuur daarin op te nemen? En hoe vertaal je dit alles naar strategische doelstellingen, het cultuurbeleidsplan... ?

Om goede antwoorden te vinden moet je eerst de juiste vragen stellen. De decreetgever vraagt elke stad en gemeente om werk te maken van gemeenschapsvorming. Op talloze plaatsen gaat men dus van gedachten wisselen over 'wat wel?' en 'wat niet?'. Deze vraagstelling willen we stimuleren met een reeks werkvragen die gericht op verschillende aspecten van de gemeenschapsvormende opdracht inzoomen.

We vertrekken vanuit een aantal maatschappelijke ontwikkelingen die het lokaal (cultuur)beleid uitdagen. Selecteer de vragen die voor jouw werkcontext het meest relevant zijn. Vul aan met vragen waarmee je zelf nog zit. Gebruik deze vragen om overlegmomenten te prikkelen of debatavonden te stofferen. Ga samen met alle betrokkenen op zoek naar antwoorden.

Met andere woorden, zorg voor een inhoudelijk draagvlak alvorens je aan de slag gaat.

Vlaanderen is een verhaal van culturele veranderingen, een lappendeken van culturele gemeenschappen met een grote diversiteit aan leefstijlen, etnisch/culturele en religieuze achtergronden en culturele smaakprofielen.

BELEIDSUITDAGING:

Een cultuurbeleid voor iedere inwoner veronderstelt een breed cultuurbegrip.

- Is gemeenschapsvorming een net zo belangrijke opdracht voor ons cultuurbeleid als cultuurspreiding en -participatie? Hoe vertalen we dit naar concrete acties, projecten, trajecten?
- Welk verhaal wil onze gemeente vertellen? Wat is/zijn onze culturele identiteit(en)? En hoe kunnen we deze verder ontwikkelen?
- Plaatsen we onze omgeving op het podium? Is onze omgeving tegelijkertijd ons podium?
- Welke plaats krijgt ontmoeting in ons cultuurbeleid? Zien we cultuur ook als een feest? Wat bedoelen we daar dan concreet mee?

- Welke criteria hanteren we om ons aanbod/onzeprogrammering als kwalitatief te beschouwen? Wanneer is een project legitiem? Moeten ons cultuurbeleid en onze culturele instellingen de ambitie koesteren om voor elke inwoner een betekenis te hebben?
- In een breder cultuurbegrip zien we een kans om meer mensen te bereiken. Op welke manier willen we dit doen? Hoe onderscheiden wij ons daarbij van andere aanbieders of partners?
- Zijn onze culturele instellingen huizen die enkel producten aan de man moeten brengen, of moeten ze ook meehelpen aan de ontwikkeling van sociaalculturele processen?
- Vormt diversiteit voor ons een bron van angst, of net van verwondering? Zien we diversiteit als een oncontroleerbare toename van verschillen, of eerder als een kans om nieuwe verbanden en gemeenschappelijkheden te scheppen?

‘Gemeenschappelijkheid’ ter discussie: het wordt belangrijk het sociaal weefsel (opnieuw) te versterken.

BELEIDSUITDAGING:

Lokaal cultuurbeleid vertrekt vanuit mensen en verbanden en niet (alleen) vanuit instellingen en infrastructuren.

- Is ons lokaal cultuurbeleid gebaseerd op een centraliserend of een decentraliserend denken? Anders gezegd, willen we alles op één plaats concentreren of decentraliseren we waar dat mogelijk is naar deelgemeenten, woonkernen... ?
- Hoe kan ons cultuurbeleid het ‘samen leven’ stimuleren en helpen vorm geven?
- Welke rol speelt het lokaal cultuurbeleid voor het sociaal-cultureel veld? En welke rol speelt het sociaal-cultureel veld in het cultuurbeleid? Is het ‘officieel’ middenveld echt representatief voor de sociaal-culturele werkelijkheid?
- Welke positieve acties kunnen we hiervoor ondernemen?
- Welke plaats geven we – letterlijk en figuurlijk – aan het verenigingsleven? Bepalen we eerst de locaties voor de eigen programmering en mogen de anderen nadien ‘de gaten opvullen’? Of: welke is onze verhuurpolitiek en ons beleid tegenover receptieve organisatoren? Dringen zich accentverschuivingen op?
- Vrijwilligers zetten zich in voor de gemeenschap. Welke plaats krijgen zij in ons cultuurbeleid en in onze culturele instellingen? Wat is de visie en het beleid van onze gemeente op het vlak van vrijwilligerswerk?
- Bestaat er een beleid voor (niet-)gemeentelijke ontmoetingsinfrastructuren? Waarom wel of waarom niet? Welke plaatsen in onze gemeente fungeren als trefplek voor burgers met tijd en/of engagement? Op welke plekken ontstaan nieuwe netwerken? Vormt dit een aandachtspunt in ons cultuurbeleid?
- Waar liggen de verantwoordelijkheden van andere (al dan niet gemeentelijke) actoren wanneer het gaat om de creatie van meer gemeenschappelijkheid?

BELEIDSUITDAGING:

Lokaal cultuurbeleid moet zowel leiden tot gemeenschappenvorming als tot gemeenschapsvorming.

- Kennen we de belangrijkste gemeenschappen van onze gemeente - niet enkel in termen van etniciteit, religie, subculturen ... - maar ook groepen als 'de studentengemeenschap', 'de inwijkelingen', 'de dokwerkers', 'de bewoners van woonwijk x'... ?
- Welke gemeenschappen krijgen vandaag te weinig culturele ontplooiingskansen? Welke noden detecteren we en hoe kunnen we er op inspelen?
- Hoe bereiken we deze groepen of hun contactpersonen? Hoe kunnen we bondgenootschappen smeden?
- Hoe stimuleren we de ontmoeting tussen de verschillende culturele gemeenschappen van onze gemeente? Hoe helpen we bruggen bouwen? Waar liggen kansen om nieuwe vormen van gemeenschappelijkheid te vieren?

De buurt, de wijk, de nabije stad: 'nabijheid' als constante in ons dagelijks leven.

BELEIDSUITDAGING:

De gemeente cultiveert 'gemeenschappelijkheid' in het dagelijks leven.

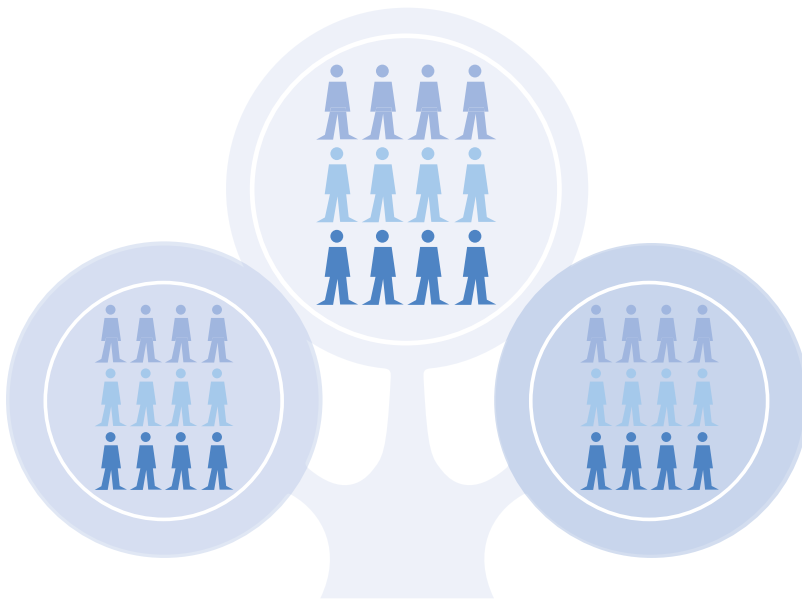
- Welke plaatsen, gebruiken, momenten hebben een bijzondere betekenis voor de inwoners en voor de gebruikers van onze gemeente en hoe sluit het cultuurbeleid daarbij aan?
- Kennen we de dagelijkse leefpatronen van onze inwoners? Hoe spelen we er op in?
- Weten we de omgang met ons erfgoed te actualiseren? Geldt dit voor de verschillende gemeenschappen in onze gemeente?
- Geloven we in wijkgerichte werkingen? Waarom wel of niet?
- Welke straten, wijken, buurten, pleinen ... kunnen we cultureel typeren? Wat doen we er mee?
- Kennen we de sociale, demografische, economische ... karakteristieken van onze wijken en hun inwoners? Weten we hoe deze woonkernen zich verhouden tot de 'gemiddelden' die we doorgaans hanteren? Staan we in contact met de dienst bevolking, sociale planning, OCMW ... om data op te vragen en/of te interpreteren?
- Hoe positioneren we ons tegenover spanningen tussen bevolkingsgroepen?
- Moeten we gemeenschappenvorming stimuleren wanneer dit leidt tot gemeenschappen die zich nog meer afsluiten van de lokale samenleving? Hoe voorkomen we dit zonder voorop te stellen dat nieuwe (zelf-)organisaties aan meer criteria moeten voldoen dan het traditioneel verenigingsleven? Geven we positieve stimulansen aan organisaties die expliciet bruggen willen smeden met (anderen uit) hun omgeving?
- Kunnen we onze gemeenschap(pen)vormende rol ook in een regionaal perspectief plaatsen? Tot welke grens strekt onze eigen gemeenschap?

Nieuwe kennis, ervaringen, samenwerkingsverbanden, attitudes en competenties moeten de gemeenschapsvormende praktijk nog meer kruiden.

BELEIDSUITDAGING:

Een gemeenschapsvormend cultuurbeleid steunt op netwerkmakelaars die 'het gemeenschappelijke' kunnen detecteren, samenbrengen en registreren.

- Hoe kijken we naar onze gemeente? Over welke informatiebronnen beschikken we? Welke methodiek en systematiek van kijken en communiceren hanteren we?
- Hoe zorgen we voor voldoende competenties en tijd om ons te engageren in bepaalde processen? Is een goede programmator ook een goede procesbegeleider?
- Netwerkmakelaars verbinden netwerken of voorheen onbekende partners met elkaar. Voorzien we een dergelijke functie in ons personeelsbeleid? Waarom wel of waarom niet?
- Hoe denken we over zinvolle gemeenschap(pen)vormende acties? Denken we in termen van producten, projecten of trajecten?
- Hoe kunnen we coalities vormen met andere sectoren (economie, sociale sector, ruimtelijke ordening ...) die eveneens en vaak zelfs sterker ingrijpen in het dagelijks leven van mensen? Kan een categoriaal beleid hiertoe mogelijkheden bieden?
- Hoe vormen we coalities met de (al dan niet professionele) bemiddelaars van moeilijk bereikbare doelgroepen (niet alleen de kansengroepen, maar ook de jonge gezinnen, 70-plussers ...)?
- Hoe gemeenschapsvormende resultaten omschrijven en meten? Hoe kunnen we effecten benoemen?

Het uitgangspunt: een goede omgevingsanalyse

Eric Corijn, Stefan De Corte, Stephanie Lemmens

Een goede gemeenschapsvormende praktijk start haast per definitie met een diagnose van de omgeving. Hoe ga je daarvoor aan de slag?

Een vraag die in ons opkomt als men het over gemeenschapsvorming heeft is: waar moet die gemeenschap dan precies worden gevormd? Je zou, zoals in de catechismus, kunnen antwoorden: ‘in de hemel, op aarde en op alle plaatsen’. Iedere menselijke interactie genereert een vorm van gemeenschappelijkheid. Maar de vraag die ons in dit werkboek bezighoudt is uiteraard gericht. We willen weten hoe cultuur en nog specifiek, hoe lokaal cultuurbeleid en lokale cultuurwerkers zich tot gemeenschapsvorming verhouden. Het gaat ons om culturele politiek en haar bereik. Om de raakvlakken tussen individu, gemeenschap en samenlevingen tussen de verschillende identiteiten waartoe mensen kunnen behoren. En het gaat om samenleven met anderen. Om de overgang tussen privé sfeer en het publiek domein en hoe mensen daarin met elkaar (kunnen) omgaan.

De maatschappelijke werking van cultuur als sociaal bindmiddel, heeft een persoonsgebonden maar ook een territoriaal bereik. Meestal denkt men hierbij aan een land, een nationale staat met een solide culturele identiteit. Men zoekt dan naar gemeenschappelijkheid om de staat te legitimeren. Maar onze wereld van vandaag is in ombouw. Territoria worden groter (denk maar aan continentale samenwerking) en tegelijk ook kleiner (zie lokalisering en regionalisering). Bovendien worden de mensen zelf mobieler, zowel reëel als virtueel. Maar daarom bevinden we ons nog lang niet in een ongestructureerde wolk van mondiale relaties, in een chaos die niet meer te overzien is.

In het leven van alledag gebruiken de meeste mensen slechts een ‘beperkt gebiedje’. Zij gaan veelal met dezelfde mensen om en leven volgens een vrij regelmatig uurrooster. Er zit enige ‘dichtheid’ in het bereik van en in de omgang met elkaar. Net daar situeren zich ook de spanningen, want daar doen cultuurverschillen er echt toe. Juist dat meest nabije register van de samenleving is het doeldomein van de gebiedsgerichte werking. Het komt er op aan ‘meer’ samenleving te brengen in het gebied van het wonen en van de dagelijkse omgang, als een opstapje naar een betere integratie in onze toch zeer complex geworden wereld.

Lokaal cultuurbeleid dat de sociale band via cultuur wil versterken, richt zich vooral op de onmiddellijke leefomgeving en is dus veelal verbonden met vormen van duurzame wijkontwikkeling. Of zoals Samenlevingsopbouw-Antwerpen het formuleerde: *“Sociale problemen vertonen een ruimtelijke clustering. We kiezen voor een territoriale aanpak zodat we op dit niveau kunnen interveniëren. We zien de wijk als een integratiekader (1) een plaats waar een brug wordt geslagen tussen privaat en publiek (2) een plek waar individuen maatschappelijke rollen aanleren (3) een plek waar men kan leren omgaan met diversiteit. Ontmoetingscentra zijn ruimtelijke kristallisatiepunten”*¹

Daarover gaat dit hoofdstuk.

Om een aangepast gebiedsgericht programma te ontwikkelen, is een goed zicht op de maatschappelijke context onontbeerlijk. Het aanbod van een cultuurcentrum of een bibliotheek moet niet (alleen) vertrekken van de eigen interesse en kennis, maar moet beantwoorden aan een maatschappelijke vraagstelling. En die kan je alleen afleiden uit een goede diagnose. Een omgevingsanalyse is de eerste stap in elke beleidsontwikkeling.

1. Jaarplan 2005 – 2006, Riso Antwerpen. Buurt- en Opbouwwerk in de stad, Antwerpen.

1. De morfologie van de leefomgeving

Laten we van meet af aan duidelijk stellen: een wijk is geen dorp in de stad. Een wijk is een stadsdeel. Bijna elke gemeente heeft verschillende delen. Bovendien komen echt afzonderlijke dorpen nauwelijks nog voor. De scheiding tussen stad en platteland is verleden tijd. Vandaag is iedere woonomgeving ook verbonden met andere plaatsen. Dus ook voor het zogenaamde platteland geldt dat de woonomgeving zowel afgebakend is als ingepast in een ruimere omgeving.

Hoewel het lokaal cultuurbeleid sterk verbonden is met de gemeente, is de gemeente niet altijd de relevante schaal voor gebiedsgerichte werking. Gemeenten kennen gebieden die op hun beurt samenhangen met nog andere gemeenten. De Cultuuratlas² laat duidelijk zien dat mensen leven in een zone, meestal gericht op een nabije centrumstad.

Onze eerste stap is het afbakenen van het gebied. Dat gebied plaatsen we vervolgens in een groter geheel. Ons doel is een wijkanalyse maken. Daarbij gaat het niet in de eerste plaats om de buitengrenzen, maar wel om de kern, het zwaartepunt dat een naam en een herkenning aan de plaats geeft. Wijken hebben namen. Wijken hebben een verhaal. Wijken liggen ingebed in het breder stadsverhaal.

Om de wijk ruimtelijk te beschrijven, maken we gebruik van de vijf aandachtspunten die Kevin Lynch³ aangeeft. Lynch onderzocht hoe het beeld van een wijk wordt gevormd. Hij toonde aan dat mensen hun perceptie van de stedelijke ruimte structureren met behulp van een aantal 'categorieën': paths (paden), edges (grenzen), nodes (knopen), landmarks (opvallende herkenningspunten) en districts (deelbuurten).

Die morfologie teken je best uit op een plannetje. Dit kan samen met bewoners en met gebruikers van de wijk. Je zal immers merken dat niet iedereen herkenningspunten op eenzelfde manier inschat. Er bestaan verschillende mental maps, denkbeelden waarmee mensen hun leefomgeving in kaart brengen. Deze oefening dwingt je ruimtelijk-structureel na te denken over de plaats en geeft je ook al een belangrijk zicht op de culturele structuur. Het verhaal van de plaats is namelijk niet altijd het verhaal van de huidige bewoners of gebruikers. En de betekenis die bewoners aan hun omgeving geven, is zeker niet altijd dezelfde als die cultuurwerkers of onderzoekers onderscheiden.

Dus, stap één is de ruimtelijke en morfologische analyse met:

- algemene structuur van de wijk
- publieke ruimten en perifere zones
- en meer in detail: paden, grenzen, knopen, landmarks, deelbuurten.

Teken een plan. Duid aan waar de wijk wordt 'gemaakt', waar het allemaal gebeurt (plein, lokalen, ...).

2. De werking van de leefomgeving

Vervolgens is het zinvol te zoeken naar de dynamiek, naar de kernactiviteiten van de wijk. Dat is natuurlijk gemakkelijker wanneer het gaat om een monofunctioneel gebied, een duidelijke woonzone of een bedrijvenzone bijvoorbeeld. Maar projecten richten zich meestal niet naar eenduidige gebieden. Vaak zijn meer gemengde, multiculturele wijken, zowel op het vlak van sociale, economische en culturele activiteiten als van bevolkingsamenstelling, aan de orde. Verzamel eerst een aantal cijfers. Bevolkingscijfers zijn gemakkelijk te vinden, ook al heeft je gemeente hiervoor geen specifieke dienst. In de nationale statistieken zijn de cijfers geordend volgens statistische sectoren. Je moet dus proberen te weten te komen uit welke samengevoegde sectoren je buurt bestaat. Op die manier krijg je basisgegevens over inwoners, bevolkingsdichtheid, leeftijd, gezinssamenstelling, scholingsniveau enz. Je vindt ook sociaaleconomische

2. Lauwersen, K. & Colpaert, J. (2004): Cultuurkijker. Atlas podiumkunsten Vlaanderen. Antwerpen, Uitg. De Boeck, 96 pp

3. Lynch, K. (1960): The image of the city, Cambridge, M.A., MIT Press..

gegevens over activiteiten, handelskernen, tewerkstelling en inkomen. Tot slot onderzoek je de woonomgeving: aantal woningen, gezinstype, ouderdom, comfort, sociale woningen, enz.

Bestudeer de bestaande gegevens grondig en vooral interpreteer ze. Let daarbij vooral op trends: hoe zijn de verschillende functies (sociale, economische, culturele ...) van een wijk geëvolueerd? Hoe evolueert de bevolkingssamenstelling? Hoe werkt de woningmarkt? Hoe zit het met de mobiliteit? Wat valt je op? Welke achterstelling? Welke kansen? Probeer er een grootteorde op te plakken. Vergelijk met andere buurten. Maak een sterkte-zwakteanalyse. Kortom: vorm een onderbouwde mening. Misschien is het interessant om de medewerkers voor deze analyse een vorming aan te bieden, met deskundige hulp van buitenaf?

- Gegevens op wijkniveau vind je bij het Bestuur Statistiek & Economische Informatie (het vroegere Nationaal Instituut voor de Statistiek). Deze federeale dienst beschikt zowel over accurate demografische, sociaaleconomische en etnische gegevens als over gegevens over huisvesting, woon-werk en woon-schoolverplaatsingen, de verhuisintensiteit in de wijk enz.
Met behulp van die gegevens kan je een statistische screening maken van je 'wijk'. Als je ook nog dezelfde gegevens aanvraagt voor je stad, heb je onmiddellijk ook een algemener referentiekader waarmee je de wijk kan vergelijken: scoort de wijk lager of hoger dan het stedelijk gemiddelde?.
- Het Bestuur Statistiek & Economische Informatie haalt haar data uit het Rijksregister, de tienjaarlijkse Volkstelling en de Fiscale Statistieken.
Tracht altijd eerst de meest recente cijfers van het Rijksregister te bemachtigen. Halverwege het jaar kan je al beschikken over de gegevens van januari. Het Rijksregister informeert je over: aantal bewoners, leeftijd, nationaliteit en gezinssamenstelling.
Deze gegevens afkomstig uit de Volkstelling of uit de Fiscale Statistieken zijn altijd wat 'verouderd', maar daarom niet onbruikbaar. De stad verandert weliswaar snel, maar ook niet zó snel dat de gegevens niet op zijn minst een sterke indicatie geven van de huidige toestand.
Het Bestuur Statistiek & Economische Informatie voert ook regelmatig enquêtes uit die wel eens nuttig kunnen zijn voor je analyse. Raadpleeg hiervoor de website <http://statbel.fgov.be>
- Als je geluk hebt, kan je bij je stad of gemeente terecht voor heel wat cijfergegevens. De Databank Sociale Planning van de stad Antwerpen, bijvoorbeeld, kan wijkfiches aanleveren. Op hun website⁴ vind je verschillende tabellen, kaarten, analyses en publicaties.
- Ook andere publicaties helpen je al een heel eind op weg. De stadsmonitor bijvoorbeeld, brengt met 190 indicatoren in kaart hoe leefbaar de 13 Vlaamse centrumsteden zijn en hoe duurzaam hun ontwikkeling is. Je kan de stadsmonitor raadplegen op <http://www.thuisindestad.be>
- Op <http://www.lokaalstatistieken.be> vind je cijfers en statistieken over inwoners, over bedrijven en over vrijwel alle beleidsdomeinen: wonen, ruimtelijke ordening, milieu, welzijn, cultuur ... Bovendien kan je deze cijfers op verschillende manieren raadplegen en opvragen: per gemeente, stad, provincie, voor verschillende gemeenten, steden en provincies samen, in een tijdreeks, in vergelijking met gemeenten of steden uit de regio, met een gelijkaardige profiel, uit eenzelfde zone ... Interessant is de kwaliteitsbeoordeling van de cijfers en de handige helpdesk.

4. Bron : <http://www.dspsa.be/new/#>, accessed: 22/05/06.

Het komt er op aan de cijfergegevens en tabellen op een correcte manier te leren lezen. Zet ze om in enkele krachtige uitspraken, met hierbij een aantal sprekende cijfers.

3. Een sociaal-culturele analyse

Nu kan je de culturele activiteit in die bepaalde woonomgeving onder de loep nemen. Hoe is het sociaal leven er georganiseerd? Wat doet de overheid? Welke verenigingen en comités zijn er actief? Welke bewonersinitiatieven ken je? Met andere woorden: welke activiteit wordt er ontplooid door de overheid en welke door de civiele maatschappij? Het is belangrijk een goed inzicht te krijgen in de verschillende actoren van de wijk. We onderscheiden vijf groepen: bewoners, gebruikers, middenveld, private actoren en overheden.

Kijk ook naar de voornaamste geloofs- en cultuurgemeenschappen. Wat zijn de verbindende werkingen (scholen, bijvoorbeeld)? Probeer je tenslotte een beeld te vormen van de belangrijkste breuklijnen en conflicten. Je zoektocht vereist dat je kennismaakt met het veld. Ga praten met de belangrijkste actoren in de wijk. Wat zijn hun agenda's, waar zijn ze mee bezig? Breng in kaart hoe het dagelijks leven is gestructureerd. Wat hangt er aan en hoe functioneert het? Hoe werken de bewonersgroepen? Maak een inventaris van de sociale netwerken in de wijk.

Maak ook hier een sterkte-zwakteanalyse. Vergeet vooral niet te kijken naar de dynamiek. Verdiep je in de geschiedenis van de wijk en in verhalen en praktijken die ernaar verwijzen. Hoe verwijst het patrimonium naar het verleden? Welke lagen en residu's vinden we terug? Hoe zit het en zat het met de verhouding tussen binnen- en buitenstaanders? Welke mentale kaarten worden gehanteerd? Vanzelfsprekend verdient ook dit luik een aantal gesprekken met bevoorrechte getuigen.

Deze oefening zou zelfs een cultureel wijkproject op zich kunnen worden. Wat is er spannender dan in groep een cultureel profiel maken van je woonomgeving? Misschien telt de bewonersgroep wel enkele onvermoede experts ...

4. De wijkdiagnose

Een volgende stap is je synthese in kaart brengen. Let wel: een kaart is altijd een reductie van de werkelijkheid en daardoor worden belangrijke elementen uitvergroot.

Wat kan op de kaart komen:

- handelskernen (winkels, cafés, eetgelegenheden)
- collectieve voorzieningen (scholen, zwembaden, parken ...)
- culturele voorzieningen (bibliotheek, cultuurcentra, maar ook belangrijke ontmoetingsplaatsen, publieke ruimte ...)
- overheidsdiensten (gemeentehuis, locale antennes, OCMW ...)
- openbaar transport (belangrijke tram-, trein- en bushaltes)
- allerlei organisaties (het middenveld in kaart brengen)
- bedrijven (meestal worden bedrijven niet in de analyse van een wijk betrokken hoewel ze er een belangrijke invloed op kunnen hebben)
- (grote) gebouwen die een bestemmingsverandering ondergaan (die leeg staan of waarvan je weet dat ze binnenkort leegstaan)
-

Eens de analyse gemaakt, kan je gaan samenvatten en een diagnose stellen. Dit wil vooral zeggen: je vormt je een mening, je trekt besluiten. Dat doe je in groep, liefst samen met alle partners. Je moet hier dus al enig zicht hebben op de *stakeholders* en vooral op het *platform* waarmee je later aan de slag moet. Het komt er tijdens dit proces op

aan een gemeenschappelijke taal en kennis te ontwikkelen, waarop een gedeelde visie en gemeenschappelijke doelen kunnen steunen. Pas dan hebben gemeenschappelijke activiteiten ook echt betekenis.

In feite ontwikkelt de diagnose tegelijkertijd ook een duidelijk lastenboek. Wat zijn de belangrijkste kansen en knelpunten? Wat zijn de mogelijkheden om knelpunten aan te pakken? Waarvoor is hulp van buitenaf nodig? Hoe zou een duurzame ontwikkeling er uitzien en welke scenario's bestaan daarvoor? Welke actoren moeten daarvoor samenwerken en hoe zou een dergelijk draagvlak er uitzien? Welke praktijken/activiteiten bestaan er of moeten worden ontwikkeld?

In het kader van een dergelijke, brede visie kunnen de culturele hefboomen duidelijker worden gedefinieerd. Dat is dan het programma 'gemeenschapsvorming *sensu stricto*'. Het biedt inzicht in de professionele noden, in de beste werkvormen, in de meest geschikte artistieke perspectieven. Maar het laat vooral zien welke de beoogde 'bijdrage' is en hoe deze, enkel en alleen in samenspel met andere actoren, effecten kan genereren. Hier geef je dus een duidelijke plaats en positie aan de verschillende actoren en projecten binnen het netwerk.

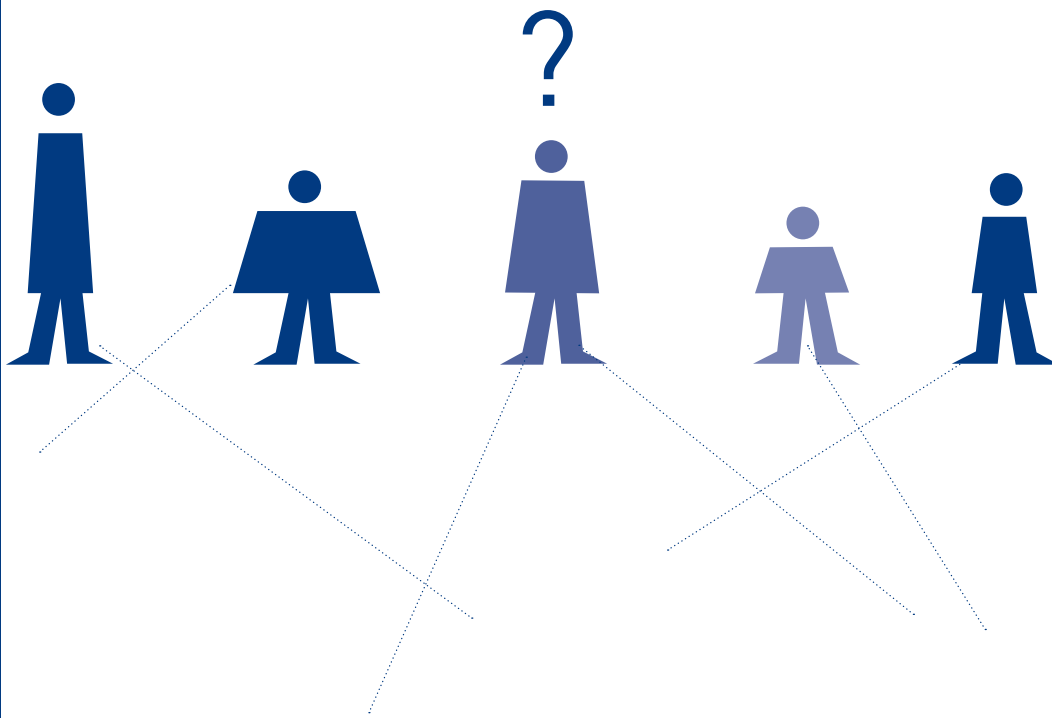
5. Ontwerpend onderzoek

Op de plaatsen waar we trajecten hebben begeleid die het opmaken van een omgevingsanalyse vereisten – en dat deden we onder meer met alle cultuur- en gemeenschapscentra van Antwerpen – vielen ons telkens opnieuw een aantal zaken op. Allereerst hoe iedereen (ook de 'professionelen') een eigen bril heeft en denkt dat wat hij ziet en weet, ook 'waar' is. Hoe vaak hoor je niet: "*ik ken die buurt, ik werk daar al tien jaar, ik woon er ...*" en hoe dikwijls zie je grote ogen wanneer je samen de cijfergegevens bekijkt. Een teveel aan programmering steunt op impressionisme en op 'zijn eigen ding doen'. Het is goed dit eens te onderwerpen aan enige objectivering. In dit proces moet je loskomen van je eigen routine. Dat is de enige manier om tot een gedeelde visie te komen zowel binnenshuis als samen met partners. Bovendien helpt dit je om je eigen werking een duidelijke plaats te geven. Een plaats die niet altijd in het centrum ligt (wat trouwens ook niet hoeft).

Tijdens het onderzoeksproces borrelen er steeds een heleboel oplossingen, initiatieven en creatieve gedachten op. In de loop van het onderzoek groeit het 'ontwerpend denken'. Die ideeën kan je dan ook meteen toetsen aan de omgevingsanalyse. De analyse staat dus zeker niet voor verloren tijd. Integendeel, ze schept een ideale omgeving om activiteiten, projecten en programma's te laten ontstaan.

We hopen dat het onderzoek het perspectief van de medewerkers een beetje opent, los van het eigen 'vak' en hen leert om eens op de plaats van 'de ander' te gaan staan, zich in te leven in 'de ander'. Net die competentie is vitaal om een intercultureel brugproject uit te denken.

Neem dus ruim de tijd om de omgeving grondig te verkennen. En maak ook daar een permanent cultureel proces van. Want 'reflexieve modernisering' is het kenmerk van deze tijd.

Medewerker gemeenschapsvorming

profiel - competenties - rekruteringsstips

Gemeenschapsvorming wordt meer en meer ingepast in het takenpakket van de cultuurbeleidscoördinator en de medewerkers van het cultuur- of gemeenschapscentrum of de bibliotheek. Ondertussen zijn ook de eerste fulltime gemeenschapsvormers in dienst. Maar wat moet een ‘medewerker gemeenschapsvorming’ eigenlijk kennen en kunnen?

1. Samen zoeken

Dit hoofdstuk is bedoeld voor iedereen die een rol kan spelen bij het aanwerven van (gemeentelijk) personeel of bij het (her)definiëren van jobprofielen. Als (mede)verantwoordelijke voor het aanwerven weet je dat deze zoektocht nooit evident is. Zeker in de context van een gemeentelijk personeelsbeleid is het een verhaal van overleg tussen verschillende verantwoordelijken, elk met hun eigen manier van werken, eigen gevoeligheden, eigen kennis en ervaring.

Meestal zijn de gemeentesecretaris, medewerkers van de personeelsdienst, de bibliothecaris of de directeur van het cultuurcentrum betrokken partij. Maar ook nog andere partners die het culturele veld goed kennen of aanvoelen, kunnen bij dit zoekproces een rol spelen.

Wat volgt is voor jou misschien vanzelfsprekend. Maar de praktijk leert dat een doelgerichte aanpak van werving en selectie niet overal gelijk aanwezig is. Daarom dit profiel met competenties en rekruteringsstips. Met de bedoeling de neuzen in dezelfde richting te zetten. Om vanuit een gedeelde visie op de nieuwe functie ‘gemeenschapsvormer’, het zoekproces naar de meest geschikte medewerker te starten.

2. Gemeenschapsvorming is een collectieve taak

Het uitvergroten van het profiel van de medewerker gemeenschapsvorming, kan een verkeerde indruk wekken. Het lijkt wel alsof je op zoek moet naar één persoon die voltijds ‘gemeenschapsvorming’ op de schouders neemt. Daar willen we niet uitdrukkelijk voor pleiten. Gemeenschapsvorming is bij uitstek een gedeelde bezorgdheid en dus een gedeelde opdracht. Het is een taak die meerdere zorgdragers behoeft en beter niet exclusief wordt toevertrouwd aan één persoon. In dit werkboek streven we veeleer naar inclusieve aandacht voor gemeenschapsvorming dan naar specialisering.

Waarom dan toch een apart profiel? Omdat we verwachten dat steeds meer medewerkers ‘gemeenschapsvorming’ als hoofdplicht zullen toegewezen krijgen. Los van de principiële overtuiging dat gemeenschapsvorming een bezorgdheid voor het volledige team dient te zijn, is deze keuze ook absoluut te verdedigen. Het aanstellen van een medewerker gemeenschapsvorming is een belangrijke stap om het thema gemeenschapsvorming tot een permanent en inclusief aandachtspunt te laten uitgroeien.

De medewerker die gemeenschapsvorming als hoofdplicht vervult, moet beantwoorden aan een duidelijk profiel met een aantal specifieke competenties. De selectieprocedure kan pas een geschikte medewerker opleveren als de verwachtingen duidelijk omschreven zijn en meetbaar gemaakt.

3. Positionering, resultaatsgebieden en ervaring

Vooraleer je de vacature bekendmaakt, sta je best stil bij de plaats van de nieuwe medewerker in het **organogram**. De sollicitant moet immers inzicht krijgen in de krachtsverhoudingen die zijn functioneren zullen bepalen:

- moet verantwoording afleggen aan ... (vb. de schepen van cultuur, de directeur van het cultuurcentrum)
- geeft leiding aan ... (vb. administratieve medewerkers, een team van educatieve medewerkers)
- is lid of voorzitter van ... (vb. secretaris van de cultuurraad, lid van het managementteam van de gemeente, lid van de staf, voorzitter van de deelraad verenigingen)
- onderhoudt interne en externe relaties met ... (vb. de gemeentesecretaris, de schepen, de medewerker cultuurspreiding, de koepels van verenigingen, het buurtoverleg)

Omschrijf concreet een aantal **resultaatsgebieden**. Hou hierbij rekening met de specifieke situatie van de stad of gemeente. Vermeld **de externe en interne werkgebieden** waar een bijdrage van de medewerker wordt verwacht.

Extern:

- sectorontwikkelingen: evoluties met betrekking tot gemeenschapsvorming omzetten naar de eigen context
- decreet: de letter en de geest van het decreet op het lokaal geïntegreerd cultuurbeleid creatief omzetten in eigen activiteiten, initiatieven, processen ...
- benchmarking en afstemming: actief en kritisch op de hoogte blijven van de gemeenschapsvormende praktijken in het brede culturele veld

Intern:

- beleid: een gemeenschapsvormend (deel-)beleid plannen, voorbereiden en uitvoeren. Hierbij is een integrale aanpak (samenwerking met diverse partners) aangewezen. De gemeenschapsvormende aanpak sluit bovendien naadloos aan bij de keuzes in het cultuurbeleidsplan.
- doelgerichtheid: op korte, middellange en lange termijn doelstellingen bepalen en behalen. Het zou verkeerd zijn de gemeenschapsvormende opdracht te herleiden tot projectwerking. Projecten hebben zeker hun plaats in de opdracht, maar de horizon reikt een heel eind verder.
- netwerking: bruggen tussen diensten, werkvelden en verenigingen bouwen en verstevigen.
- groepsgerichtheid: gevoelig zijn voor de groepsdynamiek en deze mee aansturen
- resultaatgerichtheid: denken én doen, zowel een visie ontwikkelen als implementeren

Bepaal vervolgens de **diplomavooraarden, ervaringsvereisten en procedure**. Durf, gezien de complexiteit van de job, een redelijke ervaring eisen: minimaal een bachelorniveau, of voldoende ervaring hiermee gelijkgesteld.

Over de procedure zelf spreken we ons niet uit. Wel geven we -verder in de tekst- graag een aantal rekruteringsstips.

4. De competentielijst

Dit schema geeft de verschillende competenties weer zoals die door een *peergroup*¹ werden geformuleerd. Haal er die competenties uit die cruciaal zijn voor de gemeenschapsvormende opdracht in jouw organisatie of specifieke werkcontext. Bepaal met andere woorden prioriteiten en het juiste gewicht voor elke keuze. Concretiseer ook waar nodig.

<p>COMPETENTIE:</p> <p>‘De medewerker gemeenschapsvorming kan ...’</p>	<p>Hoe je kan merken dat een medewerker gemeenschapsvorming de gevraagde competentie bezit:</p> <p>‘De medewerker gemeenschapsvorming...’</p>
<p>netwerken opbouwen en onderhouden</p>	<ul style="list-style-type: none"> - organiseert overlegmomenten met partners in het netwerk - kent de sociale en culturele kaart - introduceert zichzelf in andere netwerken - hanteert verschillende samenwerkingsverbanden tegelijkertijd - beschouwt ieder contact als een mogelijke schakel in het netwerk - maakt duidelijke afspraken met partners en volgt deze op - onderhoudt contacten met de bestuurlijke, economische, politieke en sociaal-culturele actoren
<p>procesgericht handelen</p>	<ul style="list-style-type: none"> - heeft inzicht in de waarde van het proces, ziet het als een hoofddoel, belangrijker dan producten en procedures - heeft inzicht in de diverse fasen van een project, plant, is vooruitziend - bouwt voortdurend nieuwe kennis op over de verschillende methodieken voor gemeenschapsvorming - heeft inzicht in groepsdynamische processen, laat groepen de kans zichzelf te ontwikkelen - tracht verschillen te verzoenen, speelt een bemiddelaarsrol - beschrijft processen op correcte wijze - documenteert en evalueert voortdurend
<p>zich op samenwerking richten</p>	<ul style="list-style-type: none"> - rekruteert partners die een reële inbreng aan de werking leveren - onderhandelt de zakelijke kant van de samenwerking en is daarbij ook gevoelig voor symbolische ondersteuning (logo, ...) - heeft inzicht in de meerwaarde van samenwerking - kent het belang van een draagvlak, kan het creëren en onderhouden - slaagt erin om verschillende organisaties en individuen vooruitgang te laten boeken rond gedeelde doelen - neemt en geeft verantwoordelijkheid - zoekt naar en bewerkstelligt de meerwaarde die de partners uit de samenwerking kunnen halen - anticipeert op uiteenlopende situaties

1. leidinggevend en praktijkwerkers (focusgroep gemeenschapsvorming), enkele externe experts en medewerkers van de steunpunten VCOB, Kunst en Democratie en Cultuur Lokaal

<p>een omgevingsanalyse opmaken</p>	<ul style="list-style-type: none"> - heeft inzicht in bronnen van sociale geografie (op het internet, in de literatuur, bij deskundigen, ...) - verzamelt bekende gegevens op een correcte manier - maakt een 'actor'-netwerkanalyse - stelt een diagnose, bepaalt wie de sleutelactoren zijn - neemt voldoende afstand en kan snel een overzicht maken van complexe dossiers en situaties - analyseert en synthetiseert een situatie - heeft oog voor de noden van individuen en groepen - heeft gevoel voor maatschappelijke en intermenselijke evoluties, spanningen en prioriteiten
<p>culturele identiteiten detecteren, benoemen en hanteren</p>	<ul style="list-style-type: none"> - heeft oog voor diversiteit - ziet gemeenschappelijkheden tussen mensen en kan deze positief aanwenden - herkent de processen die zorgen voor sociale samenhang en weet ermee om te gaan, ziet waar er gebrek is aan dergelijke processen - kent de specifieke gewoonten van (sub)culturen - stemt vraag en aanbod op elkaar af - kent de functie en de betekenis van publieke plaatsen voor een groep, gemeenschap, subcultuur, ... - benoemt de eigenheid en samenstelling van een bepaalde wijk of omgeving - bezit een groot inlevingsvermogen
<p>de sociale dimensie van artistieke producten inschatten</p>	<ul style="list-style-type: none"> - heeft inzicht in de kwaliteitskenmerken van artistieke producten - is nieuwsgierig naar verschillende kunstuitingen en hun betekenis voor het dagelijks leven - heeft inzicht in creatie- en productieprocessen - schat de effecten van artistieke projecten in op de verschillende niveaus (individu, groep en gemeenschap) - legt boeiende linken tussen artistieke producten en mensen en hun situatie
<p>het artistiek potentieel van een groep of situatie zien</p>	<ul style="list-style-type: none"> - herkent de artistieke mogelijkheden van mensen en groepen - heeft inzicht in groepsdynamica - zoekt naar mogelijkheden om tradities te actualiseren en intercultureel te maken - zet artistiek potentieel om in concrete acties - vindt ondersteuning (ervaringsdeskundigen, specialisten, informatie, ...) en kan deze inschakelen
<p>mede-eigenaarschap van de projecten toelaten</p>	<ul style="list-style-type: none"> - verdeelt diverse verantwoordelijkheden over de verschillende partners - ondersteunt het opnemen van de verantwoordelijkheid door de partners - ondersteunt de communicatie van het mede-eigenaarschap bij de voorstelling van resultaten aan diverse instanties en media - zorgt voor een gezond evenwicht tussen de partners en vermijdt dat iemand het laken onrechtmatig naar zich toetrekt - bereikt dat een projectgroep als groep begint te functioneren en zich een gezamenlijk belang voor ogen stelt

<p>empowerment realiseren</p>	<ul style="list-style-type: none"> - haalt het beste uit mensen naar boven - overtuigt en betreft mensen, kan hun interesse vasthouden - laat dingen ‘van onder uit’ groeien - evalueert op basis van de ervaring en emotionaliteit bij partners en deelnemers - benadert mensen, wijken en gemeenschappen vanuit hun eigen krachten
<p>een visie op lange termijn ontwikkelen</p>	<ul style="list-style-type: none"> - herkent diversiteit en gemeenschapsvorming in de eigen werkcontext - formuleert operationele en strategische doelstellingen voor een bepaald project - heeft een duidelijke visie over de wenselijke evolutie van de sfeer en het samenleven in de stad, de (deel)gemeente, het dorp, de wijk, de omgeving ... - benoemt de vooropgestelde maatschappelijke, sociaal-culturele en/of artistieke effecten en principes van de eigen werking - stelt een werkbaar kader op en vertaalt dit naar concrete situaties

5. Rekruteren en selecteren

In het voorgaande richten we ons op ‘die ene witte raaf’, het perfecte profiel dat ons met zekerheid succes zal brengen in die nieuwe wereld van gemeenschapsvorming ... Wie al aan werving en selectie deed, weet wel beter. De juiste man of vrouw op de juiste plaats krijgen is lang niet evident. En staat vaak synoniem voor een moeizame zoektocht. Enkele suggesties om toch zo dicht mogelijk bij die ‘witte raaf’ te geraken:

Informeer de sollicitanten uitvoerig en wees duidelijk over jouw verwachtingen

Een functie vacant verklaren is in dit geval meer dan ze eenvoudigweg publiceren in de krant. Stel een lijst op van de kanalen die je wil inschakelen om te werven. Denk daarbij aan organisaties, sectoren en mensen die ook bezig zijn met ‘het samen leven’: het opbouwwerk, ondersteuningscentra voor lokale groepen en netwerken, voorzitters van verenigingen en raden ... Schakel zoveel mogelijk mensen in om de functie ruim bekend te maken en eventuele geïnteresseerden aan te spreken.

Vraag de kandidaten hun cv en motivatie heel gericht af te stemmen op de vacature. Zo wordt de brief van een kandidaat ook een echt selectie-instrument dat veel meer vertelt dan enkel en alleen ‘het juiste diploma’. Op die manier kan je ook interessante mensen bij de selectieprocedure betrekken, zonder dat ze zelf aanwezig hoeven te zijn bij een gesprek of tijdens de testen.

Peil naar de liefde voor de stad of gemeente

Geef de kandidaten de opdracht om bijvoorbeeld twee uur rond te wandelen in een wijk en indrukken op te doen. Vertel dat dit gebied hun toekomstig werkterrein is en dat jullie het over deze verkenning zullen hebben. Tijdens dat gesprek pols je dan naar:

- globale indrukken
- wat viel op?
- hebben de kandidaten mensen aangesproken?
- hebben ze ideeën opgedaan voor mogelijke projecten?

- hebben ze knelpunten opgemerkt die ze zouden opnemen in een actieplan?
- waarom zouden ze wel of niet in de wijk of buurt willen wonen?
- ...

Maak gebruik van de indicatoren uit de competentielijst

De indicatoren in de tabel 'Hoe je kan merken dat een medewerker gemeenschapsvorming de gevraagde competentie bezit', verwijzen naar realistische taken. Samen geven ze een goed beeld van wat een medewerker gemeenschapsvorming moet kennen en kunnen. Laat je inspireren door deze indicatoren als je vragen opstelt voor een gesprek.

Wees creatief in je selectiemethodieken

Leg een fictief project voor en confronteer de kandidaten met een aantal dilemma's. Zorg ervoor dat de selectiegroep het eens is over de dilemma's, over de keuze die je hoopt dat de kandidaat zal maken of over de criteria die hij of zij hanteert om die keuze te maken. Voorbeelden van dilemma's:

- wie heeft gelijk: de schepen of de bewoners van het marktplein?
- wie is de eigenaar van het project: de medewerker gemeenschapsvorming of het buurthuis?
- welk aspect van een sociaalartistiek project primeert: het sociale of het artistieke?
- waar ligt het belangrijkste accent: op ideeën of op structuren?

Laat de kandidaten een taak uitvoeren waar hun communicatieve of delegerende vaardigheden uit blijken:

- een basistekst herschrijven gericht aan een schepen, een handelaar, de bevolking, het publiek van de regionale TV ...
- een 'postvakproef' waaruit blijkt hoe een kandidaat omgaat met meerdere taken tegelijk en die het delegerend vermogen test
- ...

Bestudeer de natuurlijke uitstraling van de kandidaten:

- kijk hoe ze hun eigen plaats tijdens een groepsgesprek verwerven en of ze in staat zijn samenwerking te stimuleren
- laat het groepsgesprek bijwonen door observatoren met een checklist
- ...

Confronteer de kandidaten met elkaar:

- laat ze vooraf de krijtlijnen voor een sociaalartistiek project uittekenen. Vraag dat ze hun resultaten aan elkaar voorstellen. Observatoren bekijken de rol van de kandidaten in het groepsproces.
- laat na de voorstelling van de sociaalartistieke projecten de groep kandidaten samenwerken om een akkoord te bereiken over 'het beste voorstel', dat aan de selectiecommissie zal worden voorgelegd. Observeer wie voor het kantelmoment zorgt in het tot stand komen van het compromis. Hoe heeft hij/zij dit aangebracht?
- ...

Betrek de juiste beoordelaars

De verschillende groepen die met de medewerker gemeenschapsvorming zullen moeten samenwerken, worden best betrokken bij de beoordeling of de selectie van de kandidaten. We denken dan aan

- partners van vorige gemeenschapsvormende projecten
- collega-medewerkers gemeenschapsvorming (uit een naburige stad/gemeente)
- leidinggevende personen
- ...

Eventuele deontologische problemen voorkom je, door deze mensen te vragen de eigenlijke jury te adviseren, of door ze slechts bij een gedeelte van de selectieprocedure te betrekken.

Wees gevoelig voor ervaring

Zonder afbreuk te doen aan het potentieel van iedere kandidaat, is het verantwoord tijdens de sollicitatiegesprekken bijzondere aandacht te geven aan het aspect ervaring en dit bij de eindbeoordeling apart te behandelen.

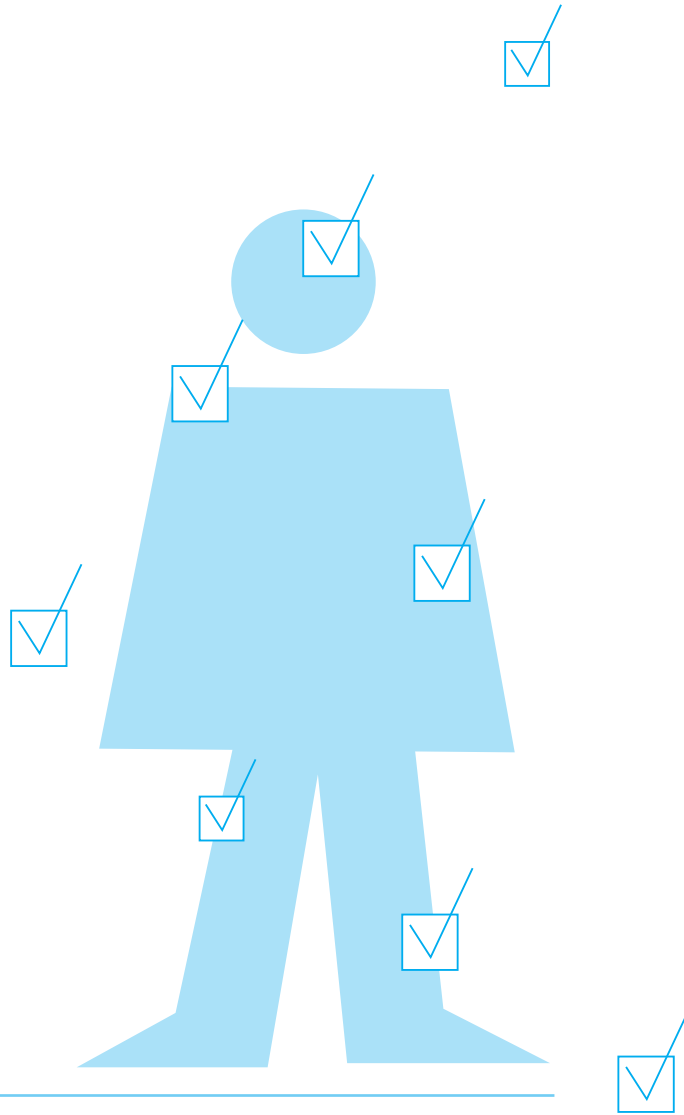
Bestudeer de arbeidsvoorwaarden vooraf

De functie van de medewerker gemeenschapsvorming brengt niet alleen een flexibel uurrooster met zich mee, maar ook opdrachten buitenhuis, weekendwerk ... We raden je aan op voorhand een compensatiesysteem uit te werken en de voorwaarden duidelijk te bespreken met de kandidaten.

6. Tot slot

Werken met competenties – of het nu om geïntegreerde rollen of om vaardigheden en inzichten gaat – wordt in het culturele veld nu eens gecontesteerd, dan weer bejubeld. Om die reden kozen we voor ruime begripsomschrijvingen die je vrij kan aanpassen aan het concrete takenpakket van jouw toekomstige medewerker gemeenschapsvorming. En zo hoort het ook.

Veel succes!

Een checklist voor gemeenschapsvormende initiatieven

Gemeenschapsvorming stimuleren of realiseren. Hoe doe je dat concreet en waar let je best op?

De begeleiding van een aantal projecten leerde ons een en ander over kansen en valkuilen.

We toetsten deze inzichten aan de ervaringen van de leden van de focusgroep gemeenschapsvorming. Het resultaat is een lijst van aanbevelingswaardige aandachtspunten.

Dit schema heeft alles behalve de pretentie om volledig te zijn. Wel wil het zo goed mogelijk samenvatten over welke zaken ervaringsdeskundigen het eens zijn als het gaat over de praktische kant van hun gemeenschapsvormende werk.

Iedere werkcontext is specifiek en elk initiatief kent eigen wetmatigheden. Sommige van onderstaande to do's moet je wellicht relativeren. Sommige aanbevelingen zijn misschien net cruciaal voor het functioneren van jouw initiatieven.

Kortom, dit schema kan een mogelijke leidraad zijn. Het kan je inspireren, maar wil je zeker niet dirigeren.

Aan de slag met gemeenschapsvorming: wat hou ik in het oog?

WAAROM?	
	Vertrek vanuit een maatschappelijke nood .
	Werk vanuit een duidelijke visie .
	Neem voldoende tijd om je documenteren. Maak je diagnose .
	Ent het initiatief op de context . Ken of maak de sociale en culturele kaart.
	Stimuleer dat partners, participanten, groepen ... hun verhouding ten opzichte van de wijk, stad ... onderzoeken en (her)formuleren zodat ze mee het kader helpen vormen voor projecten.
	Blijf altijd de waarom-vraag stellen.

MET WIE?

Invester voldoende in het zoeken naar partners. Zoek zowel lokaal als bovenlokaal in meerdere werkvelden en beleidsdomeinen. Zorg voor een transversale samenwerking.

Zoek naar een **variatie** aan partners: betrek zowel zij die voor vernieuwing als zij die voor een zekere duurzaamheid zorgen. Betrek ook wie beleidsmatig het project ondersteunt.

Werk met **steutefiguren** of lokale ambassadeurs en doe zo een beroep op aanwezige netwerken.

Betrek van bij de start **politici** vanuit verschillende beleidsdomeinen.

Werk complementair met **programmatoren**. Zo leer je elkaars netwerk kennen en gebruiken. Dit kan tevens zeer inspirerend zijn voor toekomstige, gezamenlijke projecten.

Denk niet in termen van klassieke doelgroepen.

Zoek naar een zo groot mogelijk inhoudelijk draagvlak.

HOE SAMENWERKEN?

Stel het **statuut** van het samenwerkingsverband ondubbelzinnig op scherp. Formuleer dit eventueel in een schriftelijk document.

Werk met een **stuurgroep of adviesgroep** met afgevaardigden uit de meewerkende organisaties. Betrek ook deelnemers in de denkgroep. Laat de deelnemers mee de aanpak bepalen.

Schep absolute duidelijkheid over wie welke **beslissingsbevoegdheid** heeft en wie welke bijdrage doet. Welke verantwoordelijkheid heeft de individuele partner en wat valt onder de verantwoordelijkheid van de diverse partners samen?

De **eindverantwoordelijkheid** hoeft niet gedeeld te zijn. Het moet duidelijk zijn wie de doelstellingen en planning bewaakt. Zorg wel voor zoveel mogelijk mede-eigenaarschap, mede-engagement en betrokkenheid.

Zorg dat de deelnemers een stem krijgen in het initiatief en zorg voor een voortdurende kruisbestuiving tussen kunstenaar en deelnemer. **Geen eenzijdige "verrijking"**.

Geef **conflicten** een plaats. Voorzie ruimte om conflicten te detecteren en op te lossen. Durf mensen buiten te zetten als die de groep al te zeer belasten.

Creer voldoende **flexibiliteit**. Gebrek aan flexibiliteit van de partners of tussen partners doet het project stagneren. Maak geregeld-tijd om de taken van de diverse partners meer op elkaar af te stemmen.

Hou rekening met **het ritme en de codes** van elke meewerkende organisatie en stel die niet ondergeschikt aan jouw manier van werken.

Als er in de loop van het project partners bijkomen, bespreek je dit met de groep. Blijf **openstaan** voor anderen. Vernieuwing moet mogelijk zijn.

Op de hoogte zijn van de brede culturele activiteit in je stad en gemeente vergroot de kans op een duurzame inbedding van je initiatief. **Stem initiatieven af** op bestaande activiteiten of werk ermee samen.

Verbind en verknoop het artistieke en creatieve aan milieu, economie, sociale tewerkstelling, ruimtelijke ordening, groenvoorziening, onderhoud enz.

Zoek naar een werkbaar samenwerkingsmodel dat voor iedere partner tot een win-winsituatie leidt.

PRODUCT OF PROCES?

Het product mag geen dwangbuis worden of onherkenbaar zijn voor de deelnemers.

Zorg voor een goed evenwicht. Vermijd teveel nadruk op product en resultaat.

Bouw laagdrempelige, tussentijdse toonmomenten in waarbij zowel het proces als de resultaten benadrukt worden.

Voorzie bij lange projecten tussenproducten. Durf zijsporen bewandelen die **procesondersteunend** zijn.

Stem het product af op het proces.

PROJECTPLANNING EN - VERLOOP

Hou er rekening mee dat gemeenschapsvormende projecten op een ander **ritme** werken dan het professioneel geprogrammeerd aanbod. Durf dan ook denken buiten de kaders van de traditionele seizoensprogrammering. Let ook goed op het ritme en de capaciteiten van de doelgroep.

Hou rekening met de vrije tijd van anderen. Stem de **planning** af op de **doelgroep** en niet alleen op de kalender van de partners.

Werk niet met een te strakke **kalender**. Besef goed dat je niet alles (lang) op voorhand kan plannen. Dit kan vervelend zijn voor de begroting. Wees daarop voorbereid.

Ga er niet van uit dat je álle randvoorwaarden op voorhand kan inschatten. Blijf tijdens het initiatief attent voor veranderingen en **nieuwe informatie**.

Voorzie af en toe een pauze in het project om **af te stemmen**, voor een mogelijke koerswijziging of om een aantal zaken in vraag te stellen

Voorzie een **time out**. Creëer instrumenten voor ontlading en emotionaliteit.

Denk nu al na over hoe en wat je zal **evalueren**.

De **voorbereiding is minstens zo belangrijk als het project zelf**. Besteed hier dus voldoende tijd aan. Voorzie voor alle stappen in het proces voldoende TIJD.

(RAND)VOORWAARDEN

Het verhaal, de inhoud van het project moet uitstraling hebben door eenvoud én verbeeldingskracht. Het project moet aanspreken, verwonderen, begeesteren, je blik vernieuwen, een vonk doen overspringen.

De structuur moet dragend zijn en niet belastend. Besteed aandacht aan voldoende autonomie.

Zorg voor voldoende logistieke, financiële en administratieve ondersteuning.

Geef gemeenschapsvormende projecten met een belangrijk artistiek element ook een evenwaardige behandeling als artistieke projecten. Breng dit ook zo over naar medewerkers techniek, infrastructuur en logistiek.

Durf aan de deelnemers vragen om zich te concentreren, om expliciet aan iets te werken. Baken de 'werktijd' duidelijk af en maak met deelnemers afspraken om die te respecteren.

Wees voor jezelf duidelijk: eerst zekerheid over de centen en dan pas dromen, of eerst enthousiasme aanvoelen en dan pas de middelen zoeken. Middelen voorzien en opnemen is een gedeelde verantwoordelijkheid.

PLAATS

Selecteer de meest geschikte locatie voor het product dat je wilt tonen én het publiek dat je wilt bereiken. Durf te focussen op een niet evident doelpubliek.

Durf vanuit een groeiende betrokkenheid bij het project ook het thema wijkidentiteit en stadsidentiteit aan te snijden met deelnemers, wijkbewoners.

Boor de bestaande energie in een wijk of groep maximaal aan.

Zoek naar thema's en plaatsen die kunnen verbinden.

COMMUNICATIE

Zorg voor een aanspreekpunt. Het project vraagt naar buiten één gezicht.

Wees zeer aandachtig voor de interne communicatie. Schrijf en spreek direct betrokkenen persoonlijk aan.

Verspeel het vertrouwen en de intimiteit van de projecten niet ten koste van communicatie en zichtbaarheid.

Wees realistisch. De externe zichtbaarheid staat zelden in verhouding tot de geleverde inspanningen.

Neem je tijd om de zichtbaarheid te laten groeien. Niet direct de grote middelen inzetten, wel concrete activiteiten.

Ontwikkel verschillende vormen van communicatie. Beperk je niet tot de communicatiekanalen van het regulier aanbod.

Pas de verschillende communicatievormen aan naargelang de diverse fasen van het proces.

Ga omzichtig om met hoe je over het interne proces met de buitenwereld communiceert.

Communiceer wervend en enthousiast en benadruk het positieve.

Stel het project en de andere partners steeds centraal. Vermijd jezelf te profileren als dé trekker die de anderen in de schaduw stelt.

Breng altijd een goed gedocumenteerd verhaal.

EVALUATIE

Weet vooraf goed wat je wil **evalueren**. Ga uit van de geformuleerde doelstellingen van het project. **Evalueer** deze ook mee en durf ze in vraag te stellen.

Bevraag regelmatig - ook tussentijds - zowel het product als het proces. Vermijd echter dat **tussentijdse evaluaties** het hele project op de helling zetten.

Evalueer samen met de deelnemers en de doelgroep..

Overweeg: met elke partner **apart of gezamenlijk** evalueren.

Evalueer met deelnemers en publiek tijdens de projectfinale of toonmoment, maar ook enige tijd nadien. Zo breng je piek- en dalmomenten, het eventuele zwarte gat na afloop en resultaten op langere termijn in beeld.

Hang je **legitimering** niet enkel vast aan cijfers.

Vermijd dat men de **doorstroming** van 'nieuw publiek' naar het reguliere aanbod beschouwt als een graadmeter voor de kwaliteit van je projecten.

Evaluatie mag ook **feest** zijn, niet alles moet geformaliseerd zijn.

Het project moet bij mensen een verschil maken. Er moet iets veranderd zijn bij deelnemers, in de wijk of stad, bij de partners, in de beeldvorming.

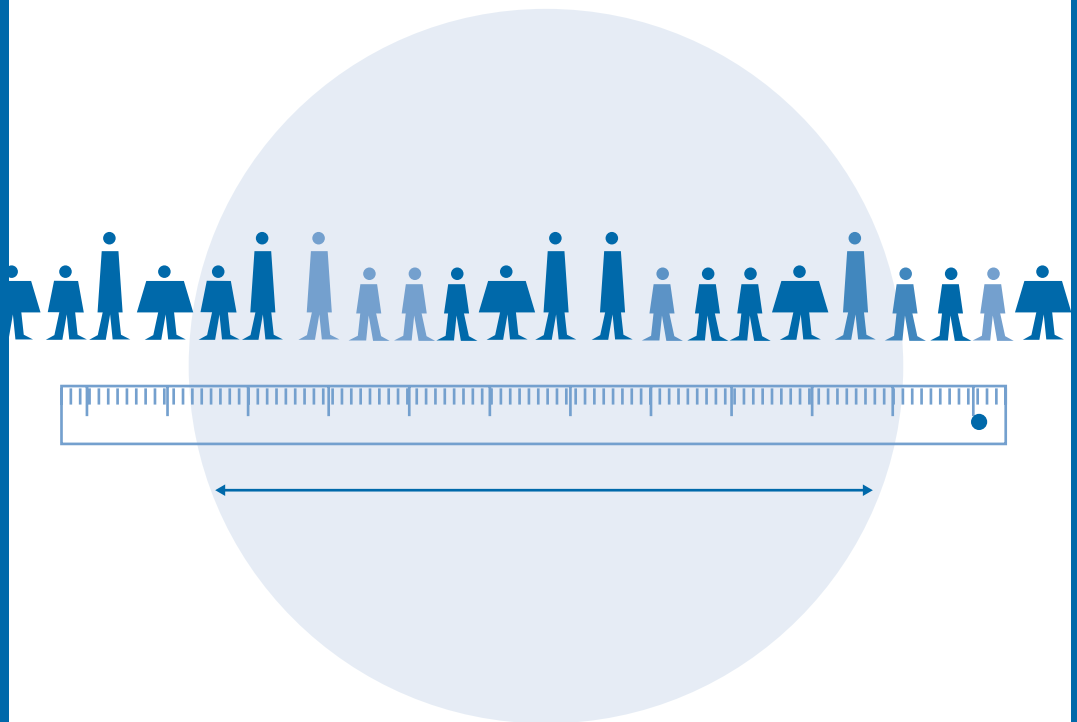
NAZORG

Betrek de externe partners bij de nazorg en de duurzaamheid van het project.

Vermijd 'het zwarte gat' voor de deelnemers na het realiseren van het initiatief.

Dwing een project niet te snel om zich te verzelfstandigen, om te snel van project naar structuur over te gaan.

Vier de resultaten van het project en zorg voor feestmomenten.

Kan je gemeenschapsvorming meten?

Het meten en legitimeren van sociaal-cultureel effecten is een heikel thema. Tegelijk kan het bijdragen tot het begrip en de appreciatie van je gemeenschapsvormende werking. We verkennen enkele mogelijkheden.

1. De weg wordt al wandelend gemaakt

Het denken en doen rond gemeenschapsvorming is een levend gebeuren. Dagelijks bouwen we ervaringen en inzichten op. Ook over principes en effecten waarop het denken en de actie zich moeten richten. In februari 2007 stond een focusgroep van praktijkwerkers¹ stil bij de gewenste resultaten van gemeenschapsvorming. Hier bouwen we groten-deels verder op wat toen aan de oppervlakte kwam. Beschouw wat volgt dus niet als een definitief antwoord, maar eerder als een richtingwijzer.

2. Het ene resultaat is het andere niet

De gemeenschapsvormende praktijk heeft vele gezichten. Zowel de inhoudelijke omschrijving van het begrip, als de methodieken en de praktijkwerkers zelf, kenmerken zich door een boeiende diversiteit. Het is dan ook niet verwonderlijk dat we de uitkomst van gemeenschapsvormende initiatieven niet zomaar kunnen definiëren als 'geslaagd' of 'mislukt'. Gemeenschapsvorming zoals we het in dit werkboek bekijken mikt op **de sociale effecten van cultuur**. Het al dan niet bereiken van deze effecten kan men niet zomaar in cijfers vertalen. Kwantitatieve meting lijkt al meteen een heikele zaak en kwalitatieve meting zal slechts tot op een bepaalde hoogte mogelijk zijn. Gemeenschapsvorming verwezenlijken lijkt in eerste instantie een zaak van diagnose, visie en interpretatie.

Het benoemen van de principes en de effecten van een gemeenschapsvormende werking is allerminst evident, maar wel cruciaal voor de legitimering ervan. Als je niet weet tot wat je inspanningen moeten leiden en hoe je jouw realisaties binnen dat kader van doelstellingen kan duiden, is de kans reëel dat je initiatieven niet worden begrepen of geapprecieerd. Alles – en tegelijk niets – krijgt dan het etiket 'gemeenschapsvorming' opgekleefd. Wat jou, als genuanceerde en betrokken gemeenschapsvormer, zeker niet zal vooruit helpen.

3. Nood aan perspectief en principes

Als absolute basisvoorwaarde geldt: **weet waarom je inzet op gemeenschapsvorming**. Wie niet weet wat gemeenschapsvorming betekent of kan betekenen, zal nooit kunnen uitmaken of zijn gemeenschapsvormende werking zin heeft en resultaat opbrengt. Frustrerend voor jezelf en voor anderen. Gemeenschapsvorming staat voor een aantal duidelijke doelstellingen. Vertaal deze naar een lange termijnperspectief voor je eigen werkcontext. Vertrek dus van een **diagnose** en een **visie**.

Stel jezelf daarbij de volgende **vragen**:

- welk duidelijk idee heb ik over de wenselijke evolutie van de sfeer en het samenleven in de stad, de (deel-)gemeente, het dorp, de wijk, de buurt ...?
- welke rol kan cultuur daarin spelen?
- hoe ga ik om met diversiteit van en gemeenschappelijkheid tussen mensen en groepen?

Op basis van de antwoorden op deze vragen formuleer je een hanteerbare visie op de gemeenschapsvormende kracht van jouw werking. Dit is een noodzakelijke voorwaarde om de resultaten van de werking vooraf én achteraf realistisch

1. De focusgroep is samengesteld uit een 15-tal cultuurbeleidcoördinatoren, cultuurfunctionarissen en andere praktijkwerkers uit evenveel Vlaamse steden en gemeenten.

in te schatten. Als je weet vanuit welke principes je handelt, zal je de gewenste effecten ook eenduidiger kunnen benoemen. En bijgevolg ook duidelijker kunnen argumenteren waarom je inspanningen zin hebben.

Eerst gaan we dieper in op de vraag welke de gemeenschapsvormende effecten dan wel kunnen zijn. Daarna onderzoeken we op welke manier je die resultaten kan legitimeren.

4. Welke resultaten of effecten?

Uit de bevraging van de focusgroep valt op dat de resultaatsgebieden van gemeenschapsvorming divers zijn. Een variëteit die overigens lijkt samen te gaan met het aantal 'dienstjaren': hoe langer men met gemeenschapsvorming aan de slag is, hoe meer verscheiden de praktijk en de effecten die men ermee wil realiseren. Wellicht is dit een logische evolutie die eigen is aan een zich nog ontwikkelende praktijk. Belangrijk hierbij is dat de focusgroep duidelijk niet kiest voor een rangorde: er bestaan geen minder goede of betere resultaten. Wat telt, is de motivering en de slotsom.

Effecten of resultaten

Het woord 'resultaat' suggereert een interpretatie van hard, objectiveerbaar bewijsmateriaal. Hoeveel omzet werd gerealiseerd? Over hoeveel deelnemers spreken we? Een dergelijke invulling is niet echt aangewezen om de uitkomst van gemeenschapsvormende initiatieven te beschrijven. Het gaat immers niet hoofdzakelijk om aantallen. Gemeenschapsvorming focust meer op het bewerkstelligen van minder kwantificeerbare zaken als een effect, een verandering, een gevoel, een maatschappelijk doel ... In de letterlijke zin van het woord zijn dat echter ook 'resultaten'. Daarom kunnen we de termen 'effect' en 'resultaat' door elkaar gebruiken. Maar om verwarring te vermijden gebruiken we hier enkel 'effect'.

Sociaal-culturele, artistieke en maatschappelijke effecten

In dit werkboek bekijken we gemeenschapsvorming vanuit de sociale dimensie die cultuur voor de samenleving kan betekenen. Gezien de eigenheid van cultuur en de finaliteit – het samenleven bevorderen – uiten de effecten van een gemeenschapsvormende werking zich haast per definitie op het sociaal-cultureel, het artistiek en/of het maatschappelijk vlak. Het onderscheiden van sociaal-culturele, artistieke en maatschappelijke effecten is mogelijk (en wellicht soms ook relevant), maar tegelijk ook zelden realiseerbaar, net omwille van de intrinsieke verbondenheid van de drie thematieken in de gemeenschapsvormende werking.

Daarom gaan de praktijkwerkers voor volgende pragmatische aanpak: in ons handelen laten we ons leiden door een visie die zowel onze maatschappelijke, sociaal-culturele en artistieke principes verwoordt. Om te evalueren of we deze visie ook realiseren, gaan we uit van meervoudige effecten: telkens worden de drie dimensies in min of meerdere mate gecombineerd.

Om de effecten te kunnen benoemen, opteerde de focusgroep voor een **onderscheid op basis van het onderwerp waarop de acties betrekking hebben**. Welke effecten heeft gemeenschapsvormende werking op individuen, groepen, de eigen organisatie, op de omgeving?

Effecten op het individu

Gemeenschapsvorming roept snel associaties op met groepen of gemeenschappen van mensen. Toch beklemtonen de praktijkwerkers dat het collectief belang van een initiatief niet zelden een extra en echt overtuigende dimensie krijgt als men een effect op individuen kan aanwijzen. Het gaat dan meestal over individuele getuigenissen die uitdrukken welk gevoel of besef het initiatief bij hen wist los te weken. Deze **persoonlijke verhalen** staan vaak los van het zichtbaar product van het project. Het zijn getuigenissen in de marge van het gebeuren. Toevallig opgevangen en vaak ook emotioneel geladen. Enkele voorbeelden:

- het besef (opnieuw) mee te tellen
- een gevoel van trots en eigenwaarde omwille van de gerealiseerde actie
- het gevoel 'nodig' te zijn

Dergelijke getuigenissen zijn krachtige signalen die, mits omzichtig vertaald, ook overtuigende argumenten kunnen zijn om de zinvolheid van gemeenschapsvorming te illustreren. De verhalen staan echter best niet op zichzelf. Ze winnen aan kracht wanneer je ze kadert in de bedoeling om via gemeenschapsvorming, individuele vaardigheden tot actief burgerschap en empowerment te stimuleren. Op die manier kan je individuele getuigenissen verbinden met de wenselijke effecten die je voor het doelpubliek formuleerde. Zoals bijvoorbeeld:

- mensen verzelfstandigen in hun talenten
- mensen laten doorstromen naar verantwoordelijke posities in andere projecten
- ervoor zorgen dat mensen elkaar leren kennen en begrijpen

Het mag hier al duidelijk zijn: deze effecten kan je niet zomaar meten. Wel weten. Tenminste, mits een beetje geluk, doorzicht en nabijheid. Of je effecten teweegbrengt of niet, zal je zelf moeten horen en voelen. Dit veronderstelt je aanwezigheid, een voortdurende luisterbereidheid en zin voor dialoog met iedere betrokkene.

Effecten op groepen

Schijnbaar de meest evidente cluster van effecten, maar in werkelijkheid net de moeilijkste om te vatten. Gemeenschapsvorming, het waarmaken van **groepsgebonden gemeenschappelijkheid** tussen mensen, is een centrale doelstelling van de job. Toch is het voor de praktijkwerkers moeilijk om uitdrukking te geven aan hun realisaties op dit vlak. Enkele eerste pogingen:

- de behoeften of interesses van een gemeenschap krijgen een invulling
- het verenigingsleven wint aan belangstelling
- het wijk- of buurtoverleg wordt dynamisch en divers
- het cultureel potentieel van gemeenschappen komt tot uiting

Effecten voor de organisatie

Met 'organisatie' bedoelen we het cultuur- of gemeenschapscentrum, de bibliotheek, de cultuurdienst of nog, iedere andere dienst of actieve persoon die gemeenschapsvormende initiatieven opzet in de stad, gemeente, wijk of buurt. Heel vaak krijgen gemeenschapsvormende effecten voor de organisatie een sterke instrumentele bijklank. Gemeenschapsvorming staat dan gelijk aan acties die het eigen aanbod een ruimer, meer gediversifieerd publiek bezorgen. Dit doet zeker geen afbreuk aan de gemeenschapsvormende waarde van het initiatief. Voorbeelden hiervan zijn:

- publieksverbreding bereiken door cultuurparticipatie van kansengroepen te verhogen
- de doorstroming naar het eigen aanbod verbeteren door drempels te slechten

Hoe langer men met gemeenschapsvorming aan de slag is, hoe losser de rechtstreekse band met het bestaande aanbod lijkt te worden. Ervaren gemeenschapsvormers halen aan dat de ontwikkeling van een specifieke werking naast het 'traditionele' aanbod staat, aan als een expliciet, wenselijk effect is voor de eigen organisatie.

Bijvoorbeeld:

- gemeenschapsvormende activiteiten vormen een duidelijk onderdeel van de eigen programmering of dienstverlening
- gemeenschapsvorming herdefinieert de werking van ‘het huis’
- er wordt geleidelijk expertise opgebouwd binnen de eigen organisatie of dienst
- er is een verhoogde instroom van diverse soorten expertise in de organisatie

De ontwikkeling van een eigen stek binnen de organisatie is dikwijls een gevolg van langdurige samenwerkingsverbanden. Partners leren elkaar kennen, organiseren samen een initiatief en gaan vervolgens verder met elkaar op pad. Dit leidt tot de vermenging van (bedrijfs-)culturen, de ontwikkeling van nieuwe processen met een eigen dynamiek ... Na verloop van tijd vormt zich een cluster van mensen, organisaties en activiteiten, een groep die zich duidelijk onderscheidt binnen de gekende werking van het huis. Praktijkwerkers geven een dergelijke **vervlechting van belangen en engagementen** ook aan als een permanent, wenselijk effect van hun opdracht. Zij benoemen deze positieve effecten voor de eigen organisatie als volgt:

- het aantal samenwerkingsverbanden stijgt
- de kwaliteit van de samenwerkingverbanden verhoogt
- netwerken breiden uit
- het draagvlak is groot en relevant
- onze organisatie treedt steeds vaker buiten de eigen muren

Maar net zo goed gaat gemeenschapsvorming zich dieper **verankeren in de organisatie** zelf. Het is niet langer de taak van één medewerker, maar wel van het volledig team. Gemeenschapsvorming is een centraal aandachtspunt geworden voor de hele ploeg – en dus voor de organisatie op zich:

- gemeenschapsvorming is een aandachtspunt voor elke medewerker
- gemeenschapsvorming vormt een rode draad in het beleid en de dagelijkse praktijk van de organisatie

Tegelijkertijd lijkt het evident dat bij de ontwikkeling van gemeenschapsvorming een sterke klemtoon ligt op **vrijwilligers**. Mensen die dan ‘deelhebber’ of mede-eigenaar worden van de werking. Vanuit deze invalshoek betekent gemeenschapsvorming eveneens het stuur mee in handen geven van mensen uit de omgeving van de organisatie. De wenselijke effecten zijn dan meestal te verwoorden in de trant van: de vrijwilligerswerking breidt uit, vernieuwt, versterkt.

Bovendien, zo stellen de praktijkwerkers, hebben bovenstaande effecten een aangenaam neveneffect. Hoe je het draait of keert, een dergelijke werking zorgt voor:

- een betere inbedding
- een breder draagvlak
- een beter imago van de eigen organisatie

Effecten voor de partners

Gemeenschapsvorming is zelden of nooit een zaak van één enkele organisatie. **Netwerkvorming en samenwerkingsverbanden** zijn niet alleen doelstellingen, maar vaak ook wenselijke effecten van de gemeenschapsvormende werking. Niet verwonderlijk dat de focusgroep als wenselijk effect ook wees op de positieve gevolgen van het ‘samen aan de slag gaan’:

- bij de collega-diensten vindt een mentaliteitswijziging plaats
- sociale en culturele organisaties vinden elkaar en vullen elkaar aan

Ervaren gemeenschapsvormers stellen dat doorgedreven samenwerkingsverbanden er in tweede instantie toe leiden dat bepaalde verwachtingen en rollen verschuiven. Dit kan als effect hebben dat:

- de trekkersrol van gemeenschapsvormende initiatieven wisselt
- men organisaties die voorheen altijd de trekkersrol op zich namen, bij nieuwe initiatieven spontaan gaat consulteren als mededenker

Effecten voor de omgeving

De **reële leefomgeving** is de belangrijkste focus van gemeenschapsvorming in een lokaal cultuurbeleid. We denken en hopen het lokaal samen leven en samen handelen te kunnen verrijken. Of we daarin slagen, hangt af van de effecten die we kunnen registreren. De waaier aan mogelijke effecten is oneindig uitgebreid en hangt vanzelfsprekend samen met de geformuleerde concrete doelstellingen. De praktijkwerkers geven aan dat het mogelijk is 'de omgeving' duidelijk af te bakenen. We hebben het hier over initiatieven die zich hoofdzakelijk op het publiek domein richten en daar effecten willen losweken. Deze wenselijke effecten vertalen zich als volgt:

- het patrimonium krijgt een actuele invulling
- de culturele identiteit van de plaats (wijk, buurt, straat, plein ...) krijgt een actuele invulling
- het dorpsplein wordt een ontmoetingsplek voor een belangrijker aantal mensen
- het publiek domein krijgt meer (culturele) beleidsaandacht

5. Met effecten overtuigen?

Het lijkt geen twijfel: gemeenschapsvorming wil op verschillende fronten effect ressorteren. Maar ... succesvol aan de slag zijn, biedt nog geen garanties voor de verdere uitbouw van de werking. Hoewel gemeenschapsvorming een bij decreet vastgelegde opdracht is voor het lokaal cultuurbeleid, zal je genoodzaakt zijn je doelstellingen en resultaten regelmatig en op de juiste manier te legitimeren. Hoe (mede-)beleidsvoerders overtuigen zonder dat je cijfers van uitverkochte zalen kan voorleggen?

Ook deze vraag legden we voor aan de focusgroep. Ook hier hebben de antwoorden niet de pretentie alomvattend te zijn. Wel inspirerend voor verdere praktijkontwikkeling.

Waarom overtuigen?

Gemeenschapsvormend werken start vaak op basis van goede bedoelingen. Maar zonder een degelijke onderbouw en duidelijke garanties vanuit het beleid zijn goede bedoelingen te fragiel om te overleven. De praktijkwerkers stellen bovendien dat een gemeenschapsvormende werking extra kwetsbaar is omdat zij zich per definitie verwezenlijkt in lange termijnprocessen. Dit is niet alleen erg tijdsintensief, maar veronderstelt ook dat het proces *an sich* haast even belangrijk is als de producten die er uit voortvloeien. Niet evidente samenwerkingsverbanden vragen tijd en omzichtigheid. Niet iedereen is daar zomaar van overtuigd. We laten een praktijkwerker aan het woord: *“Het lijkt een premisse: vele kleine inspanningen leiden kwalitatief gezien tot een beter resultaat dan één groot opvallend initiatief. Toch is dit iets wat je steeds weer moet uitleggen.”*

Zoals gebleken uit de omschrijving van de effecten, veronderstelt het legitimeren van een gemeenschapsvormende werking andere invullingen van participatie en kwaliteit. Eerder dan aantallen zijn **sociale doelstellingen** daarin door-

slaggevend. *“Het beleid moet dit goed beseffen. Daarom is het cruciaal dat het beleid hiervoor kiest en bepaalde risico’s neemt. Het dient duidelijke doelstellingen te definiëren in plaats van de term ‘gemeenschapsvorming’ ondoordacht te gebruiken. Verder moeten beleidsverantwoordelijken vertrouwen durven geven in de gebruikte methodieken; voldoende tijd, middelen en logistieke onderbouw voorzien voor de geplande processen en ten slotte beseffen dat elk gemeenschapsvormend project maatwerk is.”*

Hoe overtuigen?

Er bestaat geen universeel geldend ‘plan van aanpak’ om (mede)beleidsverantwoordelijken te overtuigen van de noodzaak en de eigenheid van gemeenschapsvormend werk. Veel hangt af van de specifieke beleidscontext. Welke aandacht krijgt gemeenschapsvorming in het gemeentelijk beleidsplan en het cultuurbeleidsplan? Wat is de omvang van de aanwezige ervaring en kennis? Hoe groot is de gevoeligheid in het schepencollege voor het sociale aspect van cultuur? ...

Iedere situatie is anders. Toch blijkt uit ervaring dat je bij het legitimeren van een gemeenschapsvormende werking best rekening houdt met een aantal zaken:

Legitimering start bij visieontwikkeling

De grote boodschap is: weet wat je wil bereiken en waarom. Voorzie in de mate van het mogelijke tussentijdse effecten en durf deze te benoemen.

Betrek (mede)beleidsverantwoordelijken zoveel mogelijk bij de visieontwikkeling én bij de interpretatie van de resultaten.

Spreek dezelfde taal

Het denken over gemeenschapsvorming, de praktijkontwikkeling en bijgevolg ook de terminologie zijn in volle ontwikkeling. Het taalgebruik en – daarmee samenhangend – de beleving van wat gemeenschapsvorming kan betekenen, is momenteel nog lang niet eenduidig. Bij het legitimeren kan dit een valkuil vormen. Zorg dus dat je dezelfde taal spreekt en dat ook evaluaties vanuit een gedeeld begrippenkader gebeuren. Maak van meet af aan uw aandachtspunten en hun betekenis duidelijk.

Blijf steeds op de juiste manier informeren

Nota’s kunnen helpen om evidente en minder evidente partners, beleidsverantwoordelijken, sleutelfiguren te overtuigen. Maar daarnaast is een concrete praktijkervaring minstens even sterk. Nodig hen uit op de activiteiten. Doe dit niet enkel op grote succesmomenten, het werk in de coulissen, de repetitie- en zoekmomenten ... zijn even sprekend en bieden vaak meer mogelijkheden tot dialoog. Betrek verantwoordelijken ook bij de realisaties van andere sectoren die deel uitmaken van het netwerk.

Stel per initiatief een uitgebreide evaluatiefiche op. Rapporteer stelselmatig de stand van zaken van grote projecten aan het college.

Bouw informeel overleg uit met verschillende verantwoordelijken

Netwerkvorming, samenwerkingsverbanden ... verschillende organisaties uit diverse werkvelden die gemeenschapsvormend willen samenwerken. Een dergelijk draagvlak kan gemakkelijk ‘breken’ als de (politieke) verantwoordelijken het niet de nodige ruimte geven. Uit ervaring blijkt dat het de moeite loont formeel, maar zeker ook informeel overleg uit te bouwen met de schepen van jeugd, de OCMW-voorzitter, de schepen van sociale zaken, ...

Vermijd concurrentieverwijf

Niets is zo nefast voor de legitimering van een gemeenschapsvormende werking als het verwijf van asociaal handelen.

Een buurtproject opzetten en vervolgens terecht weerwerk krijgen van sleutelfiguren en/of -organisaties die je over het hoofd zag ... het is pijnlijk voor je geloofwaardigheid en komt je legitimering dan ook niet ten goede.

Zoek ambassadeurs

Stuur er bijvoorbeeld op aan om deskundigen met een gevoeligheid voor gemeenschapsvorming in de raad van bestuur van je organisatie te laten zetelen. Zoek ambassadeurs, afkomstig uit de verschillende domeinen waarmee je aan de slag wil (wijken, doelgroepen, onderwijs ...).

En ...

Ook de stijl van je legitimering, de locatie en het moment dat je ervoor uitkiest, zijn van cruciaal belang. Wees daarin niet naïef of al te voortvarend. Vertel jouw verhaal en ga ervoor!

Ziezo. Een werkboek met vragen, inzichten, raadgevingen en ... nieuwe vragen.

Enkele jaren geleden startten we een zoekproces naar de wezenlijke inhoud en praktijk van gemeenschapsvorming als opdracht voor het lokaal cultuurbeleid. Vandaag staan we vele uren van reflectie en begeleiding verder. Elk uur staat op zijn beurt voor een veelvoud van gesproken en geschreven woorden, inzichten, raadgevingen en nieuwe vragen. En dus blijft de zekerheid dat het laatste woord over gemeenschapsvorming absoluut nog niet gezegd is. Gelukkig maar. Gemeenschapsvorming is immers nooit af. Gemeenschapsvorming gaat altijd over de zoektocht naar wat mensen bindt. Over een perspectief, een geloof dat er altijd een stap vooruit is te zetten. Omdat de samenleving altijd in beweging is, moet de kunst van het samenleven dat ook zijn. De kunst van het samenleven, de gemeenschapsvormende functie van cultuur, zal zich zoals het goede kunst betaamt, steeds dichtbij het zoeken, het steeds opnieuw proberen bevinden. Dichtbij de drang om tot een nieuwe, betere vormgeving te komen. Tot een nog meer relevante, actuele en toekomstgerichte vormgeving van gemeenschap(pen). Een mooie uitdaging voor beleidsverantwoordelijken, cultuurwerkers, kunstenaars én alle mannen en vrouwen uit de straat...

Deze opdracht krijgt binnenkort nog een flinke duw in de rug. De Vlaamse overheid voorziet in het decreet lokaal cultuurbeleid 1 euro per inwoner voor de ondersteuning van gemeenschapsvormende initiatieven. De gemeenschapsvormende functie van het lokaal cultuurbeleid komt daarmee extra in het daglicht te staan. De Vlaamse overheid nodigt de steden en gemeenten, cultuur- en gemeenschapscentra, bibliotheken, erfgoedactoren, het vrijwilligerswerk... uit om met cultuur, visie, nuance en creativiteit mensen te activeren om de gemeenschap en de lokale samenleving mee te vormen.

Dit werkboek wil daarbij helpen. Maar daar houden we het niet bij. Vanaf het najaar van 2007 organiseren de steunpunten Cultuur Lokaal, VCOB en Kunst en Democratie diverse initiatieven om gemeenschapsvorming ook in de concrete, lokale werkcontext hanteerbaar te maken. We willen dit doen met een gevarieerd aanbod van collegagroepen, studiedagen, praktijkbezoeken, ... Wordt dus vervolgd.

Tegelijk slaan we de handen in elkaar met een brede waaier van collega-steunpunten. Zoals uit dit werkboek blijkt, heeft gemeenschapsvorming geen bestaansrecht zonder brede samenwerkingsverbanden. Daarom krijgt het afgelopen traject gemeenschapsvorming een vervolg. Samen met collega's die het brede lokale culturele veld vertegenwoordigen (erfgoed, kunsten, sociaal-cultureel werk, amateurkunsten, sociaal-artistieke praktijk, jeugd, bibliotheken, cultuur- en gemeenschapscentra en het lokaal cultuurbeleid) én aangevuld met vertegenwoordigers van werkvelden die ook een lokale gemeenschapsvormende opdracht hebben (samenlevingsopbouw, minderheden, ...) willen we de komende jaren afstemmen, ontwikkelen en de praktijk verder concreet ondersteunen. Dit samenwerkingsverband stapt over grenzen die nog niet zo lang geleden 'evident' waren. En zo hoort het. Gemeenschapsvorming veronderstelt immers een transversale en integrale aanpak.

Het werkboek is geschreven, de gesprekstafel goed gevuld. De blik is stevig op de toekomst gericht. We hopen dat dit werkboek regelmatig doorbladerd wordt en af en toe open ligt. Misschien wel op de laatste bladzijde. Want daar vind je nog een toemaatje.

Omdat we al zo dikwijls de vraag kregen ‘hoe zou je gemeenschapsvorming samenvatten?’ probeerden we tot een begripsomschrijving te komen. Ping-pong-gewijs. Na een voorzet volgde een verbetering en nog een verbetering en nog één... . Totdat het geheel terug als het ware vloeibaar en dus onvatbaar werd. Ergens middenin dit proces wisselden we van ideeën over de tekst op de volgende pagina. Maar, zoals gezegd, kort nadien volgde alweer een verbeterde tekst. Een definitieve omschrijving zal er nooit zijn... Aan jou nu om woorden toe te voegen of te schrappen en vooral, om ermee aan de slag te gaan!

Ivo Janssens
Kunst en Democratie

Miek De Kepper
Pedro Oosterlynck
Cultuur Lokaal

Jan Braeckman
Carla Martens
VCOB

AUTEURS

Eric Corijn is cultuurfilosoof en sociaal wetenschapper, professor sociale en culturele geografie aan de VUB. Hij doceert ook aan het Vesaliuscollege en in de Master in Toerisme (Leuven) en is gastdocent aan de universiteiten van Girona (Spanje) en Lviv (Oekraïne). Directeur van de onderzoeksgroep COSMOPOLIS, City, Culture & Society. Daarnaast is hij co-directeur van POLIS, a joint masters degree in European Urban Cultures van de universiteiten van Brussel (VUB), Tilburg (UvT), Manchester (MMU) and Helsinki (UADH) en van “4Cities”, een UNICA-Euromaster in Urban Studies met de universiteiten van Brussel, Wenen, Kopenhagen en Madrid. Samen met Stephanie Lemmens begeleidde hij het gehele traject gemeenschapsvorming en is hij inhoudelijk eindverantwoordelijke voor dit werkboek.

Veerle De Schrijver is docent aan de Arteveldehogeschool te Gent. Zij begeleidde tijdens het traject gemeenschapsvorming het project ‘Buurtbibliotheek Brugse Poort’. Het praktijkverhaal dat je op pagina 95 vindt, is gebaseerd op haar eindverslag.

Christine Dierckx is docent aan de Arteveldehogeschool te Gent. Zij begeleidde tijdens het traject gemeenschapsvorming het project ‘Dynamiseren van de wijk met culturele injecties’. Het praktijkverhaal op pagina 79 is gebaseerd op haar eindverslag.

Stephanie Lemmens is Licentiaat in de Sociale en Culturele Agogiek (optie Vrijtijdsagogiek), Master in arts in European Urban Cultures en sinds januari 2005 als onderzoeker verbonden aan COSMOPOLIS, City, Culture & Society. Zij deed onderzoek en begeleiding inzake gemeenschapsvorming bij het opbouwwerk in Antwerpen, de cultuurcentra Antwerpen en het traject gemeenschapsvorming.

Pedro Oosterlynck is projectmedewerker bij Cultuur Lokaal. Hij was verantwoordelijk voor de ontwikkeling en voortgang van het traject gemeenschapsvorming en coördineerde het ontstaansproces van het werkboek. *Hoe kun je gemeenschapsvorming meten? en Gemeenschapsvorming is een beleidsuitdaging* zijn van zijn hand.

Marijke Pruyt is coördinator van de afstudeerrichting sociaal-cultureel werk in de Arteveldehogeschool te Gent. Zij doceert cultuur- en beleidsvakken en begeleidt de werkcolleges erfoegd en sociaalartistieke projecten. Zij werkt ook mee aan projecten en opdrachten voor externe organisaties. Tijdens het traject gemeenschapsvorming was zij lid van de reflectiegroep en begeleidde ze het project 'Markt Torhout, zuurstof voor de stad'. Het praktijkverhaal op pagina 107 is gebaseerd op haar eindverslag. Samen met de focusgroep gemeenschapsvorming ontwierp zij daarnaast de *Checklist voor gemeenschapsvormende initiatieven*.

Eric Roelandt is docent aan de Ehsal te Brussel. Hij begeleidde tijdens het traject gemeenschapsvorming de projecten 'Grandola' en 'Buurtgerichte werking Kortrijk'. De praktijkverhalen die je op pagina 75 en 99 vindt, zijn gebaseerd op zijn eindverslagen.

Peter Wouters coördineert het programma sociaal-cultureel werk en begeleidt stages aan de Katholieke Hogeschool Leuven. Hij engageert zich graag in projecten en opdrachten voor externe organisaties. Voor het traject gemeenschapsvorming begeleidde hij vier lokale initiatieven. De praktijkverhalen die je op pagina 83, 87 en 91 vindt, zijn gebaseerd op zijn eindverslagen. Hij was tevens lid van de reflectiegroep. Omdat hij in de hogeschool betrokken is bij de opmaak van het nieuwe competentieprofiel 'bachelor in sociaal werk', wilde hij graag meewerken aan een functieomschrijving. De tekst *Medewerker gemeenschapsvorming: profiel competenties, rekruteringstips* is daarvan het resultaat.

De **focusgroep gemeenschapsvorming** kwam tijdens het werkjaar 2006-2007 vijf maal samen. Brien Coppens (dienst gemeenschapsvorming Mechelen), Ellen De Bruyne (cultuurcentrum Heist-op-den-Berg), Johan De Feyter (cultuurbeleidscoördinator Brecht), Ronny De Mulder (cultuurbeleidscoördinator Sint-Niklaas), Marijke Leye (Dienst Kunsten – Gent), Gunter Lots (cultuurcentra Antwerpen), Michiel Mestdagh (cultuurbeleidscoördinator Torhout), Bea Nollet (cultuurdienst Middelkerke), Pedro Oosterlyncx (Cultuur Lokaal), Greet Roosbeek (cultuurcentrum Belgica – Dendermonde), Roel Tulleneers (cultuurcentrum de Werft – Geel), Sofie Vandaele (cultuurcentrum Evergem), Nicolas Vanlerberghe (cultuurcentrum Kortrijk en ontmoetingscentrum Rollegem), Ans Verlooy (Dinamo vzw – cultuurcentrum De Warande – Turnhout) leverden een belangrijke bijdrage voor de *Checklist voor gemeenschapsvormende initiatieven*, *Medewerker gemeenschapsvorming: profiel competenties, rekruteringstips* en *Kan je gemeenschapsvorming meten?*

Gemeenschapsvorming is het geheel van processen dat leidt tot meer gemeenschappelijkheid tussen mensen. Gemeenschappelijke betekenisgeving, zingeving en sociale praktijken zijn er de pijlers van. Een hedendaagse samenleving bestaat uit vele, steeds evoluerende gemeenschappen en praktijken. Een individu kan deel uitmaken van verschillende gemeenschappen.

Gemeenschapsvorming is een actief proces dat er op gericht is de sociale band te versterken tussen mensen die vanuit diverse achtergronden moeten leren samenleven. Gemeenschapsvorming is dus een leerproces in het samen vorm geven van de samenleving. Het vergroot de individuele vaardigheden tot actief burgerschap. Het ontwikkelt de culturele bijdragen vanuit verschillende gemeenschappen en zoekt naar een gedeelde samenlevingsopbouw.

Dat gebeurt het beste in de context van een lokale omgeving en vanuit concrete levenservaringen. Gemeenschapsvorming zoekt dan naar de verbindende elementen tussen de verschillende gemeenschappen die in een buurt, wijk, stad... aanwezig zijn, die er wonen of ze gebruiken en dus kleuren. Gemeenschappen- en gemeenschapsvorming richten zich hoofdzakelijk op het publiek gedeelde domein en beklemtonen zowel de gemeenschappelijkheid die vandaag gedeeld wordt als een gemeenschappelijk toekomstperspectief. Centraal in het vormingsproces staat vaak het samen-maken of samen-vormgeven en dus samen-werken.

Cultuur en dus ook het cultuurbeleid spelen in deze maatschappelijke processen een belangrijke rol, maar dat gebeurt niet los van de werking van de andere domeinen van het samenleven.

